

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШАПОВАЛ МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ

УДК 347.91

ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ В
ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

081 – «Право»
08 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ М. М. Шаповал

Науковий керівник: **КУРИЛО Микола Петрович**, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Суми – 2022

АНОТАЦІЯ

Шановал М. М. Підготовче провадження в цивільному судочинстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – «Право» (галузь знань 08 – «Право»). – Сумський національний аграрний університет; Сумський національний аграрний університет, Суми, 2022.

Дисертація є першим в українській науці дослідженням підготовчого провадження в цивільному судочинстві в умовах значного оновлення цивільного процесуального законодавства України та формування новітніх концептів правозастосування.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена підвищеною увагою до проблем судової влади, що супроводжує всі успішні країни на шляху їх процвітання і становлення як демократичних і правових держав. Проведені в Україні реформи судової системи покликані забезпечити доступність і справедливість цивільного судочинства для всіх верств населення, затвердити в суспільстві непорушні європейські цінності поваги до особистості, свободи, верховенства права і правосуддя.

Інтерес до початкових стадій цивільного судочинства – відмінна риса розвитку сучасного цивільного процесуального законодавства. Складно переоцінити важливість належної і якісно проведеної підготовки цивільної справи до судового розгляду, і, передусім, в контексті пошуку ефективної моделі справедливої судової діяльності та правозастосування. Нині неможливо правильно і в передбачений законом строк розглянути і вирішити цивільно-правовий спір без концентрації необхідного доказового матеріалу у справі, визначення точного складу учасників судового процесу, вирішення низки інших питань, що мають підготовчий характер і природу. Не можна не враховувати і потенційну можливість врегулювання спору й примирення сторін, ефективність здійснення якого в підготовчому провадженні найбільш

висока. Ці обставини актуалізують важливість вивчення правової природи підготовчого провадження та послідовності здійснення цивільних процесуальних дій і, як наслідок, постановку і вирішення нових теоретичних і практичних проблем підготовки справи до судового розгляду.

Відзначаючи плідний характер проведених досліджень, правомірно ставити питання і про продовження вивчення підготовчого провадження, проте вже в руслі європейських тенденцій із фундаменталізації ранніх стадій судового процесу, гармонійному поєднанні охоронної та примирної функції цивільного провадження, проблем судового правозастосування, зумовленого новою редакцією ЦПК України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці нових теоретичних положень як концептуальної основи функціонування підготовчого провадження, обумовленої особливостями національного розвитку цивільного судочинства, цілями і завданнями цього етапу судової діяльності, системою можливих процесуальних дій, а також необхідністю вирішення основних проблем правозастосування.

Визначено, що етапи формування процедур підготовки цивільної справи до судового розгляду на ниві вітчизняного правознавства необхідно розглядати в контексті становлення і періодизації європейської правової традиції цивільного процесу і характерними для неї уявленнями про належну підготовчу судову діяльність, які знайшли своє відображення в Статутах Великого князівства Литовського, Австрійському Статуті цивільного судочинства.

Встановлено, що нормативне регулювання стадій цивільного процесу та практика здійснення цивільних процесуальних дій протягом радянського періоду розвитку Української держави свідчить про цілеспрямоване зменшення значення підготовки справи до судового розгляду, зумовленому надлишковою процесуальною активністю суду, помилковим пошуком об'єктивної істини у справі, а також обмеженні диспозитивних правомочностей сторін.

Обґрунтовано, що перша систематизація наукових знань про підготовчі судові дії хронологічно збіглася з проведенням законодавчої роботи з удосконалення структури цивільного процесу в середині XIX століття. Доктринальне осмислення тоді торкнулося питань сутності і значення підготовки справи до судового розгляду, її місця в системі цивільного процесу, особливостей підготовки різних категорій цивільних справ.

Аргументовано, що виокремлення сукупності процесуальних дій, послідовне здійснення яких неможливо або принаймні, неефективно на етапі судового розгляду цивільної справи – базис формування цілей підготовчого провадження. Такими діями є врегулювання спору, визначення складу учасників судового процесу і концентрація необхідного доказового матеріалу у справі.

Доведено, що завдання підготовчого провадження як конкретні напрями діяльності необхідно аналізувати в аспекті оптимізації та підвищення ефективності судового розгляду спірних справ, а саме: виявлення всього належного складу учасників судового процесу, досягнення примирення між сторонами, здійснення судом і учасниками судового процесу своїх процесуальних обов'язків у сфері пізнання і доказування, загальної організації судового процесу.

Констатовано, що примирна функція цивільного судочинства належним чином не кореспондується із законодавчою моделлю правового регулювання підготовчого провадження, в якому поряд із класичними процедурами підготовки справи повинні бути надані широкі можливості щодо врегулювання спору.

Сформульована дефініція примирних судових процедур, під якими варто розуміти процесуальну форму пошуку судом і сторонами варіантів вирішення правового конфлікту.

Визначено, що практика вітчизняного правознавства свідчить лише про початок осмислення учасниками судового процесу всіх переваг здійснення процедури примирення сторін. Причини такого становища криються як у

соціокультурному і правовому рівні громадян, так і в особливостях правової системи, що не сприяє функціонуванню досудових форм вирішення конфліктів, і перш за все, медіації. Очевидно, що законодавець бачить вагомій відмінності і тим самим протиставляє посередницьку діяльність медіаторів і процесуальну діяльність судді з врегулювання спору.

Встановлено, що зосередження доказового матеріалу в підготовчому провадженні – необхідна умова ефективності цивільного судочинства, особливо в аспекті своєчасного забезпечення права на справедливий і швидкий судовий розгляд.

Аргументовано, що законодавець чітко не розмежовує диспозитивні й змагальні правомочності сторін, не виокремлює як самостійні повноваження суду, пов'язані з керівництвом процесом. Без правильного розуміння меж функціональних принципів цивільного судочинства неможливе вирішення проблеми ефективної концентрації доказового матеріалу.

Наголошено, що запровадження процедур обміну змагальними паперами – етап у формуванні доказового матеріалу в цивільних справах. При цьому законодавцю не варто відмовлятися від можливості надання таким діям характеру юридичного обов'язку. Принаймні стосовно подачі відзиву на позов необхідно говорити про закріплення цивільного процесуального обов'язку.

Акцентовано увагу на тому, що законодавець всіляко намагається стимулювати сторони до належного виконання покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, враховуючи важливість добросовісного ведення процесу і формування необхідного доказового матеріалу. Варто враховувати також протилежні інтереси сторін. У цьому випадку завдання законодавця – знайти баланс між заходами примусу і свободою в здійсненні доказової діяльності учасників судового процесу. Власне, це баланс між інтересами правосуддя, правопорядку і приватними інтересами учасників судового процесу.

Обґрунтовано, що питання ініціювання і строків залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, а також

процедурний характер їхньої участі в судовому процесі необхідно доктринально інтерпретувати в контексті створення умов, що дозволяють в підготовчому провадженні виявити всіх осіб, права та обов'язки яких можуть бути порушені майбутнім судовим рішенням.

Практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю вибраної теми.

Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження наукової розробки теорії підготовчого провадження; у законопроектній роботі – при внесенні змін і доповнень у Цивільний процесуальний кодекс України; у правозастосувальній практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм; у навчальному процесі – у ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес».

Ключові слова: підготовче провадження, мета і завдання цивільного судочинства, процедури примирення, врегулювання спору за участю судді, концентрація доказового матеріалу, учасники справи, судові процедури.

SUMMARY

Shapoval M. M. Preparatory proceedings in civil justice of Ukraine. – Qualifying research paper subject to the rights of the manuscript.

Thesis for the PhD in specialty 081 “Law” (field of knowledge – 08 “Law”).
– Sumy National Agrarian University, Sumy, 2022.

The thesis is the first Ukrainian scientific research of problems of the theory and practice of preparatory proceedings in civil justice in the context of considerable updating of the civil procedural legislation of Ukraine and formation of the new concepts of law enforcement. The relevance of the thesis research is due to the

increased attention to the problems of the judiciary, which accompanies all successful countries on the path to their prosperity and development as democratic and rule-of-law states. The reforms of the judicial system carried out in Ukraine are designed to ensure the accessibility and fairness of civil justice for all social strata, to affirm the eternal European values of respect for the individual, freedom, rule of law and justice among the public.

Interest in the initial stages of civil proceedings is a distinctive feature of the development of modern civil procedural law. It is difficult to overestimate the importance of proper and high-quality preparation of civil cases for trial, and, above all, in the context of finding an effective model of justice and law enforcement. Currently, it is impossible to consider and resolve a civil dispute properly and within the statutory period without concentrating the necessary evidence in the case, determining the exact composition of the participants in the proceedings, resolving a number of other issues of a preparatory nature. One cannot ignore the potential possibility of settling the dispute and reconciling the parties, the effectiveness of which is the highest in the preparatory proceedings. These circumstances make it relevant for the researcher to study the legal nature of the preparatory proceedings and the sequence of civil procedural acts and, as a consequence, the formulation and solution of new theoretical and practical problems of preparing the case for trial.

Noting the fruitful nature of the research conducted, it is legitimate to raise the issue of continuing the study of preparatory proceedings, but in line with the European trends in the fundamentalization of the early stages of the trial, the harmonious combination of protective and conciliatory functions of civil proceedings, problems of judicial enforcement due to the revised version of the Civil Procedural Code of Ukraine.

The scientific novelty of the results obtained is the development of new theoretical provisions as a conceptual basis for the functioning of preparatory proceedings, due to the peculiarities of national development of civil proceedings, goals and objectives of this stage of judicial activities, the system of possible procedural acts, as well as the need to resolve the main problems of law enforcement.

It is determined that the stages of formation of procedures for preparing a civil case for trial in the field of domestic jurisprudence should be considered in the context of formation and periodization of the European legal tradition of civil procedure and its notions of proper preparatory judicial activities, reflected in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the Austrian Statute of Civil Procedure.

It is established that the normative regulation of stages of civil proceedings and the practice of performing civil procedural acts during the Soviet period of development of the Ukrainian state indicates a deliberate decrease in the importance of preparing the case for trial due to excessive procedural activities of the court, erroneous search for objective truth in the case, as well as restraining dispositive powers of the parties.

It is substantiated that the first systematization of scientific knowledge about preparatory judicial acts chronologically coincided with the legislative work to improve the structure of civil proceedings in the middle of the 19th century. Doctrinal understanding then touched on the essence and importance of preparing the case for trial, its place in the system of civil procedure, the peculiarities of the preparation of various categories of civil cases.

It is argued that the separation of a set of procedural acts, the consistent implementation of which is impossible or at least ineffective at the stage of trial of a civil case is the basis for the formation of the objectives of the preparatory proceedings. Such acts are the settlement of the dispute, determining the composition of the participants in the proceedings and the concentration of the necessary evidence in the case.

It is proved that the tasks of preparatory proceedings as specific areas of activity should be analyzed in terms of optimizing and improving the efficiency of judicial consideration of contentious cases, namely: identifying the whole appropriate composition of persons participating in the case, achieving reconciliation between the parties, carrying out procedural responsibilities by the court and participants in the case in the field of cognizing and proving, the general organization of the trial.

It is established that the conciliatory function of civil procedure does not properly correspond to the legislative model of legal regulation of preparatory proceedings, in which, along with the classic procedures of case preparation, wide opportunities for dispute resolution should be provided.

The definition of conciliatory court procedures is formulated, they should be understood as the normatively established procedure for civil procedural acts performed by the court or other persons, qualified as mediators, and aimed at the joint development by the parties to a conflict of a mutually acceptable solution to the conflict and the termination of civil proceedings in a case.

It is substantiated that the set of legal norms laid down by the legislator as the basis of the chapter on the settlement of a dispute with the participation of a judge does not yet indicate an objectively formed separate and stable group of legal norms governing social relations. Quite a small number of legal norms related to conciliation does not give grounds to raise the question of the existence of a comprehensive and intersectoral institution of conciliation of the parties in civil procedural law. Potential commonality is possible only within the framework of the civil procedure characterized by the commonality of the content of judicial procedures and legal norms.

It is proved that the doctrinal idea of holding separate court hearings or separate conciliation proceedings aimed exclusively at reconciling the parties has not been reasonably reflected in modern civil procedural law. Settlement of a dispute with the participation of a judge is out of the stages or types of civil proceedings.

It is determined that the practice of domestic law shows only the beginning of understanding by the participants in the proceedings of all the benefits of the conciliation procedure. The reasons for this situation lie in the socio-cultural and legal level of public understanding, and in the peculiarities of the legal system, which does not contribute to the functioning of pre-trial forms of conflict resolution, and above all, mediation. It is obvious that the legislator sees significant differences between, and thus contrasts the activities of mediators and the procedural activities of a judge resolving a dispute.

It is established that the concentration of evidence in the preparatory proceedings is a necessary condition for the effectiveness of civil justice, especially in the light of the timely provision of the right to a fair and speedy trial.

It is argued that the legislator does not clearly distinguish between the dispositive and adversarial powers of the parties, does not single out powers of the court related to the administration of the procedure as independent powers. Without a proper understanding of the boundaries of the functional principles of civil procedure, it is impossible to solve the problem of effective concentration of evidence.

It is emphasized that the introduction of procedures for the exchange of adversarial papers is a stage in the formation of evidence in civil cases. At the same time, the legislator should not refuse the possibility of giving such acts the character of a legal obligation. At least with regard to filing a counterclaim, it is necessary to speak about enshrining a civil procedural responsibility.

Emphasis is placed on the fact that the legislator is trying to encourage the parties to properly perform their civil procedural duties, given the importance of fair participation in the proceedings and the formation of necessary evidence. The opposing interests of the parties should also be taken into account. In this regard, the task of the legislator is to find a balance between coercive measures and freedom in the evidentiary activities of the participants in the proceedings. In essence, it is a balance between the interests of justice, law and order and the private interests of the participants in the proceedings.

It is substantiated that the issue of initiation and terms of involvement of third parties, who do not make independent claims on the subject of the dispute, as well as the procedural nature of their participation in the proceedings, should be doctrinally interpreted in terms of creating conditions to identify all persons, whose rights and obligations may be violated by a future judgement, during the proceedings.

The practical significance of the results obtained is determined by the relevance of the chosen topic, the novelty of the provisions and conclusions. The

stated theoretical provisions, conclusions, proposals and recommendations can be used: in the research field – for further research of topical issues of civil procedural jurisprudence, as well as for continuing the scientific development of the doctrine of preparatory proceedings; in drafting laws – in drafting new procedural codes, amending the current Civil Procedure Code of Ukraine; in law enforcement practice – for use by the court in the interpretation of civil procedural norms or in the justification of judgements; in academic activities – in the course of teaching civil procedure, in the preparation of academic literature and teaching materials for seminars and practical classes in this discipline.

Key words: preparatory proceedings, purpose and tasks of civil proceedings, conciliation procedures, settlement of a dispute with the participation of a judge, concentration of evidence, participants in the proceedings, court procedures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шаповал М. М. Історико-правовий дискурс розвитку підготовчого провадження в цивільному процесі. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 67–76.
2. Шаповал М. М. Стан наукової розробленості проблеми підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 85. С. 144–158.
3. Шаповал М. М. Методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 86. С. 154–164.
4. Шаповал М. М. Курило М. П. Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 141–146.

5. Шаповал М. М. Процедури примирення в цивільному судочинстві: огляд концептуальних підходів і новел законодавства. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 251–257.

6. Oksana Kvasha, Zoia Zahynei, Mykola Shapoval, Oleksii Kurylo, Viktor Nikitenko. Corruptive abuses of senior public officials in the banking sphere as a determinant of the Ukrainian economy criminalization. *Banks and Bank Systems*. 2019. Vol. 14, Issue 2. P. 89–105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шаповал М. М. Дискурс становлення процедур підготовки справи до судового розгляду в цивільному процесі. *Тридцять восьми економіко-правові дискусії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 черв. 2019 р.). Львів. 2019. С. 48–54.

2. Шаповал М. М. Загальноправові методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 13 черв. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 13. С. 59–64.

3. Шаповал М. М. До питання про методологію дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві спільнота. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 лип. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 14. С. 41–45.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. Загальні теоретико-методологічні підходи до дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві	
1.1 Стан наукової розробленості проблеми підготовчого провадження в цивільному судочинстві	13
1.2 Світоглядні підходи та способи наукового пізнання підготовчого провадження в цивільному судочинстві	25
1.3 Історико-правові аспекти розвитку підготовчого провадження в цивільному судочинстві	33
Висновки до Розділу 1	44
 РОЗДІЛ 2. Концептуальні проблеми доктрини підготовчого провадження	
2.1 Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві	48
2.2 Завдання підготовчого провадження в цивільному судочинстві	57
Висновки до Розділу 2	104
 РОЗДІЛ 3. Теорія та практика здійснення підготовчого провадження в цивільному судочинстві	
3.1 Примирні процедури в контексті моделі підготовчого провадження	108
3.2 Проблемні питання визначення складу учасників судового процесу	122
3.3 Проблеми формування доказового матеріалу в цивільних справах	128
Висновки до Розділу 3	171
 ВИСНОВКИ	175
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179
 ДОДАТОК А	199

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Підвищена увага до проблем судової влади характерна для багатьох успішних країн на шляху їх процвітання і становлення як демократичних і правових держав. Проведені в Україні реформи судової системи покликані забезпечити доступність і справедливість цивільного судочинства для всіх верств населення, затвердити в суспільстві непорушні європейські цінності поваги до особистості, свободи, верховенства права і правосуддя.

Проте в умовах безперервної героїчної боротьби українського народу за свою незалежність та суверенітет проти країни-агресора, призначення численних державних та громадських інституцій набуває нових форм і сенсу. У цьому плані, Сумський національний аграрний університет не є винятком. Будучи фундатором більшості сучасних напрямів розвитку аграрної науки і практики, СНАУ, як і раніше, готує першокласних фахівців у галузі інженерних та агротехнологій, природокористування, ветеринарної медицини та інших, про що прямо говорить Стратегія розвитку Сумського НАУ на 2021-2025 роки. Це завдання вкрай важливе сьогодні для недопущення щонайменших ознак продовольчих криз, а значить, і нашої спільної перемоги.

Проте, у СНАУ не обмежуються лише цією традиційною для себе формою науково-освітньої діяльності. Розуміючи відповідальність за кожного підготовленого спеціаліста та відгукуючись на зростаючі потреби практики, СНАУ пропонує опанувати не лише сучасні знання аграрної та суміжної з нею сфер, а й збагатити себе юридичним досвідом, створюючи міцну основу правового забезпечення діяльності агропромислового комплексу.

Очевидно, що вирішення такого завдання не може відбутися і без проведення відповідних наукових досліджень актуальних проблем державотворення України з урахуванням важливості застосування отриманих теоретичних висновків та прикладних підсумків вивчення на регіональному рівні правозастосування та правотлумачення. Необхідний пошук та наукове

обґрунтування адекватних заходів реагування та способів відповідальності за скоєні протиправні дії. Тому йдеться про постановку та вирішення новітніх проблем правосуддя, у тому числі, з позиції належних судових процедур та підготовчих проваджень, а також нових аспектів реалізації Стратегії розвитку Сумського НАУ в умовах воєнного стану та подальшої відбудови України.

Для України зараз вкрай важливі ефективні перетворення у сфері судоустрою і судочинства, і не лише в контексті можливих очікувань європейської спільноти, а й у плані відновлення довіри наших громадян до суду та правосуддя, без чого не можливе зміцнення авторитету державної влади, створення громадянського суспільства і правової держави.

У цих умовах, на наш погляд, зростає роль і значення наукових досліджень комплексних теоретико-прикладних проблем правосуддя у цивільних справах. Викликані гострою необхідністю вивчення правових явищ і дійсності, вони сприяють формуванню єдино можливих напрямів реформ, найбільш оптимальних форм і способів їх реалізації. Для цивільної процесуальної науки і практики це означає можливість глибокого переосмислення іншого погляду на сутність багатьох процесуальних інститутів і проваджень і, зокрема, підготовку справи до судового розгляду.

Інтерес до початкових стадій цивільного судочинства – відмінна риса розвитку сучасного цивільного процесуального законодавства. Важко переоцінити важливість належної і якісно проведеної підготовки цивільної справи до судового розгляду, і, передусім, в контексті пошуку ефективної моделі судової справедливої діяльності та правозастосування.

Нині неможливо правильно і в передбачений законом строк розглянути і вирішити цивільно-правовий спір без концентрації необхідного доказового матеріалу у справі, визначення точного складу учасників судового процесу, вирішення низки інших питань, що мають підготовчий характер. Не можна не враховувати і потенційну можливість врегулювання спору і примирення сторін, ефективність здійснення якого в підготовчому провадженні найбільш висока. Ці обставини актуалізують важливість вивчення правової природи

підготовчого провадження та послідовності здійснення цивільних процесуальних дій і, як наслідок, постановку і вирішення нових теоретичних і практичних проблем підготовки справи до судового розгляду.

Показово, що доктрина цивільного процесу ще на початку свого становлення як самостійної проявляла певну увагу до підготовчих дій, про що свідчить безцінна наукова спадщина Є. В. Васьковського, Є. О. Нефедьєва, І. Є. Енгельмана та інших вчених-процесуалістів пореформеної епохи. І хоча тоді ще в силу різних причин було передчасно говорити про формування системи наукових знань про підготовку цивільних справ, проте можна констатувати початок зародження перших наукових уявлень і підходів до обґрунтування змісту підготовчого провадження.

Більш продуктивним у плані розуміння підготовчої стадії цивільного судочинства виявився радянський період розвитку цивільної процесуальної науки. І справа навіть не стільки в кодифікації законодавства середини ХІХ століття, що вперше виокремила підготовку як стадію цивільного процесу. Сформувалася ціла плеяда дослідників, які поставили на чільне місце своїх наукових інтересів складні теоретичні проблеми підготовки справи до судового розгляду. У цьому випадку варто назвати В. К. Пучинського, К. С. Юдельсона, О. П. Клейнмана, А. О. Мельникова, П. Ф. Єлисейкіна, В. В. Блажеєва, П. Я. Трубникова, В. Ф. Ковіна, Л. Ф. Лесницьку, І. М. Колядка, Л. О. Грось, С. А. Ташназарова, П. М. Філіппова, Г. О. Жиліна й інших правознавців, які присвятили свої роботи аналізу підготовчої стадії цивільного процесу.

Для сучасної вітчизняної науки цивільного процесу питання підготовки цивільних справ до судового розгляду не втрачають своєї актуальності. Дисертаційні роботи Г. О. Світличної та Н. Л. Бондаренко-Зелінської в умовах зміни законодавства ознаменували собою новий етап дослідницького інтересу до проблематики підготовчого провадження.

До численних дискусійних аспектів цієї проблематики під різним авторським кутом зору зверталися, зокрема, і такі вчені-процесуалісти, як:

І. В. Андронов, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. В. Гетманцев, О. В. Горецький, О. О. Грабовська, А. Г. Гулик, К. В. Гусаров, О. В. Дем'янова, Х. А. Джавадов, О. С. Захарова, І. О. Ізарова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, М. П. Курило, Ю. В. Навроцька, Ю. Д. Притика, В. Є. Птушак, Ю. Ю. Рябченко, О. С. Ткачук, В. І. Тertiшников, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса, М. М. Ясинок, А. С. Штефан та інші.

Відзначаючи плідний характер проведених досліджень, правомірно ставити питання і про продовження вивчення підготовчого провадження, проте вже в руслі європейських тенденцій із фундаменталізації ранніх стадій судового процесу, гармонійному поєднанні охоронної та примирної функції цивільного провадження, проблем судового правозастосування, зумовленого новою редакцією ЦПК України. Це підкреслює значущість обраної теми дисертаційного дослідження, важливість теоретичної розробки концепції функціонування підготовчого провадження в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження здійснювалося в рамках науково-дослідницької роботи кафедри правосуддя юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка нових теоретичних положень як концептуальної основи функціонування підготовчого провадження, обумовленої особливостями національного розвитку цивільного судочинства, цілями і завданнями цього етапу судової діяльності, системою можливих процесуальних дій, а також необхідністю вирішення основних проблем правозастосування.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

визначити сучасний стан наукової розробленості проблеми підготовчого провадження в контексті становлення предмета цивільної процесуальної науки і наукових підсумків досліджень у сфері цивільного процесу;

виокремити основні теоретико-методологічні способи, прийоми і підходи до вивчення проблематики підготовчого провадження в цивільному судочинстві;

з урахуванням авторського предмета дослідження узагальнити історичний досвід розвитку процедур підготовки справи до судового розгляду, простежити за безперервною еволюцією моделей підготовчого провадження;

проаналізувати теоретичні погляди та законодавчі підходи до розуміння цілей і завдань підготовчого провадження;

виявити проблеми теорії і практики врегулювання спору за участю судді в цивільному процесі, а також інших примирних процедур в аспекті можливої моделі їх реалізації в підготовчому провадженні;

визначити сучасні науково-практичні підходи і проблемні питання формування належного складу учасників судового процесу як одного з основоположних напрямів підготовки справи до судового розгляду;

обґрунтувати систему процесуальних дій, спрямованих на зосередження доказового матеріалу в цивільній справі в аспекті підвищення ефективності підготовчого провадження;

сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах.

Предметом дослідження є підготовче провадження в цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Основоположним загальнонауковим прийомом цього дослідження є метод діалектики, який дозволив визначити сутність цивільної процесуальної діяльності суду та учасників судового процесу щодо підготовки справи до судового розгляду.

Метод системного аналізу сприяв виявленню оптимальної структури підготовчого провадження, обґрунтуванню необхідних цивільних процесуальних дій.

Діяльнісний підхід як загальнонауковий метод пізнання явищ дав можливість дослідити специфіку класичного поділу цивільного судочинства на стадії або правозастосовні цикли, зокрема підготовчого провадження, систематизувати здійснювані цивільні процесуальні дії, проаналізувати ефективність цивільних процесуальних норм.

Методологічною основою цієї роботи є загальноправові способи і прийоми. До них належать *формально-логічний метод*, застосування якого сприяло з'ясуванню змісту використовуваного поняттєво-категоріального апарату дослідження; *історико-правовий аналіз* був потрібний для розуміння етапів становлення цивільного судочинства й наявності в ньому підготовчих стадій, особливостей правової думки і законодавства різних епох; *порівняльно-правовий метод* сприяв аналізу закордонного законодавства в частині виявлення основних засад нормативного регулювання цивільних процесуальних дій.

Спеціальним методом дослідження підготовчого провадження став метод узагальнення судової практики, що дозволив виявити недоліки правового регулювання та правозастосування, сформулювати належну правову доктрину підготовки цивільних справ до судового розгляду.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в українській науці комплексним дослідженням проблем теорії та практики підготовчого провадження в цивільному судочинстві. Наукову новизну дисертаційного дослідження становлять такі основні положення, висновки та рекомендації:

вперше:

визначено, що етапи формування процедур підготовки цивільної справи до судового розгляду на ниві вітчизняного правознавства необхідно розглядати в контексті становлення і періодизації європейської правової традиції цивільного процесу і характерними для неї уявленнями про належну підготовчу судову діяльність, які знайшли своє відображення в Статутах

Великого князівства Литовського, Статуті цивільного судочинства Російської імперії і Австрійському Статуті цивільного судочинства;

аргументовано, що завдання підготовчого провадження як конкретні напрями діяльності необхідно аналізувати в аспекті оптимізації та підвищення ефективності судового розгляду спірних справ, а саме: виявлення всього належного складу учасників судового процесу, досягнення примирення між сторонами, здійснення судом і учасниками судового процесу своїх процесуальних обов'язків у сфері пізнання і доказування, загальної організації судового процесу;

обгрунтовано, що примирна функція цивільного судочинства належним чином не кореспондується із законодавчою моделлю правового регулювання підготовчого провадження, в якому поряд із класичними процедурами підготовки справи повинні бути надані широкі можливості щодо врегулювання спору;

доведено, що законодавець чітко не розмежовує диспозитивні й змагальні правомочності сторін, не виокремлює як самостійні повноваження суду, пов'язані з керівництвом процесом. Без правильного розуміння меж функціональних принципів цивільного судочинства не можливе вирішення проблеми ефективної концентрації доказового матеріалу;

дістали подальшого розвитку;

положення про те, що нормативне регулювання стадій цивільного процесу та практики здійснення цивільних процесуальних дій протягом радянського періоду розвитку Української держави свідчить про цілеспрямоване зменшення значення підготовки справи до судового розгляду, зумовленому надлишковою процесуальною активністю суду, помилковим пошуком об'єктивної істини у справі, а також обмеженні диспозитивних правомочностей сторін;

положення про те, що перша систематизація наукових знань про підготовчі судові дії хронологічно збіглася з проведенням законодавчої роботи з удосконалення структури цивільного процесу в середині XIX століття.

Доктринальне осмислення тоді торкнулося питань сутності і значення підготовки справи до судового розгляду, її місця в системі цивільного процесу, особливостей підготовки різних категорій цивільних справ;

положення про те, що практика вітчизняного правознавства свідчить лише про початок осмислення учасниками судового процесу всіх переваг здійснення процедури примирення сторін. Причини такого становища криються як у соціокультурному і правовому рівні громадян, так і в особливостях правової системи, що не сприяє функціонуванню досудових форм вирішення конфліктів, і передусім, медіації. Очевидно, що законодавець бачить вагомі відмінності і тим самим протиставляє посередницьку діяльність медіаторів і процесуальну діяльність судді з врегулювання спору;

положення про те, що зосередження доказового матеріалу в підготовчому провадженні – необхідна умова ефективності цивільного судочинства, особливо в світлі своєчасного забезпечення права на справедливий і швидкий судовий розгляд;

положення про те, що законодавець всіляко намагається стимулювати сторони до належного виконання покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, в умовах важливості добросовісного ведення процесу і формування необхідного доказового матеріалу. У цьому випадку завдання законодавця – знайти баланс між заходами примусу і свободою в здійсненні доказової діяльності учасників судового процесу. Власне, це баланс між інтересами правосуддя, правопорядку і приватними інтересами учасників судового процесу;

удосконалено:

поняття примирних судових процедур, під якими під якими варто розуміти процесуальну форму пошуку судом і сторонами варіантів вирішення правового конфлікту;

питання ініціювання і строків залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, а також процедурний характер їхньої участі в судовому процесі необхідно доктринально інтерпретувати в аспекті

створення умов, що дозволяють в підготовчому провадженні виявити всіх осіб, права та обов'язки яких можуть бути порушені майбутнім судовим рішенням.

Практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю вибраної теми.

Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження наукової розробки теорії підготовчого провадження; у законопроектній роботі – при внесенні змін і доповнень у Цивільний процесуальний кодекс України; у правозастосувальній практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм; у навчальному процесі – у ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес».

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена на засіданні кафедри правосуддя юридичного факультету Сумського національного аграрного університету. Основні положення, висновки і рекомендації дисертації обговорювалися на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 13 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тридцять восьми економіко-правові дискусії» (м. Львів, 25 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 10 липня 2019 р.).

Публікації. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження опубліковані автором у 6 наукових статтях у фахових виданнях з юридичних наук, а також у 3 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації відповідають меті та задачам дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують

вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку А. **Загальний обсяг дисертації** становить 200 сторінок, з них 178 сторінок – основний текст, 20 сторінок – список використаних джерел (212 найменувань) та додаток А – 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Стан наукової розробленості проблеми підготовчого провадження в цивільному судочинстві

У структурі дослідження підготовки справи до судового розгляду аналіз стану доктринальної розробленості проблеми посідає особливе місце. Власне, стан розробленості питань підготовчого провадження – уособлення складного, але часом повчального шляху розвитку доктрини цивільного процесу.

Сьогодні, напевне, важко визначити точний час появи науки цивільного процесуального права. За свідченням Н. О. Чечиної, окремі знання, а пізніше система знань, з'явилися тоді, коли виникла необхідність дослідження цивільного судочинства після створення судів (судової системи), що розглядають цивільні справи. Необхідна була наука про процесуальне право, що визначає шляхи розвитку судової діяльності, її завдання і правила, у межах яких вона повинна здійснюватися [191, с. 416].

Фактично Н. О. Чечина свого часу однією з перших пов'язувала момент появи науки цивільного процесу з результатами судової реформи XIX століття. Проте було б помилкою вважати, що дореформений період характеризувався відсутністю будь-яких, нехай і мінімальних, знань про судову діяльність. Як зазначають дослідники, судовій реформі 1864 року передувало викладання на юридичних факультетах створених університетів самостійних курсів кримінального й цивільного судочинства [22, с. 43]. Становлення доктрини цивільного процесу в цьому зв'язку не могло початися з «чистого аркуша». Здійсненню перетворень судової сфери передували тривалий етап вивчення закордонного й вітчизняного досвіду ведення процесу, тенденцій розвитку інститутів цивільного процесуального права. У

такому контексті, на наш погляд, справедливо говорити про творче осмислення основних концептів європейської процесуальної думки й законодавства.

М. П. Курило, очевидно, не випадково, аналізуючи основні етапи становлення цивілістичної процесуальної науки, наголошував, що європейські процесуальні школи заклали міцне підґрунтя для розвитку вітчизняної правової науки. На думку вченого, першочергове значення в цьому плані мала концептуальна розробка проблеми сутності та єдності цивільного процесу. Уперше в теорії цивільний процес був визначений як юридичні відносини. Вони мали складну природу, оскільки містили відносини з різним суб'єктним складом. Сукупність правовідносин, що мала місце в дійсності, укладалася в межі цивільного зобов'язального права, оскільки кожному праву сторони відповідав обов'язок суду [97, с. 107–108].

В юридичній літературі нерідко цей період пов'язують із О. Бюловим – професором одного з університетів тодішньої Німеччини, який не лише вперше для свого часу вийшов за межі опису цивільних процесуальних дій і побачив у природі цивільного процесу нові правові відносини, зміст яких не завжди був визначений, а й обґрунтував поступовий розвиток цих відносин протягом всього процесу за сприяння окремих учасників процесу [53, с. 177].

Без сумніву, О. Бюлов уже тоді розумів необхідність пізнання саме процесуальної форми здійснення матеріального суб'єктивного права, накреслив шляхи виходу з «тіні» цивільного права [25, с. 178]. Очевидно, що науковий здобуток О. Бюлова став помітним поштовхом до формування предметів досліджень доктрини цивільного процесу, і, насамперед, актуалізував вивчення цивільних процесуальних правовідносин.

У вітчизняному правознавстві дещо пізніше з'являються перші теоретичні праці, що надалі визначили напрями досліджень цивільного процесуального права. Як відомо, процесуалісти періоду, що розглядається, не виокремлюючи підготовку справи до судового розгляду як самостійну стадію,

тим не менше, аналізували судову процедуру попередньої письмової підготовки справи.

Так, Є. В. Васьковський у своїх дослідженнях говорить про становище суду й сторін у процесі, призначення процесуальних прав, процесуальних дій суду і сторін, зловживання правами, зрештою, процес як юридичні відносини [27, с. 625–689]. Щодо письмової підготовки справи автор указував, що розгляду справи в судовому засіданні може передувати письмова підготовка у формі обміну сторін змагальними паперами. Призначити письмову підготовку справи може головуючий або суд.

Головуючий, здійснюючи виклик відповідача, може запропонувати йому з огляду на складність справи подати письмове пояснення щодо позову, для чого він повинен визначити строк від 2 тижнів до 1 місяця. Письмова підготовка може бути призначена й судом, якщо він, розглядаючи справу, вважатиме це за потрібне через його складність. У такому випадку суд пропонує сторонам обмінятися одним або двома письмовими поясненнями, незалежно від того, чи було вже надано відповідачем письмове пояснення за пропозицією головуючого, та визначити черговість і строки надання пояснень, а якщо потрібно, то й обставини, які мають бути роз'яснені [28, с. 223].

Є. О. Нефедьєв, розглядаючи проблемні аспекти провадження справ у першій інстанції, вказував на особливості підготовчої стадії процесу, наслідки ініціації судової діяльності, правила виклику відповідача, а також вказував на правила обміну чотирма змагальними паперами між сторонами: прохання, відповідь, заперечення і спростування як сутності попередньої письмової підготовки справи [127, с. 277–284].

І. Є. Енгельман, критично оцінюючи положення СЦС 1864 року, писав, що бажано, щоб у складних справах встановлювалася практика вимагати неодмінного надання письмової відповіді. Предметом відповіді може бути: вказівка на відсутність умов, за яких суд надає свій захист; спростування вимог позивача по суті; подання зустрічного позову; прохання про залучення до суду третьої особи [207, с. 252–253].

Особливу увагу в досліджуваній період вчені приділяли проблемі примирних процедур. Є. О. Нефедьєв, на підставі вивчення європейського досвіду схилення сторін до миру, наголошував на необхідності створення цілісної системи примирення сторін, яка, на його думку, містила б закріплення примирення сторін як самостійного завдання цивільного судочинства; обов'язковість проведення такої процедури; можливість досудового й судового примирення; активну роль суду; розмежування обов'язку судді та примирника [128].

Варто зазначити, що процесуалісти свої зусилля звертали не лише на практичне коментування цивільного процесуального законодавства, зокрема і процедур підготовки справи до судового розгляду. Хоча роз'яснювальна робота була дуже важливою. Предметом доктринального аналізу стають проблеми поняття цивільного процесу й цивільних процесуальних правовідносин; цілей цивільного судочинства; позову як засобу захисту порушеного права, їх видів і змісту; поняття доказів і засобів доказування; сутності судових постанов, а також практичні аспекти їх виконання [191, с. 419; 86, с. 32–44].

Визначаючи з часом цінність надбань післяреформеної процесуальної думки, усе більш правомірною й очевидною видається постановка питання про його значення у формуванні теорії загального судового процесу, а також основних парадигм сучасного цивільного процесу, що розвивається, у контексті глобалізації європейського права [86, с. 37].

Події 1917 року призвели до втрати накопиченого знання й досвіду. Як зазначають дослідники, на зламі епох не лише була скасована стара судова система, а й трагічно склалася доля більшості вчених-процесуалістів. Частина з них емігрувала за кордон. Інші були звільнені. Третім довелося змінити місце роботи і, відповідно, проживання в межах радянської Росії.

Радянський період розвитку правової думки характеризується фактично не якісною своєрідністю наукового знання, а неминучим продовженням класичних правових традицій у специфічних радянських умовах, що, втім,

суттєво ускладнювалося наявністю потужних ідеологічних обмежень. Набагато пізніше прийде розуміння того, що правосуддю потрібно не всевладдя і всепридушення. Тут має право діяти не всякий закон, а лише той, який закріплює гуманістичні засади. Тільки такі закони можуть панувати в суспільстві, а заснована на них законність повинна бути справжньою, а не формальною [22, с. 37–42].

М. П. Курило характерною рисою радянського періоду розвитку цивілістичної процесуальної думки називає появу цілої плеяди вчених, що стали фундаторами радянської процесуальної школи [97, с. 109].

У цей період основні напрями досліджень у галузі цивільного процесуального права були пов'язані з предметом галузевого регулювання й цивільною процесуальною формою, цивільними процесуальними відносинами і їх суб'єктами, джерелами цивільного процесуального права, його системою, способами подолання прогалин у цивільному процесуальному праві, основними інститутами і принципами, вченням про позов, доказами й доказуванням, проблемами провадження в непозовних справах, психологічними настановами учасників судового розгляду і примирними процедурами, сутністю судового рішення і його основними властивостями, інстанційним порядком забезпечення якості ухвалених судових актів, проблемами виконавчого провадження, вивченням подібних інститутів цивільного процесу у плані порівняльного правознавства [22, с. 37–42; 97, с. 109–110].

Звичайно, це не означає, що проблема підготовки справи до судового розгляду не була предметом вивчення. Але щодо оцінки радянського періоду розвитку доктрини вбачається важливим виокремлення декількох етапів, які відобразили особливості нормативного регулювання підготовчих дій.

О. Т. Боннер і Д. О. Фурсов слушно зазначають, що наукова розробка питань цивільного процесуального права почалася не з перших днів становлення радянської влади. Навпаки, у перші роки радянської влади робляться спроби заперечення нормативного значення права. За ним

визнається лише службове значення, під час застосування та оцінки його політичний погляд повинен переважати над юридичним. І лише в період НЕПу перед наукою ставиться завдання теоретичних розробок створення й застосування радянського права, яке б обмежувало розвиток приватного капіталу [22, с. 37–42].

Так, Г. Риндзюньський приділив увагу проблемам попередньої підготовки. Автор виклав дії суду до слухання справи та описав підготовку відповідача і його дії до слухання справи – визнання позову й мирову угоду, з'ясування формальних відводів, захист по суті, залучення третьої особи й подання зустрічного позову [153].

У 1948 році К. С. Юдельсон аналізує основні положення попередньої підготовки цивільних справ (завдання й методики), розкриває зміст дій щодо приймання позовних заяв і попередньої підготовки цивільних справ, зупиняється на процесуальній формі підготовки цивільних справ у суді [209].

У 1962 році В. К. Пучинський досліджує підготовку справи до судового розгляду як стадію цивільного процесу, її завдання, процесуальні дії судді щодо підготовки справи до судового розгляду [146].

П. Я. Трубніков в цей період писав про судовий розгляд цивільних справ. Досліджуючи значення судового розгляду, реалізацію основних принципів цивільного процесуального права на цій стадії, учений частину своєї праці присвятив обґрунтуванню тези, згідно з якою проведення належної підготовки є необхідною умовою правильного розгляду й вирішення цивільних справ [177, с. 24–28].

О. П. Клейнман, описуючи новітні напрями в науці цивільного процесуального права зупинявся також на актуальних питаннях підготовки справи до судового розгляду [77, с. 58–71]. Крім того, учений в тому ж році опублікував роботу, присвячену теоретичним питанням підготовки справи й судового розгляду в цивільному процесі [76, с. 74–94].

А. О. Мельников, аналізуючи в 1969 році правове становище особистості в цивільному процесі та розглядаючи цивільне судочинство як засіб захисту

цивільних прав, акцентував увагу на суб'єктивних цивільних процесуальних правах учасників процесу й цивільних процесуальних правовідносинах як засобі їх здійснення. При цьому особливу увагу автор приділив процесуальним гарантіям на стадії підготовки справи до судового розгляду [118, с. 221–247].

Дещо раніше цей автор у праці, присвяченій сутності окремого провадження і його місцю в цивільному процесі, вказав на своєрідність підготовки справ окремого провадження до судового розгляду [117, с. 103–121].

Описуючи в 1970 році особливості ЦПК союзних республік, Л. Ф. Лесницька і В. К. Пучинський присвятили підготовці справи до судового розгляду окремий параграф [101, с. 88–93].

У 1970 році у збірнику аспірантських праць була опублікована стаття В. Ф. Ковіна [79, с. 160–167].

У науковому виданні 1971 року «Підготовка цивільних справ до судового розгляду» колективом авторів були висвітлені теоретико-прикладні питання поняття, змісту і значення підготовки справи до судового розгляду, а також особливості підготовки окремих категорій цивільних справ до судового розгляду [139].

П. Ф. Єлисейкін в 1972 році описав особливості підготовки справ про встановлення фактів до судового розгляду [54, с. 62–66].

В. Д. Кайгородов в 1987 році указав на процесуальні особливості підготовки справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення [68, с. 39–48].

Розглядаючи деякі проблеми теорії окремих проваджень, В. О. Крецу у 1982 році виокремив як об'єкт судової охорони в окремому провадженні безспірне суб'єктивне право. Такі тези дозволили автору зробити висновки про особливості підготовки і судовий розгляд справ викличного провадження [90, с. 95–111].

В. В. Блажеев у своїй дисертації 1991 року, присвяченій проблемам окремого провадження в цивільних справах, пов'язаних зі зміною правового

статусу громадянина, звернувся до питань примусової зміни правового статусу громадянина у праві. Одним зі зрізів пізнання стало вивчення підготовки справ, пов'язаних зі зміною правового статусу громадянина до судового розгляду [15, с. 154–182].

В. І. Локов вказав на специфіку підготовчих дій справ про захист честі й гідності цієї категорії цивільних справ [104, с. 91–99].

Л. О. Грось, висвітлюючи процесуальні особливості розгляду й вирішення трудових справ, аналізувала підготовку трудової справи до судового розгляду [44, с. 48–54].

І. М. Колядко зупинився на процесуальних особливостях підготовки й судового розгляду за скаргами на постанови у справах про адміністративні правопорушення [83, с. 134–150].

Про цивільні процесуальні гарантії суб'єктивних прав сторін і третіх осіб під час розгляду й вирішення цивільних справ писав у 1980 році В. М. Захаров. У структурі своєї роботи дослідник виокремив процесуальні гарантії на стадії підготовки справи до судового розгляду [59, с. 89–120].

Процесуальні особливості розгляду в судах цивільних справ, пов'язаних із порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, розглянув у своїй дисертації Р. С. Намазов. Визначаючи роль правової охорони навколишнього природного середовища, автор порушує питання про особливості підготовки до судового розгляду цивільних справ, пов'язаних із порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища [122, с. 78–120].

М. М. Зубович присвятила своє дисертаційне дослідження проблемам досягнення істини у провадженні суду першої інстанції у справах про відшкодування збитків, заподіяних робітниками, службовцями, колгоспниками у процесі їх трудової діяльності. Аналізуючи правову модель і питання методики досягнення істини у провадженні суду першої інстанції у справах про відшкодування збитків: специфіку, проблеми удосконалення,

авторка обґрунтовує можливість досягнення істини на стадії підготовки справи про відшкодування матеріальних збитків [65, с. 129–143].

Л. М. Бардін, розглядаючи особливості судочинства за скаргами на нотаріальні дії або на відмову в їх здійсненні, серед них виокремлював підготовку до слухання і судовий розгляд справ за скаргами на нотаріальні дії або на відмову в їх здійсненні [8, с. 140–157].

Л. М. Ракітіна, аналізуючи теоретичні питання діяльності фахівців у цивільному судочинстві, визначала особливості їх процесуальної діяльності за стадіями цивільного процесу, зокрема, при підготовці цивільних справ до судового розгляду [147, с. 66–109].

С. Л. Червякова в 1981 році подає на розгляд спеціалізованої вченої ради дисертацію, присвячену постановам суду першої інстанції в цивільних справах, де порушує питання про класифікацію й особливості таких постанов. Дослідниця виокремлює постанови суду, спрямовані на підготовку справ до судового розгляду [190, с. 56–78].

Середина 80-х років XX століття ознаменувалася також здійсненням порівняльно-правових досліджень цивільного судочинства [5, 31, 187].

У 1980 році Б. М. Лапін аналізує значення процесуальної форми й сутність конкретизації правовідносин на стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду. Дослідник вивчає передумови та шляхи підвищення ефективності застосування норм про підготовку справ, удосконалення процесуальної регламентації підготовчих дій [100].

У 1985 році С. Д. Чиганова присвятила свою дисертацію проблемі формування переконання суду першої інстанції в позовному провадженні. У структурі цієї роботи автором були виокремлені питання порушення й підготовки цивільної справи до судового розгляду як першого етапу формування внутрішнього переконання суддів [193, с. 67–93].

У цьому ж році вийшов друком навчальний посібник Н. М. Тарусиної «Захист сімейних прав». Серед актуальних питань удосконалення цивільної процесуальної форми врегулювання спорів про право сімейне авторка

виокремила питання вдосконалення підготовки справи про спір щодо права сімейного до судового розгляду [168, с. 39–41].

С. Ш. Болтуєв у 1985 році увагу приділив заходам підвищення ефективності доказування й пізнання в цивільному судочинстві. В удосконаленні підготовки справи до судового розгляду автор убачав можливості підвищення ефективності процедур доказування [19, с. 153–177].

С. А. Барашков досліджує особливості реалізації вірогідності та ймовірності у суді першої інстанції, зокрема на стадії підготовки справи до судового розгляду [7, с. 122–148].

У 1988 році С. А. Ташназаров своє дослідження починає з постановки питання щодо поняття і змісту стадії підготовки справ до судового розгляду. Дослідник аналізує процесуальні дії як засіб досягнення мети й виконання завдання підготовчої стадії цивільного процесу, розглядає проблемні питання застосування деяких цивільних процесуальних інститутів на стадії, що розглядається [169].

Дисертація Г. А. Голошвілі, захищена в 1988 році, на тему «Своєчасний розгляд цивільних справ у суді та процесуальні засоби його забезпечення» містила також параграф, присвячений підготовці справ до судового розгляду [34, с. 75–91].

У 1988 році у своїй докторській дисертації із проблем теорії судового захисту П. М. Філіппов здійснив аналіз процесуальних засобів звернення до судових органів і підготовки до судового розгляду [185, с. 227–258].

П. Я. Трубніков у 1990 році виокремлював підготовку справи до судового розгляду як предмет свого дослідження [176, с. 33–40].

У 1991 році Г. О. Жилін акцентував увагу на особливостях процесуальних відносин, що виникають під час підготовки цивільних справ до розгляду в суді касаційної інстанції, а також змісті підготовчих дій [55].

Як бачимо, значний поштовх розвитку нового знання дала кодифікація цивільного процесуального законодавства й запровадження нового ЦПК УРСР 1963 року. Вчені проаналізували сутність і значення підготовки

справи до судового розгляду, місце в системі цивільного процесу, особливості підготовки різних категорій цивільних справ.

Таке надбання процесуальної думки створює сьогодні необхідний базис для продовження вивчення інститутів і стадій цивільного процесу. З огляду на це, правомірним вбачається звернення до досягнень сучасної процесуальної науки.

У 1997 році Г. О. Світлична захистила дисертацію з питань підготовки до судового розгляду справ окремого провадження [157].

У 2000 році О. В. Рожнов аналізуючи процесуальні засоби реалізації принципу оперативності під час розгляду й вирішення справ судом першої інстанції, запропонував виокремлювати підготовку справи до судового розгляду як один із основних процесуальних засобів забезпечення своєчасності захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб [149, с. 12].

У 2007 році Н. Л. Бондаренко-Зелінська досліджувала процесуально-правову природу підготовки цивільних справ до судового розгляду, її місце у структурі цивільного процесу. Дослідниця указувала на особливості процесуальної форми підготовки цивільних справ до судового розгляду в порядку позовного, окремого й наказного проваджень [21].

У 2009 році А. С. Олійник проаналізувала дискусійні питання, що виникають під час застосування норм ЦПК України, що регулюють провадження в цивільних справах до судового розгляду і проведення попереднього судового засідання [132, с. 58–76].

У 2011 році Т. А. Стоянова розглядала проблему визначення й місця стадії провадження у справі до судового розгляду в цивільному процесі, а також розмежування таких понять, як провадження у справі до судового розгляду, підготовка цивільної справи й попереднє судове засідання [164, с. 405–411].

Р. С. Нікітенко у 2014 році присвятив частину свого дослідження провадженню у справах про розірвання шлюбу до судового розгляду [130, с. 13].

Л. М. Косовський у 2014 році писав про забезпечення примирення сторін як основну мету стадії підготовки справи з іноземним елементом до судового розгляду [89, с. 41–47].

У 2014 році Л. Є. Гузь і М. С. Лайкова видають науковий посібник, присвячений підготовці справ про спадкування до судового розгляду [45].

Т. Ц. Кашперська у 2015 році аналізує провадження до судового розгляду у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав і інтересів [73, с. 122–137].

М. І. Доманська у 2015 році говорила про мету, форму і зміст підготовки у справах про зміну правового статусу фізичної особи [52, с. 12].

Н. О. Зражевською у 2015 році були досліджені питання правової природи, змісту й особливостей підготовки цивільних справ до розгляду в судах апеляційної й касаційної інстанцій [64, с. 29–35].

К. О. Фесик у 2017 році торкнувся особливостей провадження в колективних позовах до судового розгляду [184, с. 11].

Х. А. Джавадов у 2018 році звернувся до проблеми ефективності підготовки цивільних справ до судового розгляду [50, с. 203–251].

Наведена бібліографія свідчить про перспективність подальших досліджень підготовки справи до судового розгляду, особливо в умовах значного оновлення цивільного процесуального законодавства й пошуку нової концепції функціонування правосуддя в цивільних справах.

1.2 Світоглядні підходи та способи наукового пізнання підготовчого провадження в цивільному судочинстві

Логіка дослідження підготовчого провадження зумовлюють постійний науковий інтерес до проблеми методологічних засад вивчення цивільного судочинства. Це багато в чому пов'язано не лише з важливістю уникнення зайвого абстрагування теоретичних висновків і положень цієї роботи, а й із труднощами подолання наявних суперечностей вітчизняної юридичної науки і практики, викликаних, зокрема, і тривалим пануванням нормативістського праворозуміння й відповідної правової культури та ідеології.

Говорячи про метод, під останнім розуміють способи, прийоми дослідження або здійснення чого-небудь, а також дії, внаслідок яких досягається певна мета [107, с. 32; 131]. І далі, вчені слушно зауважують, що наукові методи опосередковують всі етапи професійної правової діяльності. Саме тому слід розрізняти методи пізнання, створення та застосування права [107, с. 59–82].

Які саме методи можуть бути використані як методологічна основа формування системи знань про підготовчий етап цивільної процесуальної діяльності? Навряд чи можна стверджувати про появу якісно нового переліку можливих методів досліджень. Не в останню чергу це зумовлено постійними спробами відходу від діалектичного методу вивчення світу, що тривалий час залишався єдиною світоглядною основою розвитку нашої держави, права й суспільства. Звернувши увагу на одновекторність цього способу пізнання, філософська наука, проте, ще не розробила нових ефективних у будь-якій системі наукового знання засобів і прийомів вивчення.

Як слушно зауважує А. В. Цихоцький, слабкість методологічного забезпечення правової науки усвідомлювалася й більше століття тому. В найближчі роки можна чекати на появу нових підходів до дослідження проблем методології правознавства, оскільки вітчизняна юриспруденція

спрямована на критичну оцінку надійності й ефективності саме різних пізнавальних методів [188, с. 127].

Зауважимо, що поняття «методологія» належить до переліку дискусійних. Не ставлячи перед собою завдання висвітлення всіх поглядів з цього питання, зазначимо лише найбільш загальні підходи до його розгляду.

Так, на думку М. І. Козюбри, методологія являє собою сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, використовуваних у певній науці [81, с. 8–19].

А. В. Цихоцький цей термін вживає в широкому й вузькому значенні слова. Під методологією в широкому значенні вчений розуміє філософське вчення про методи пізнання й перетворення дійсності, методологія у вузькому значенні слова трактується ним як сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології й значущих для конкретної галузі пізнання [188, с. 126].

В. М. Сирих, розглядаючи методологію як необхідний елемент загальної теорії права, її зміст вбачає у складній системі прийомів і способів пізнання предметів правової науки, на цій підставі розуміння закономірностей функціонування і всебічного розвитку держави і права [165, с. 365].

О. Ф. Скакун, аналізуючи це поняття, акцентує увагу на характері способів правового пізнання, а також способів створення й організації юридичного знання [159, с. 14].

Для інших дослідників проблема методології – це проблема дослідницьких засобів, які були б спрямовані на постановку нових правових проблем і пошук оптимальних шляхів їх вирішення [167, с. 11].

Різноманітність запропонованих підходів не тільки не призвела до єдиного розуміння цього поняття, а й зумовила полярність позицій щодо місця методології в юридичній науці. Відокремлюючи методологію як самостійну правову категорію, у правознавців постало питання щодо сутності методології правових досліджень, пошуку її місця в системі наукового знання про державу і право, співвідношення із суміжними правовими науками й категоріями.

У зв'язку з цим у працях теоретиків права методологічна наука була представлена і як самостійна галузь правознавства, що становить частину загальної теорії права – філософії права, і як система пізнавальних засобів, і як вчення про методи дослідження держави і права, і як єдина підстава вірогідності наукових положень. Нарешті, методологія – це не що інше як вчення про організацію наукової діяльності.

У цьому випадку викликають інтерес спроби А. В. Цихоцького визначити якісну своєрідність методології науки цивільного процесуального права. Згідно з вихідною тезою автора, складні соціальні явища, до яких належить і судочинство в цивільних справах, потребують відповідних наукових методів їх вивчення.

Методологія науки цивільного процесуального права має два аспекти. Перший – це вчення про застосування в цивільному процесі положень філософії, економічної теорії, теорії права тощо. У цьому випадку йдеться про теорії, поняття й методи, значущі для правосуддя в цивільних справах. Другий аспект – це вчення про застосування теорії самого цивільного процесу до різних окремих випадків [188, с. 154, 155, 161].

Певним чином продовженням пошуку специфіки методології науки цивільного процесуального права є дослідження Д. Я. Малешина. Автор вважав, що доктрина цивільного процесуального права повинна використовувати спеціальні методи пізнання [112, с. 54].

Висловлені А. В. Цихоцьким і Д. Я. Малешиним позиції заслуговують, на нашу думку, на ретельну увагу. За спробами надати методології якості самостійної науки можна побачити відомі суперечності. Визначаючи органічний взаємозв'язок між предметом і методологією його дослідження, Д. А. Керимов вважав неможливим розрив об'єкта пізнання та його методології через те, що методологія безпосередньо впливає з досліджуваного об'єкта [75, с. 32].

Цивільне процесуальне право може бути зрозуміле й розглянуте із загальнофілософських позицій, а також із використанням загальноправових

методів. Конкретний перелік прийомів пізнання обирає сам автор, керуючись логікою свого дослідження.

Однак це зовсім не означає відмову від продовження обґрунтування особливостей методологічних засад цивільного процесуального права, їх зіставлення із вченнями про методи, усталеними в системі наукового знання галузевих юридичних наук. Очевидно, що накопичені за останні десятиліття знання про правосуддя в цивільних справах – результат використання уже відомої методологічної бази. Для нового приросту необхідні нові методи вивчення цивільного процесуального права. У чомусь співзвучні з цим слова А. В. Цихоцького про те, що проблема методології знову з'являється відповідно до збільшення маси теоретичних положень у тій чи іншій галузі [188, с. 125].

Доктрина цивільного процесу з перших днів своєї появи взагалі залишала питання методології поза дослідницькою увагою. Наукові праці А. В. Цихоцького й Д. Я. Малешина певним чином усувають цю прогалину та уособлюють необхідність глибокого вивчення і початок фундаментального осмислення цієї проблематики.

Висловлені зауваження з цілком зрозумілих причин накладають свій відбиток на проблему визначення належної методології вивчення підготовчого провадження в цивільному процесі. Проте було б значною помилкою не використовувати напрацювання філософської думки щодо загальнонаукових методів.

Широке застосування у новітніх дослідженнях одержав діалектичний метод. Як правило, під діалектикою вчені розуміють такий метод пізнання, який дозволяє внаслідок вивчення різних аспектів явища найбільш повно розкрити всі його ознаки та властивості [166, с. 17–18]. Слушно зауважує Д. Я. Малешин про те, що власне діалектика сприяє визначенню того моменту, коли потрібно вивчати те або інше правове явище [113, с. 123].

Новітні дослідження у сфері цивільної юрисдикції тільки доводять правоту цих слів. Невипадково М. П. Курило, звертаючись до проблеми

єдності цивілістичного процесу, наголошував на значенні діалектичного методу вивчення. Учений так охарактеризував наслідки його застосування: діалектика дозволила, виявляючи істотні відмінності поглядів на цивільне судочинство України, провести багатоаспектний аналіз напрямів його безперервного руху, урахувати об'єктивні суперечності в розвитку на сучасному етапі, обґрунтувати найбільш оптимальні й ефективні шляхи їх вирішення в умовах перманентності змін права й суспільства, створення адекватної їм правової практики. Зокрема, вивчити природу принципів судочинства, їх сучасне сутнісне наповнення як фундаменту пропонованої моделі цивілістичного процесу в межах наявних видів організації судової влади, єдність і протилежність підходів до конструювання моделей розгляду господарських і публічно-правових спорів, схожість і відмінності їх процесуальних форм, вийти на новий рівень знання про характер можливого розвитку цивільного судочинства, вплив інтернаціоналізації цивільного обороту й положень міжнародного права на вітчизняне законодавство і правозастосування [96, с. 6].

Однак у процесі пізнання цивільних процесуальних явищ не можна обмежуватися використанням якого-небудь одного принципу діалектичного методу, нехай навіть найважливішого, потрібно застосовувати всю сукупність принципів і в певній послідовності [188, с. 166]. Крім діалектики, неоціненну допомогу дослідникові цивільного процесуального права може дати використання у своїх роботах методу системного аналізу. Системний аналіз сприяє осмисленню проблематики з позиції системи, тобто дозволяє виявити наявні взаємозв'язки її елементів, зрозуміти її структури.

Щодо проблеми підготовчого провадження це означає обґрунтування необхідних цивільних процесуальних дій суду й учасників судового процесу та юридичних наслідків здійснення судових процедур.

Однією з сучасних тенденцій є широке застосування діяльнісного підходу. М. П. Курило так характеризує його постійно зростаюче значення:

діяльнісний підхід сприяє пізнанню цивільного судочинства з погляду на його стадії та процесуальні цикли [96, с. 7].

На перспективність використання цього загальнонаукового методу вказує у своїх роботах і Д. Я. Малешин. Учений вважає, що діяльнісний підхід набуває особливого значення при глибокому осмисленні цивільного процесуального права. Важливість пізнання динаміки цивільного процесу автор вбачає в тому, що діяльність людей пронизує всі структурні зрізи суспільства, соціальні відносини не існують окремо від діяльності. Виходячи з цих тез, Д. Я. Малешин робить висновок, що діяльність щодо здійснення правосуддя в цивільних справах необхідно вивчати з позиції загальної теорії діяльності [114, с. 23].

Ми підтримуємо висловлені погляди. За допомогою прийомів, що розглядаються, можна досліджувати специфіку класичного поділу цивільного судочинства на стадії або цикли, зокрема підготовчого провадження, ефективність застосовуваних цивільних процесуальних норм.

Не позбавленим підстав вбачається і застосування в сучасних процесуальних дослідженнях методів, що тривалий час вважалися не властивими юридичним наукам. Як зазначає А. В. Цихоцький, предмет науки цивільного процесу зберігає тенденцію до розширення, наприклад, шляхом вивчення факторів неправового характеру, що впливають на якість правосуддя в цивільних справах. Ця обставина, своєю чергою, стимулює пошук нових методів вивчення процесуальних явищ. Звідси – широке використання статистичних, соціологічних методів дослідження [188, с. 167].

У доктринальній юридичній науці методи неюридичних наук усе більше починають завойовувати свої позиції. Так, М. П. Курило у своєму дисертаційному дослідженні позитивно висловився про можливість застосування способів і засобів пізнання неюридичних наук. Звертаючись до методологічних засад вивчення теоретичних проблем єдності процесу, учений зазначав, що застосування методів неюридичних наук було важливо в аспекті пошуку додаткової аргументації доцільності уніфікації процесуальної форми

розгляду правових спорів, а також у контексті осмислення впливу судових процедур на стан економічного базису держави. Таким чином, на думку автора, реформування цивільного судочинства повинно відбуватися з урахуванням суспільних інтересів і наслідків для суспільства в усіх сферах його функціонування [96, с. 7].

На наш погляд, за допомогою цих методів може бути значно розширена методологічна основа досліджень й підготовчого провадження. Застосовуючи ці методи можна, зокрема, прорахувати вартість здійснення правосуддя в цивільних справах, побачити потреби суспільства та врахувати його соціокультурні особливості. Тільки на підставі глибокого розуміння очікувань і потреб усіх верств суспільства можна досягнути позитивних результатів у перетвореннях усіх сфер державного життя. І правосуддя тут не є винятком.

Значну користь для дослідника мають загальноправові прийоми і способи пізнання правових явищ. Одним із методів, який широко використовується у правовій науці, є формально-логічний метод. Цінність цього методу для вивчення підготовчого провадження в цивільному процесі полягає в тому, що він сприяє з'ясуванню змісту використовуваного поняттєво-категоріального апарату дослідження [107, с. 140–143]. Необхідна доктринальна розробка поняття «підготовче провадження», звернення до таких категорій, як «мета й завдання підготовки», визначення змісту нових інститутів цивільного процесуального права.

Одним із загальноправових методів дослідження є історико-правовий метод. Роль цього способу вивчення є незаперечною. Як наголошує М. П. Курило, історико-правовий аналіз необхідний для розуміння джерел і самого процесу становлення позовного провадження, його типологічних особливостей, механізму розгляду спорів у різні часові епохи. Використання цього методу дає можливість відслідкувати динаміку змін у сфері цивільного судочинства, визначити тенденції його розвитку й уникнути повторення помилок минулого, успадковувати все найцінніше із законодавчого досвіду нашої країни [96, с. 7].

Історико-правовий дискурс важливий в аспекті розуміння етапів становлення цивільного судочинства й наявності в ньому підготовчих стадій, особливостей правової думки і законодавства різних епох. У кінцевому підсумку для того, щоб використовувати тільки позитивний досвід, що мав місце в історії нашої держави і права.

Для оцінки сучасного стану цивільного судочинства важливе значення мають порівняльно-правові дослідження і сформований на їх основі метод порівняльно-правового аналізу. Безперечно, корисним і затребуваним є досвід функціонування правосуддя в цивільних справах іноземних країн. Д. Я. Малешин у цьому зв'язку переконливо доводить, що еволюція різних народів свідчить про невинний пошук загальної формули руху права. Глобалізаційні процеси і, як наслідок, посилюваний взаємний вплив правових систем зумовлюють затребуваність і особливе значення порівняльно-правових досліджень. І далі автор зауважує, що національне право в усі історичні періоди найчастіше удосконалювалося саме шляхом рецепції іноземного права [110, с. 31].

У плані дослідження підготовчого провадження йдеться про аналіз закордонного законодавства в частині загальних принципів нормативної регламентації підготовчих дій. Нарешті, європейський напрям розвитку передбачає наявність взаємних цінностей, загальних шляхів вирішення проблеми забезпечення права кожного на справедливий судовий розгляд.

Одним із загальноправових методів дослідження є метод узагальнення судової практики. Ми виходимо з того, що судова практика надає значні підстави для осмислення ефективності чинних норм права. У зв'язку з цим не можна не згадати слова М. П. Курила, що метод узагальнення й аналізу судової практики дає можливість визначити прогалини й недоліки процесуального законодавства, недосконалість його правових норм, поєднати результати теоретичної частини дослідження й можливості їх правозастосування, сформулювати його основні положення й загальні висновки [96, с. 7–8].

Теоретичні висновки мають отримувати необхідну апробацію практикою правозастосування. Вони повинні поєднати вирішення теоретичного завдання й можливу свою реалізацію. З огляду на це, методологічною основою дослідження проблем підготовчого провадження є метод узагальнення судової практики. Виявляючи недоліки правового регулювання, цей метод сприяє формуванню належної правової доктрини, затребуваної в законодавстві та сприйнятої практикою правозастосування.

1.3 Історико-правові аспекти розвитку підготовчого провадження в цивільному судочинстві

Історичний аналіз є однією з найважливіших складових сучасних правових досліджень. За слушним зауваженням О. В. Гетманцева, дослідження історії виникнення й розвитку цивільного процесуального законодавства – це можливість виявити особливості його функціонування на різних історичних етапах, виокремити специфічні риси процесуальних правовідносин і їх суб'єктів, розкрити зміст процесуальних норм і інститутів, проаналізувати організаційно-правові засади цивільного судочинства [33, с. 82].

Певним чином крізь призму історичного дослідження підготовчого провадження можливе здійснення настільки необхідної сьогодні періодизації розвитку цивільного процесуального права України.

Не можна однозначно сказати, що питання історії цивільного судочинства взагалі не одержали якогось серйозного наукового осмислення. Наука цивільного процесу починала розвиватися власне як система знань про історичні особливості судочинства [51, с. 580]. Значна частина праць із процесуальної проблематики стосувалася саме історичного аспекту розвитку вітчизняного правосуддя в цивільних справах [123; 67; 137; 29; 51; 120; 152; 207]. Зрозуміло, що ці праці мали фрагментарний характер, стосувалися лише

окремих судових процедур та правил і в окремо взятий проміжок часу зумовили можливі численні напрями розвитку післяреформеної доктрини цивільного процесу. Звернемося з сучасних позицій до цивільного процесуального законодавства минулого й визначимо основні етапи правового регулювання підготовки справи до судового розгляду.

Незмінну цінність для дослідника мають досягнення римської правової думки, що визначила багато в чому тенденції руху приватного права. Незважаючи на те, що римські юристи не виокремлювали цивільний процес як самостійний об'єкт пізнання, проте питання форм примусової реалізації суб'єктивних цивільних прав одержали певний розвиток. Це, зокрема, стосується і підготовчої частини процесу. Про те, що собою являв цивільний процес у досліджуваний період, свідчать джерела права, що дійшли до нашого часу.

Як відомо, республіканський період розвитку Давнього Риму ознаменувався появою легісакційного і формулярного цивільного процесу, на зміну яким у період принципату прийшов екстраординарний судовий процес. Звичайно, не варто думати, що винаходом римських юристів у цей час стало підготовче провадження, самого терміна «підготовка справи» римське право зі зрозумілих причин ще не знало. Насамперед, йдеться про процедури, які мають підготовчий характер. Причому наявність правил, що розглядаються, ставилася в залежність від форми цивільного процесу.

Виникнення легісакційного цивільного процесу звичайно пов'язують із застосуванням однієї з п'яти заздалегідь установлених схем *agere lege* (вчинення позову за законом). Далі процедура проходила два етапи: спочатку вона відбувається у присутності магістрату, що здійснює судову владу (претора) і називається *in iure*. Цей етап починається з виклику до магістрату, формального акту, за допомогою якого позивач викликає відповідача або, якщо це потрібно, силою змушує його з'явитися до магістрату. Завершується етап – *litis contestatio* (засвідчення позову), тобто урочистим викликом свідків. Другий етап – *in iudicio*, починається після закінчення певної кількості днів у

присутності вже не магістрату, а судді, у ролі якого виступав громадянин або колегія громадян, відібраних сторонами за допомогою магістрату. Після виступів, підкріплених свідченнями того, що мало місце, суддя досліджує докази й виголошує судження, яке виражає його особисту думку [156, с. 96–97].

Як бачимо, для легісакційного процесу зовсім не були характерними підготовчі процедури, значення мав тільки виклик до магістрату відповідача, свідків і дослідження доказів суддею. Отже, учені правомірно говорять про відсутність у легісакційній формі цивільного процесу проміжної стадії між порушенням справи й вирішенням по суті [57, с. 13].

На зміну легісакційному прийшов формулярний цивільний процес, який став новим типом судової процедури, названої *agere per formulas*, оскільки такий позов закріплювався письмовим документом (формулою). Процес за формулою так само, як і той, що передував йому, складався з двох етапів. Докази сторін, викладені у вільній формі, зусиллями магістрату і сторін виявляються конкретизовані у формулі, що містить вказівки, які магістрат дає судді для вирішення спору. Магістрат (претор) більш не є простим посередником у тяжбі сторін, але співпрацює з ними і керує процесом, він втручається у процес – як щодо сторін, так і судді.

Позивач починав із визначення позову, до якого він збирається вдатися, і звертався з відповідною вимогою до претора, який міг залежно від справедливості справи дозволити позов або відмовити в ньому. Якщо позов прийнятий, позивач у деяких випадках може задати відповідачеві питання щодо наявності певних фактичних передумов і відповідь, яка дається відповідачем, зобов'язує його. Сторони за допомогою претора виявляли умови розбіжностей і здійснювали вибір судді, після чого претор у письмовій формі видавав формулу, яка пропонувалася позивачем відповідачеві і приймалася ним. Потім сторони надають докази своїх тверджень і суддя вирішує позов на підставі вказівок, даних йому у формулі, видаючи *sentential i iudicatum* (судове рішення).

Із часом формулярний процес поступився місцем екстраординарному процесу, який починався з наказу відповідачеві з'явитися, який видавався магістратом або чиновником і вручався відповідачеві силами відповідної служби. Набула поширення також і процедура обміну повістками між позивачем і відповідачем. У присутності судді позивач викладає свої вимоги, а відповідач – свої виправдання й можливі зустрічні вимоги, після чого обидві сторони клянуться не вести тяжбу з єдиною метою сутяжництва. Потім суддя допускає до розгляду докази та класифікує їх, оцінюючи відповідно до точних правових критеріїв, і ухвалює рішення [156, с. 100–102, 112].

Таким чином, формулярний процес став першою формою римського цивільного процесу, що передбачає окремі підготовчі процедури, починаючи з обов'язковості самої підготовки справи, можливості уточнення за допомогою питань фактичної сторони справи до повноважень претора щодо вирішення низки процесуальних питань, які виникають у справі, підстав завершення провадження у справі [57, с. 13].

Після короткого вивчення етапів розвитку римського цивільного процесу цікаво простежити за основними періодами становлення судових процедур на ґрунті вітчизняного правознавства. Можна погодитися з висловлюваною в історичній літературі думкою, що складно виокремити якийсь єдиний і безумовний критерій періодизації розвитку держави і права в Україні [183, с. 28–31]. Це, звичайно ж, дещо впливає на дослідження в історичному контексті всього вітчизняного цивільного процесу, а не лише його підготовчого провадження.

Першим зводом звичаєвого права зазвичай називають Руську Правду, яка ґрунтувалася на самозахисті й самоуправстві як формах і процедурах вирішення спору. І. Є. Енгельман писав щодо цього, що охорона прав – справа самозахисту й самоуправства. Сусіди, що були присутні під час порушення, зобов'язані були допомагати скривдженому; у відомих випадках захист – самоуправство – відбувався за сприяння князівських або намісницьких отроків [207, с. 42].

Зрозуміло, що тоді не йшлося про жоден поділ процесу на стадії. Як зазначає О. В. Гетманцев, до суду могла звернутися потерпіла або скривджена особа у своїх інтересах або в інтересах інших осіб (членів родини, родички, челяді тощо). Руська Правда містила навіть назву такої особи – позивач [33, с. 84].

На нашу думку, правомірно порушувати питання про початок створення диспозитивних і змагальних основ давньоруського процесу. Тим часом низка авторів все-таки уточнюють, що судову процедуру в тому її вигляді, в якому вона з'являється в Руській Правді, слід визначати як обвинувально-змагальний судовий процес. Таке визначення йому можна дати з огляду на те, що, з одного боку, головним у цьому процесі було обвинувачення, без якого не могло бути розпочате провадження у справі; а з іншого – цей процес мав змагальний характер, тобто являв собою спір рівноправних сторін перед незалежним від них судом [151, с. 300–301].

При цьому, саме діяльність сторін, а не суду, у якого були відсутні які-небудь процесуальні обов'язки, зокрема і фіксації рішення, відіграє значну роль у визначенні природи судового процесу. Роль судових органів – контроль над виконанням процесуальних правил і обрядів, одержанням гривні на користь князя й судових податей на користь суду [72, с. 9].

Продовжуючи ці тези, звернемося до питань доказування, які істотно характеризують процес досліджуваного періоду. Відомі нам редакції Руської Правди свідчать про використання таких засобів доказування, як власне визнання відповідача; суди Божі, серед яких згадуються випробування холодною водою й розпеченим залізом, двобій, присяга; письмові й речові докази, показання послухів і видоків, жереб, зовнішні прикмети та ін. Оскільки дослідження таких доказів могло бути тільки безпосереднім, то можна зробити висновок і про усний характер давньоруського судового процесу.

Наступний етап розвитку нашої державності пов'язаний із перебуванням частини українських земель у складі Великого князівства Литовського й Речі Посполитої [121, с. 126]. На думку дослідників, норми

Магдебурзького права, які діяли в Україні, відрізнялися від магдебурзької системи країн Центральної і Західної Європи. В Україні широко використовувалися не оригінали німецьких збірників законів, а переважно їх переробки. Найбільш поширеними були «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів» П. Щербича, «Порядок прав цивільних магдебурзьких» Б. Троїцького, «Право цивільне Хелмінське» П. Кушевича [72, с. 11].

Як і за часів Руської Правди, процес мав позовний характер. З'являються нові способи захисту відповідача проти поданого позову – можливість пред'явити зустрічний позов [173, с. 69]. За свідченням істориків права, удосконалюється порядок виклику сторін, запроваджується інститут представників сторін, змінюються процедури надання доказів, стимулюється укладання мирової угоди [121, с. 127]. Поряд із цим, чітко спостерігається тенденція до закріплення різного правового становища сторін залежно від приналежності до того чи іншого стану, запроваджується так звана станова підсудність [162, с. 5]. Уперше у вітчизняній та, напевне, і європейській правовій системі знаходить інституціональне вираження ідея схиляння сторін до миру [38, с. 15].

Ми не можемо оминати увагою період Гетьманщини як унікального явища у вітчизняній історії. Правова система розвивалася в умовах загостреної політичної боротьби, пошуку надійного зовнішнього союзника. Навряд чи тоді можна було передбачити всі наслідки зближення з Росією. Вибір її як політичного партнера призвів до обмеження прав і свобод українського народу. При цьому Б. Хмельницький, чітко розуміючи значення судової системи в механізмі державної влади, наполягав на включенні в договір із Росією пункту про збереження самостійності українських судів [66, с. 135].

Як бачимо, у період Гетьманщини була вибудована складна судова система. Чи відповідала вона потребам суспільства, складно сьогодні сказати однозначно, але різноманіття судових інстанцій не сприяло ні формуванню єдиної судової практики, ні посиленню державної влади. Достатньо нагадати, що суди у своїй щоденній практичній діяльності керувалися ще звичайним

козацьким правом, актами козацької старшини, Статутами Великого князівства Литовського 1588 року, магдебурзьким правом. Деякі вчені згадують навіть про застосування в цей час принципів і норм римського права [32, с. 5].

О. А. Грабовська писала про правові пам'ятки періоду Гетьманщини, що акумулюють старожитні звичаї, словесне право, яке ґрунтувалося на почутті справедливості українського народу, що не могло не відбитися на порядку встановлення обставин цивільних справ, використовуваних доказах, слідчо-змагальному характері цивільного судочинства [40, с. 10].

Процес так само починався з усного або письмового звернення, у якому обов'язково вказувалися сторони, обставини спору, докази. Судовий розгляд ґрунтувався на змагальних засадах [33, с. 85].

Незважаючи на такі характеристики процесу, судова система не змогла впоратися з покладеними на неї завданнями, тим більше в умовах її поєднання із владою адміністрацій. Знову перед українськими державними діячами постало завдання реформування судової системи й судочинства [138, с. 53].

Значні перетворення судової сфери пов'язані з іменами гетьманів П. Полуботка і Д. Апостола. Захищаючи автономію українського права й судочинства, судова влада була відокремлена від адміністрації, було створено 20 судових округів. У гетьманських універсалах наголошувалося на нагальній необхідності колегіального здійснення судочинства, залучення до розгляду справ чесних і розумних осіб із позитивною репутацією в суспільстві. Принципами розгляду справ проголошувалися справедливість, законність, об'єктивність і доцільність. Письмова форма судочинства була запроваджена в козацьких і міщанських судах [163, с. 282, 285].

Особливе місце в історії української державності посідають «Права, за якими судиться малоросійський народ» [18, с. 6]. Вони стали спробою закріплення самобутності українського права, що регулює порядок розгляду спірних справ. За свідченням Т. О. Остапенка, незважаючи на відсутність офіційного визнання, ці права за відповідністю соціально-економічному й

політичному розвитку України є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття [135, с. 445].

Враховуючи перебування значної частини земель сучасної України під повним впливом російського законодавства, звернемося до нормативних актів Російської імперії XVIII століття.

Хрестоматійною вже стала теза М. Ф. Володимирського-Буданова [30, с. 664]. Петровська епоха, як відомо, ознаменувалася низкою указів, які визначили на багато років уперед модель здійснення цивільного судочинства.

Указ від 21 лютого 1697 року прямо передбачав запровадження слідчого процесу. Обґрунтування такого кроку Петро I знаходив у численних зловживаннях сторін. Як вважав російський цар, це становище можна викоринити тільки запровадивши інквізиційні засади під час розгляду спірних справ [58, с. 822].

Наступний нормативний акт тільки продовжив курс на посилення слідчої моделі судового процесу. Зокрема, пріоритетною стала письмова форма ведення процесу, набула широкого застосування теорія формальних доказів [171, с. 88]. Однак у 1723 році з'явився Указ, який не лише розмежовував кримінальну й цивільну юрисдикції, а й свідчив про певне впровадження елементів змагального процесу.

З часом стає цілком очевидним, що петровські починання мали суперечливий і непослідовний характер. Причина цього – у моделі державного правління. Не позбавленими змісту вбачаються слова тих дослідників, які говорять про пошук механізмів узгодження абсолютизму влади, з одного боку, і спроб формування правової моделі функціонування судової влади – з іншого [35, с. 8].

Петро I зрозумів, що проведення тільки слідчого процесу не дає бажаних результатів [206, с. 42]. Змагальні засади необхідні процесу. Звідси такі тенденції – від надмірної слідчості до часткового повернення змагальної форми цивільного судочинства.

Щодо підготовки справи до розгляду передбачалася можливість заявлення сторонами своїх попередніх клопотань. На суд покладался обов'язок ознайомлення відповідача з поданим позовом не пізніше семи днів до початку судового розгляду [58, с. 824, 828, 842–844; 204, с. 17–18].

Таким чином, законодавство припускало можливість здійснення окремих підготовчих судових процедур, хоча підготовка справи до судового розгляду все одно не виокремлювалася як самостійна стадія. Взагалі, цивільний процес у досліджуваний період не знав якогось поділу. У цьому зв'язку вчені правильно акцентують свою увагу на відсутності розмежування процедур порушення справи і її підготовки [204, с. 18–19].

Надалі законодавство Російської імперії так і не стало провісником демократичних змін держави й суспільства. Хоча деякі спроби європеїзації російського права робилися ще Катериною, яка виступала за надання кожному громадянину права бути вислуханим. Але самодержавний устрій державної влади не припускав надання прав і свобод, зокрема і в межах судової системи. Навпаки, письмовий і таємний порядок провадження в судах, всесилля бюрократичної канцелярії – характерна риса цивільного судочинства післяпетровського періоду. І. Є. Енгельман у своєму історичному нарисі основних засад і кодифікації російського цивільного судочинства так описував те, що відбувається в судах: за царювання Анни [207, с. 50].

Цивільний процес стає слідчим. Ще одним свідченням слідчого процесу є і той факт, що в першій половині XIX століття до обов'язку поліції належав розгляд цивільних справ. Зрозуміло, що таке становище суперечило самій природі цивільного судочинства, вказувало на його архаїчний характер [106, с. 149–150].

Задум здійснити кодифікацію законодавства не вирішив нагальних проблем правозастосування. Укладення цивільне й обряду судових місць так і не було прийнято комісією М. М. Сперанського, що тільки відтермінувало початок повномасштабної судової реформи.

Здійснена реформа стосувалася не тільки судової влади й цивільного судочинства. Істотні перетворення відбулися в усій правовій сфері – були засновані мирові суди, суд присяжних, нове правове регулювання одержали інститути нотаріату й адвокатури [109, с. 7]. Такого Статуту цивільного судочинства Росія ще не знала. Він був підготовлений за прикладом кращих європейських зразків, особливий вплив при цьому виявила французька доктрина й практика. Нині на сторінках юридичної літератури не припиняють повторювати слова Є. В. Васьковського [27, с. 16]. Дивовижне поєднання – архаїчна й рабська Російська імперія та один із кращих європейських процесуальних кодексів.

Вперше у вітчизняному правознавстві законодавець виокремлював попередню письмову підготовку цивільних справ (статті 314–316 СЦС) [179, с. 157–175; 180, с. 158–162; 181, с. 142–160; 182, 149–161].

Без сумніву, судова реформа й нові судові статuti стали масштабною подією всього ХІХ століття. Вперше на законодавчому рівні були закладені основи оптимального судоустрою і гарантії справедливого цивільного судочинства. Не випадково, аналізуючи наслідки судової реформи на території України, правознавці зазначають, серед іншого, ефективність інституту мирових суддів [203, с. 6], практику організації судових округів, спрямовану на досягнення мети відокремлення суду від адміністрації [50, с. 82].

Вбачається, що для сучасного дослідника буде корисним звернення до історії розвитку судових інстанцій і судочинства Австро-Угорщини.

Проблеми здійснення цивільного судочинства на Буковині та в Галичині були співзвучні розглянутим раніше. Україй низька ефективність судової діяльності зумовлювалася неукomплектованістю судів суддівськими кадрами, непрофесіоналізмом окремих суддів, незадовільною роботою секретаріатів, низьким рівнем матеріального забезпечення судової системи [87, с. 12].

В основу Статуту цивільного судочинства Австро-Угорщини була покладена концепція «соціального цивільного процесу» Ф. Кляйна.

Для Ф. Кляйна цивільний процес – це не абстрактний конфлікт двох індивідуальних суб'єктів права. Суд, на його думку, є інститутом вирішення конфліктів, що виникають, тобто соціально-корисною установою, який служить загальній користі й загальному миру в суспільстві [1, с. 27–28]. Звідси, один із основоположних постулатів соціального цивільного процесу за Ф. Кляйном – активні повноваження суду як гарантія належної реалізації суб'єктивних цивільних прав і отримання їх реального захисту, а значить, максимального втілення завдань цивільного судочинства [105, с. 123].

Час довів спроможність концепції «соціального цивільного процесу». Пріоритет публічно-правових засад став відправною точкою формування моделі цивільного процесу, яка й нині має своє нормативне визнання й численних прихильників. Через століття після Ф. Кляйна інший австрійський учений-процесуаліст К. Колер, підкреслив, що сучасне цивільне судочинство виконує завдання щодо забезпечення суспільного добробуту [82, с. 171].

В умовах твердої політичної боротьби, у перші роки становлення радянської влади практично було відсутнє цивільне процесуальне законодавство. Доктрина і практика досліджуваного періоду йшли шляхом, з одного боку, спрощення судових процедур, з іншого – нормативної регламентації активності суду, участі державних органів і громадських організацій у процесі розгляду цивільних справ. Метою законодавчих праць було формування такої моделі цивільного судочинства, у якій значна увага приділялася досягненню об'єктивної істини у справі (ст. 7 ЦПК УРСР 1929 року) [98, с. 4–5].

Перші ЦПК УРСР підготовку справи до судового розгляду як стадію цивільного процесу, звичайно ж, прямо не згадували. Однак, закон побічно підтверджував можливість здійснення низки процесуальних дій, що мають підготовчу природу [41, с. 28–29, 38].

Широка кодифікація радянського законодавства, здійснена в середині ХХ століття, ознаменувалася прийняттям нового ЦПК УРСР. Цей кодекс уперше нормативно виокремив підготовку цивільних справ до судового

розгляду як самостійну стадію цивільного процесу. У главі «Підготовка справи до судового розгляду» законодавець указав на перелік необхідних підготовчих дій і строки їх проведення.

Незважаючи на низку позитивних характеристик цього Кодексу й інституціональне формування підготовчої стадії процесу, сама модель правосуддя в цивільних справах зумовлювала значну своєрідність процесуальної діяльності [110, с. 162–163]. Закріплення принципів диспозитивності та змагальності в Кодексі здійснювалося у правовій формі, яка концептуально виходила з єдності інтересів особистості та держави й суспільства, а також вимоги об'єктивної істини як мети цивільного судочинства [85, с. 25].

ЦПК України 2004 року принципово відрізнявся від попереднього ЦПК структурою, змістом процесуальних норм, запровадженням нових процедур, розширенням процесуальних прав учасників процесу і гарантій їх забезпечення та ін. У новому ЦПК передбачено нову мету й завдання; запроваджено засади змагальності; забезпечено активності сторін; деталізовано інститут доказів і доказування; передбачено нові інститути і процедури; удосконалено систему оскарження судових рішень та інше [33, с. 86].

Редакція Закону України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 року запровадила низку змін у процедури підготовки справи, знову зробивши затребуваною дискусію про завдання цієї стадії провадження й зміст цивільних процесуальних дій.

Висновки до Розділу 1

Становлення доктрини цивільного процесу не могло початися з «чистого аркуша». Здійсненню перетворень судової сфери передував тривалий етап вивчення закордонного й вітчизняного досвіду ведення процесу, тенденцій розвитку інститутів цивільного процесуального права. У такому контексті

справедливо говорити про творче осмислення основних концептів європейської процесуальної думки й законодавства. У вітчизняному правознавстві з'являються перші теоретичні праці, що надалі визначили напрями досліджень цивільного процесуального права. Проте процесуалісти, аналізували судову процедуру попередньої письмової підготовки справи.

Значний поштовх розвитку нового знання дала кодифікація цивільного процесуального законодавства й запровадження нового ЦПК УРСР 1963 року. Вчені проаналізували сутність і значення підготовки справи до судового розгляду, місце в системі цивільного процесу, особливості підготовки різних категорій цивільних справ. Сучасна бібліографія дослідження свідчить про стійкий науковий інтерес до проблеми підготовчих процедур. Особливо в умовах значного оновлення цивільного процесуального законодавства.

Пізнання багатьох правових явищ у сучасному світі неможливе без використання широкого методологічного інструментарію. Варто спиратися на досягнення сучасної філософської думки.

Діалектичний метод надає можливість простежити весь шлях руху справи в межах її підготовки й вирішення. Важлива роль цього методу полягає у визначенні характеру необхідних змін цивільного судочинства.

Метод системного аналізу сприяє виявленню оптимальної структури підготовчого провадження, обґрунтуванню належних процесуальних дій суду й учасників справи в аспекті досягнення цілей і завдань цієї стадії процесу, сконцентрувати увагу на юридичних наслідках здійснення судових процедур.

Діяльнісний підхід дозволяє досліджувати специфіку класичного поділу цивільного судочинства на стадії або правозастосовні цикли.

Значну користь для дослідника правової проблематики мають загальноправові прийоми і способи пізнання правових явищ (формально-логічний метод, історико-правовий метод, метод порівняльно-правового аналізу, метод узагальнення судової практики).

Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу пододала тривалий шлях свого становлення. Звичай стали основою

давньоруського права. Руська Правду закріплювала єдність кримінального й цивільного процесу та ґрунтувалася на самозахисті й самоуправстві як формах вирішення спору. Тоді не йшлося про жоден поділ процесу на стадії.

Статути Великого князівства Литовського як перший європейський збір законів ознаменували собою значну роботу із систематизації місцевих звичаїв і правил. Уперше у вітчизняній і європейській правовій системі знаходить інституціональне вираження ідея схиляння сторін до миру.

Враховуючи перебування частини українських земель під впливом російського законодавства, варто зазначити, що петровські починання мали суперечливий і непослідовний характер. Причина цього – у моделі державного правління. Законодавство припускало можливість здійснення окремих підготовчих судових процедур.

Розпад імперій у ХХ столітті ознаменувався появою на карті Європи нових держав. Значна частина України опинилася під впливом радянської влади й законодавства. В умовах твердої політичної боротьби, у перші роки становлення радянської влади практично було відсутнє цивільне процесуальне законодавство. Доктрина і практика досліджуваного періоду йшли шляхом, з одного боку, спрощення судових процедур, з іншого – нормативної регламентації активності суду, участі державних органів і громадських організацій у процесі розгляду цивільних справ. Метою законодавчих праць було формування такої моделі цивільного судочинства, у якій значна увага приділялася досягненню об'єктивної істини у справі.

Широка кодифікація радянського законодавства, здійснена в середині ХХ століття, ознаменувалася прийняттям нового ЦПК УРСР. Цей кодекс уперше нормативно виокремив підготовку цивільних справ до судового розгляду як самостійну стадію цивільного процесу.

ЦПК України 2004 року принципово відрізнявся від попереднього ЦПК структурою, змістом процесуальних норм, запровадженням нових процедур, розширенням процесуальних прав учасників процесу і гарантій їх забезпечення та ін. ЦПК України 2004 року щодо до підготовки справи

запровадив нову термінологію – провадження у справі до судового розгляду. Редакція Закону України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 року запровадила низку змін у процедури підготовки справи, знову зробивши затребуваною подальшу дискусію про завдання цієї стадії провадження й зміст цивільних процесуальних дій.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКТРИНИ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1 Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві

У попередньому розділі дослідження ми визначили сучасний стан наукової розробленості проблеми підготовчого провадження й необхідні методологічні засади його вивчення, а також виокремили основні знакові етапи розвитку цивільного процесуального законодавства та цивілістичної думки щодо підготовки цивільних справ до судового розгляду. Однак видається, що це тільки окремий зріз проблеми, що досліджується.

Питання мети та завдань підготовчого провадження в структурі авторського вивчення цієї проблеми мають першорядне значення. Власне кажучи, це базис аналізу підготовки справи до судового розгляду в умовах безперервного реформування сфери цивільної юрисдикції. Правильне визначення мети підготовчого провадження сприяє належному законодавчому оформленню цієї стадії, більш чіткому закріпленню прав і обов'язків суду й учасників судового процесу, системній побудові ЦПК України.

Не буде перебільшенням вважати, що мета підготовчого провадження перебуває в тісному взаємозв'язку з загальними цілями цивільного судочинства. У доктринальній юридичній літературі проблема цілей цивільного процесу отримала певний розвиток [38, с. 81].

Вітчизняний законодавець завданням цивільного судочинства називає досягнення справедливості судового розгляду, яке має привести до ефективного захисту порушеного або оспорюваного права, чи інтересу в широкому його розумінні. Тобто, в буквальному сенсі йдеться про справедливі судові провадження та процедури, процесуальну діяльність, що приводить суд і учасників судового процесу не просто до захисту суб'єктивного права, а свідчить про ефективність обраних засобів і методів такого захисту.

Д. Я. Малешин, аналізуючи особливості цивільних процесуальних систем, що існують сьогодні, наголошує на відмінності декларованих цілей цивільного судочинства. Автор дійшов теоретичних висновків щодо наявності об'єктивних і досить суттєвих відмінностей, які стосуються ролі суду в цивільному процесі, обсязі його активних повноважень, а також інших сутнісних характеристик правосуддя у цивільних справах [110, с. 168]. Очевидно, подібні відмінності викликані передусім відмінностями правових систем. Хоча зазначена проблематика лише побічно стосується дискусійних питань підготовки справи до судового розгляду, проте, вона зачіпає загальні питання здійснення сучасного цивільного судочинства.

Дослідники, розглядаючи держави і право в їх складному історичному розвитку, виявляють певну спільність безлічі елементів правової системи: джерел права і правових принципів, правової культури, юридичної техніки та науки, що сприяє виокремленню того чи іншого типу правової системи. Враховуючи особливості цього предмета дисертаційного дослідження нас цікавлять відмітні риси основних цивільних процесуальних систем, що склалися і успішно функціонують у світі.

Як відомо, у результаті історичного розвитку багатьох держав склалися дві головні правові системи розгляду правових спорів.

Перша система отримала назву англо-саксонської, до якої належать країни з класичною змагальною моделлю цивільного судочинства. Процесуалісти визначають такі риси цивільної процесуальної системи цих країн – пасивне становище суду та активність сторін у процесі, особливо при здійсненні доказової діяльності. Інші характеристики правосуддя в цивільних справах зумовлені своєрідністю джерел права, підготовки справи до судового розгляду, широким застосуванням суду присяжних, процедур встановлення обставин у справі тощо [61, с. 20–21; 148, с. 20–28].

Друга система розгляду правових спорів склалася в країнах Європи. У назві цієї системи романо-германська або континентальна – позначився вплив римського права на процес формування європейської правової системи. Утім,

в Європі пішли шляхом створення інквізиційної моделі цивільного процесу, з превалюванням публічних інтересів і широкими слідчими повноваженнями судді [9, с. 107].

Але все це в далекому минулому. Було б дуже поверхово зараз думати, що цивільні процесуальні системи розгляду правових спорів продовжують існувати в своєму первісному вигляді. Умовність будь-якого поділу вже давно апріорі визнана [148, с. 36]. Англо-саксонська та романо-германська системи є одна для одної орієнтиром розвитку, втілюючи в собі й запозичуючи ті характеристики цивільного процесу, що здатні підвищити ефективність процесуальної діяльності й домогтися справедливих результатів.

Яким буде наступний етап розвитку цивільного процесуального права, чи продовжиться зближення процесуальних систем і як це відіб'ється на цілях цивільного судочинства, покажуть зміни та подальші реформи правил здійснення цивільної процесуальної діяльності. У будь-якому випадку вже немає і не буде однозначного поділу цивільної процесуальної форми на виключно змагальну або слідчу. Розуміння сутності судових процедур приведе, можливо, до того, що на перший план вийдуть проблеми пошуку ідентичності цивільного процесу. У цьому контексті знаковими як щодо незворотного характеру зближення процесуальних систем, так і важливості збереження національних рис цивільного судочинства вбачаються слова французького вченого Л. Кадьє, який протягом тривалого часу очолював Міжнародну асоціацію з процесуального права [10, с. 78–79].

Роздуми щодо цього змушують нас звернутися до цивільного процесуального законодавства зарубіжних країн та України й через категорію «мета цивільного судочинства» та окреслити спільність і відмінність підходів, що пропонуються. На думку дослідників, прагнення створити правову процедуру, здатну забезпечити доступність правосуддя, законність і справедливість судових рішень, об'єднує законодавців різних країн [38, с. 83].

Як зазначає М. М. Ясинок, доступ до правосуддя – це створені державою такі юридично-правові умови, при яких кожна особа, яка вважає, що її права,

свободи чи інтереси кимось порушені, має реальну можливість звернутися до суду, сподіваючись на оперативний та справедливий судовий захист, який направлений на відновлення порушених прав, свобод чи інтересів з обов'язковим та безумовним виконанням судових рішень у відведений законом строк [210, с. 80].

Правила цивільного судочинства Англії визначають мету цивільного процесу через термін «overriding objectives». Здійснюючи підготовку до реформування англійського правосуддя, головний ідеолог реформ Лорд Вульф у своїй основній доповіді визначив низку важливих принципів, яким має відповідати правосуддя, щоб бути доступним. Зокрема, воно повинно бути простим у досягненні результатів; справедливим щодо шляхів, до яких вдаються сторони; пропонувати відповідні процедури за розумною ціною; розглядати справи з розумною швидкістю; бути зрозумілим для сторін; чуйним до потреб тих, хто використовує його; забезпечувати визначеність; бути ефективним.

Відповідно до цих принципів і були розроблені англійські правила цивільного судочинства. Правило 1.1 (1) Civil Procedure Rules визначало як першочергове завдання цивільного судочинства – справедливе правосуддя, що включає забезпечення рівних умов участі для сторін спору, економію судових витрат, швидкий і неупереджений розгляд [95, с. 115–116].

Як бачимо, реформатори англійського цивільного процесу і законодавці акцентують увагу на умовах проведення цивільної процесуальної діяльності. Для них важливо створити правову процедуру, кінцевий же результат судового розгляду не має визначального значення. Ми солідарні з думкою цитованого автора про те, що цільова функція здійснення правосуддя не пов'язана безпосередньо з вимогою правильного вирішення спору судом. Основна ідея, покладена в основу реформування – сприяння у врегулюванні спору між сторонами [95, с. 115–116].

Цікава історія розвитку категорії, що розглядається в США. Як зазначається в юридичній літературі, з огляду на величезну роль суддів в житті

американського суспільства та розвиток права, довгий час ніхто не замислювався про встановлення меж їх діяльності. Нині зі змісту Федеральних правил цивільного процесу можна вивести мету, якій має слідувати будь-яке провадження – справедливе, швидке і недороге вирішення кожного позову.

При цьому варто наголосити, що, виходячи з концепції належного процесу, справедливість стосується не форми, а сутності процесу. У рамках такого підходу пріоритет при здійсненні правосуддя надається досягненню справедливості по суті, коли порушені права або інтереси отримують своє задоволення. За таких умов суворе дотримання закону, дотримання формальностей відсувається на другий план. Таким чином, процесуальний формалізм в американському процесі має інструментальний характер і не є метою цивільного судочинства [95, с. 117–118].

Здавалося б, європейські цивільні процесуальні кодекси повинні демонструвати іншу, ніж у класичній змагальній системі, спрямованість і нормативне регулювання цивільного судочинства. Але так може здаватися лише на перший погляд. Тривалий час питання цілей цивільного судочинства перебувало лише в полі зору теоретиків процесу, що аналізували зміст тих чи інших правових норм.

За свідченням дослідників, розробка німецького Цивільного процесуального уложення 1877 року здійснювалася під впливом домінування в німецькому суспільстві ліберальних поглядів, що проголошували визнання природних прав людини та свободу індивіда. Однак через деякий час погляди на юстицію і її роль в житті суспільства змінилися. Юридичне співтовариство звернуло свою увагу на праці Франца Кляйна, які свого часу були покладені в основу Австрійського статуту цивільного судочинства 1895 року. Ф. Кляйн просував ідею соціальної функції цивільного процесу. Вчений вважав, що процес не можна розглядати винятково як засіб вирішення конфлікту між двома приватними особами, він є явищем, яке впливає на суспільство в цілому, слугує суспільним інтересам. Нова процедурна модель цивільного судочинства, що відповідає зазначеним цілям, мала відображати баланс між

владним становищем судді й ініціативністю сторін, закріплювати форму співпраці між ними [95, с. 118–119].

Пошук оптимальної моделі цивільного судочинства привів окремі європейські країни до необхідності перегляду концепції ліберального цивільного процесу і обґрунтування його соціальної ролі. У кінцевому підсумку, це надало законодавцеві нові можливості – наділивши суд широкими повноваженнями *ex officio* в області пізнання фактичних обставин цивільних справ і закріпивши за ним судове керівництво процесом, нормативно врегулювати обов'язок встановлення об'єктивної істини у справі як одну з цільових установок цивільного судочинства.

Публічно-правові концепти розвитку цивільного процесу, обґрунтовані Ф. Кляйном, доводили свою спроможність протягом всього століття дії Австрійського ЦПК. І нині основні постулати його теорії, пов'язані з судовим керівництвом і можливістю досягнення істини у справі і винесення справедливих судових рішень, не втратили своєї актуальності і значущості.

Суттєві відмінності щодо визначення цілей цивільного судочинства можна бачити у французькій теорії і практиці. Цивільне процесуальне право, як відомо, належить до сфери приватного права. Такий стан речей відбився спочатку на досить ліберальній формі французького цивільного судочинства, в якій сторони виступали винятковими господарями процесу. Однак із часом були зроблені спроби змінити культуру суддівства шляхом узгодження ліберальних принципів французької традиції, з посиленням влади суду, на який було покладено обов'язок реалізувати мету процесу із досягнення самого справедливого рішення [95, с. 120]. Поряд із прискоренням всього судового процесу і спрощенням судових правил, винесення справедливого рішення можна вважати домінантною метою французького цивільного судочинства.

Таким чином, цивільні процесуальні системи показують різні варіанти регламентації мети цивільного судочинства. Очевидно, що це накладає певний відбиток і на процедури підготовки справи до судового розгляду.

Для правової доктрини і практики України проблема цілей цивільного

судочинства також є актуальною. Незважаючи на певні ідеологічні зміни в радянський період, що стосувалися з відомих причин і цивільного судочинства, захист права і громадського інтересу вбачався в числі головних цілей.

Сучасні перетворення акцентували увагу на необхідності досягнення справедливості судового розгляду як меті цивільного судочинства. Зарубіжні дослідники ставлять питання ще ширше – новий соціальний контекст накладає вимогу істотних змін у цивільному судочинстві [178, с. 143].

Такою вбачається для нас логіка дослідження цілей цивільного судочинства, що безпосередньо стосуються проблеми цілей підготовчого провадження, з огляду на їхній певною мірою похідний характер. Вибрані цілі в поєднанні зі специфікою етапу цивільної процесуальної діяльності зумовлюють застосування необхідних засобів і методів їх досягнення.

Однак вітчизняний законодавець прямо не визначає мету підготовчого провадження. Лише за допомогою аналізу окремих цивільних процесуальних норм можна простежити за логікою законодавця. Так, якщо в редакції ЦПК України 2004 року законодавець вважав виправданим закріпити мету однієї судової процедури – попереднього судового засідання, вважаючи, що воно проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. То вже в нинішній редакції йдеться про завдання підготовчого провадження, про цілі проведення якого законодавець згадує лише побічно, надаючи можливість здійснення й інших цивільних процесуальних дій, а не тільки тих, що названі в законі завданнями підготовки, з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Як бачимо, нічого нового остання редакція ЦПК України не привнесла. Вироблена ще за радянських часів формула підготовки цивільних справ до судового розгляду продовжує переходити з одного кодексу до іншого. І якщо для згаданого періоду становлення цивільного процесуального права це дійсно був крок вперед з огляду на повну законодавчу нерозробленість цієї стадії, то

в сучасних умовах сформульовані положення повинні знайти свій подальший розвиток. Однак для підтвердження цієї тези звернемося все ж таки до цивільної процесуальної доктрини.

Варто зазначити, що цивілістична процесуальна наука в багатьох випадках повторює положення цивільного процесуального законодавства.

Хрестоматійними сьогодні є слова вчених-процесуалістів радянського періоду про мету підготовки цивільних справ до судового розгляду як забезпечення розгляду і вирішення справи в одному, бажано, першому судовому засіданні [209, с. 4–5; 103, с. 13; 146, с. 4; 80, с. 6].

Зокрема, Н. Л. Бондаренко-Зелінська пише про цілі підготовки в контексті забезпечення правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи в порядку цивільного судочинства [21, с. 4]. Ця позиція представлена також у працях інших сучасних авторів.

С. В. Васильєв говорить про умови забезпечення правильного і своєчасного вирішення справи і винесення законного та обґрунтованого судового рішення [26, с. 152].

Існує ще й така співзвучна вищевикладеним позиція, що підготовче провадження сприяє усуненню процесуальних перешкод для винесення в ході судового розгляду справи законного і обґрунтованого судового рішення [134, с. 14–15].

Деякі дослідники, втім, намагаються у своєму науковому пошуку йти далі й пропонують підготовку справи до судового розгляду розглядати крізь призму оптимізації цивільної процесуальної форми, акцентуючи увагу на необхідності її проведення з мінімальними витратами часу й коштів [12, с. 6].

У цитованих працях у цілому відображені сформовані підходи до розуміння мети підготовки справи до судового розгляду. При цьому автори єдині в тому, що належним чином проведена підготовка сприяє якісному розгляду і вирішенню цивільної справи. Поза сумнівом, що підготовка повинна бути здійснена в строки і в порядку, встановленому цивільним процесуальним законом, привести до винесення справедливого судового

рішення. Чи достатньо одного судового засідання для досягнення таких цілей? Відповідь очевидна. Важко порівнювати робоче навантаження сучасних суддів і суддів, які працювали в середині XX століття за часів появи в законодавстві стадії підготовки справи до судового розгляду. Тобто питання мети проведення підготовчого провадження необхідно шукати в іншій площині.

Заслуговує на увагу позиція тих авторів, які говорять про важливість оптимізації цивільного процесу. На наш погляд, на перший план виходить проблема визначення засобів і методів такої оптимізації. У найзагальнішому вигляді йдеться про врегулювання спору за участю судді або будь-яких третіх осіб, процедури оптимізації доказової діяльності сторін, вирішення інших процесуальних питань, що мають підготовчу правову природу. Тільки в цьому випадку можна говорити про позитивну оцінку запропонованого в новій редакції ЦПК України алгоритму здійснення цивільних процесуальних дій.

Крім того, така постановка питання сприятиме визначенню ефективності всіх процедур підготовки справи до судового розгляду. Коли результат процесуальних дій буде відчутний при завершенні підготовчого провадження, тоді в стадії судового розгляду правомірно говорити про правильність, своєчасність і безперешкодність вирішення цивільної справи [170, с. 21; 38, с. 96].

Дії, які мають відповідну правову природу – основа підготовчого провадження. Своєрідність процесуальної діяльності детермінує відміну підготовки від судового розгляду, формує її сутність і є орієнтиром у встановленні цілей. Тобто, підготовка покликана увібрати в себе ту необхідну процесуальну діяльність, яка неможлива або неефективна на стадії судового розгляду [50, с. 211]. У цьому зрізі дослідження передусім маються на увазі три основні напрями, за якими має здійснюватися підготовка справи до судового розгляду.

Примирення сторін давно потребує розширеного законодавчого тлумачення. Поряд із охоронною можливе виділення примирної функції

цивільного судочинства. Законодавець вперше запропонував таку модель примирення, як врегулювання спору за участю судді. Варто наголосити про величезний потенціал підготовчого провадження в реалізації ідеї схиляння сторін до миру. Стаття 197 ЦПК України передбачає, що суд встановлює строк та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення.

Подібний підготовчий характер притаманний і процесуальній діяльності щодо визначення суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі, і їхніх правових позицій, вимог і заперечень [50, с. 211].

Наповнення доказової бази у справі також має підготовчий характер. Концепція рівних процесуальних можливостей відображається в положеннях про здійснення сторонами доказової діяльності. Як зазначають дослідники, сутність концентрації доказового матеріалу на етапі підготовки справи до судового розгляду полягає в здійсненні дій, спрямованих на зосередженні всіх належних, допустимих та достовірних доказів у справі [37, с. 132; 57, с. 77–82; 171, с. 187].

2.2 Завдання підготовчого провадження у цивільному судочинстві

У структурі свого дослідження ми спеціально виокремлюємо питання цілей і завдань підготовчого провадження, вважаючи, що від їх обґрунтування залежить концептуальний розвиток підготовки справи до судового розгляду. Беручи до уваги примирювальну і охоронну функції цивільного процесу, основні вектори підготовчої діяльності пов'язуються нами, головним чином, із здійсненням примирення сторін і концентрації доказів у цивільній справі. Але здається, що це лише загальний і поверховий погляд на підготовче провадження. Важливого значення набувають конкретні дії суду й учасників процесу, спрямовані на досягнення цих цілей. У зв'язку з цим проблема завдань підготовчого провадження має теоретико-прикладний характер.

Не слід, звичайно ж, вважати, що розглянута проблематика не була предметом доктринального аналізу і не отримала широкого висвітлення. Цивілістична процесуальна наука неодноразово під різним кутом зору зверталася до питань змісту підготовки справи до судового розгляду, про що свідчить широка наукова спадщина, особливо процесуалістів радянського періоду. Але пошук оптимальної в сучасних умовах моделі підготовчого провадження ще не завершений, що зумовлює постійний інтерес до даної проблематики.

Під час звернення до цивільної процесуальної літератури з питань підготовки справи до судового розгляду складно не помітити значний ступінь спадкоємності наукового знання. У середині XX століття після здійснення кодифікації радянського законодавства і виокремлення підготовки справи до судового розгляду як самостійної стадії цивільного процесу В. Ф. Ковін у своїй дисертаційній праці так сформулював завдання цього етапу судової діяльності: визначення всього кола осіб, які беруть участь у справі; всієї сукупності фактів, необхідних для правильного вирішення справи, і доказів, що їх підтверджують; вжиття заходів, спрямованих на створення умов для повної реалізації учасниками процесу своїх цивільних процесуальних прав і виконання обов'язків, а також вирішення інших питань, що виникають у ході підготовки цивільної справи до судового засідання [80, с. 6].

Така постановка питання про завдання підготовки справи до судового розгляду в той час не була випадковою і мала нормативне підґрунтя. Стаття 143 ЦПК 1963 року передбачала дії судді з підготовки справи: опитування позивача по суті заявлених ним позовних вимог і з'ясування в нього можливих заперечень з боку відповідача; виклик відповідача для попереднього опитування по обставинах справи, з'ясування можливих заперечень проти позову, пропозиція підготувати письмові пояснення в справі; вирішення питання про залучення до участі в справі співучасників, третіх осіб, прокурора, представника трудового колективу; вирішення питання про виклик свідків у судові засідання і проведення з урахуванням думки осіб,

які беруть участь у справі, експертизи; витребовування необхідних доказів і дача судових доручень тощо.

Ухвалення в 2004 році нового ЦПК України знову дало сучасним дослідникам вагомі причини для звернення до проблеми підготовки справи до судового розгляду. Н. Л. Бондаренко-Зелінська однією з перших ґрунтовно проаналізувала нормативно-правову модель підготовки справи. У результаті свого дисертаційного дослідження вчена виокремила такі завдання даного етапу як-от: сприяння врегулюванню спору до судового розгляду, зокрема і шляхом примирення сторін; правова кваліфікація спірних правовідносин, включаючи питання визначення характеру спірних правовідносин і норми права, яку слід застосовувати; визначення предмета доказування та кола доказів, необхідних для вирішення даної цивільної справи; забезпечення своєчасності надання доказів; а також визначення складу учасників процесу і їх процесуального становища [21, с. 9–10].

З незначними редакційними уточненнями ця позиція домінує в цивільній процесуальній доктрині. Не змінює стану речей і висловлювана правознавцями пропозиція вважати завданням підготовки справи до судового розгляду організацію судового процесу, куди, на думку авторів, входить визначення належного складу суду [161, с. 6].

Але слід зауважити, що й така постановка питання своїми витокami має нормативне регулювання підготовчого провадження. ЦПК України 2004 року ознаменувався заміною усталеного понятійно-категоріального апарату і запровадженням нових процесуальних конструкцій. Так, підготовка справи була перейменована на провадження у справі до судового розгляду, передбачалося проведення попереднього судового засідання, на якому планувалося виконання всіх завдань підготовчої стадії цивільного процесу – уточнення позовних вимог або заперечень проти позову; визначення складу осіб, які беруть участь у справі; фактів, які необхідно встановити для вирішення спору; фактів, визнаних сторонами і тих, які підлягають

доказуванню; строки подання доказів; витребування доказів та вжиття заходів щодо забезпечення позову; визначення часу і місця судового розгляду та ін.

Нове цивільне процесуальне законодавство в ст. 189 називає завданнями підготовчого провадження такі: 1) остаточне визначення предмета спору і характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та збирання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи.

Як бачимо, вітчизняний законодавець слідом за теоретиками процесу вважає виправданим включати до завдань підготовчого провадження питання, пов'язані з загальною організацією судового процесу, наповненням доказової бази в цивільній справі і визначенням кола осіб, які братимуть участь у судовому процесі.

Звернімося до аналізу перерахованих завдань.

Закон говорить про остаточність визначення предмета спору і характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників судового процесу. Н. Л. Бондаренко-Зелінська називає це завдання правовою кваліфікацією спірних правовідносин і включає до неї вирішення питань, пов'язаних із визначенням характеру спірних правовідносин і норми права, яка підлягає застосуванню [21, с. 9–10].

Як бачимо, в одному пункті закону йдеться про кілька відносно самостійних дій суду – визначити предмет спору і характер спірних правовідносин, а також позовні вимоги і остаточно визначити коло осіб, які беруть участь у справі.

На наш погляд, наведена вище норма надмірно обтяжена. Насамперед, мова повинна йти про визначення характеру спірних правовідносин. Не розкриваючи самого змісту цього поняття, законодавець, проте, пов'язує характер спірних правовідносин із предметом спору. Зазвичай під предметом спору розуміють той матеріальний об'єкт, щодо якого існує незгода між позивачем та відповідачем. Визначення характеру спірних правовідносин

передбачає з'ясування всіх його особливостей з урахуванням як предмета спору, так і предмета позову. Але це завдання явно виходить за межі підготовчого провадження. Максимум, якого може домогтися суд на етапі здійснення підготовчих дій – це визначити, яке галузеве законодавство (цивільне, сімейне, житлове та ін.) підлягає застосуванню в конкретному випадку.

Крім того, ст. 189 ЦПК України цілеспрямовано розмежовує категорії «предмет спору» і «позовні вимоги» або предмет позову. Вважаємо, що стосовно визначення деяких (по суті галузевих) особливостей спірних правовідносин необхідно робити прив'язку не тільки до предмета спору, а й до предмета позову, тобто тих вимог, які позивач висуває до відповідача з приводу спірного об'єкта.

У цивілістичній процесуальній доктрині вже зверталася увага на недостатню коректність постановки даного завдання підготовчого провадження. На думку Х. А. Джавадова, питання встановлення правової кваліфікації спірних правовідносин є лише етапом правозастосування. Розглядаючи правовідносини як складну доктринальну конструкцію, що не отримала однозначного тлумачення, вчений акцентує увагу на тому, що правовідносинам у цілому властива динамічність. Ця теза приводить автора до питання про те, які аспекти правовідносин може і повинен встановити суд на цій стадії, не досліджуючи доказів? Встановлення характеру спірних правовідносин є для Х. А. Джавадова лише орієнтиром, до якого слід прагнути в ході розгляду і вирішення справи, проте це аж ніяк не завдання підготовчого провадження [50, с. 209]. Ми солідарні з цитованим автором у його критичних зауваженнях щодо можливості остаточного визначення характеру спірних правовідносин на стадії підготовки справи до судового розгляду.

Нерідко в цивільній процесуальній літературі поряд із встановленням характеру спірних правовідносин йдеться про важливість визначення норми матеріального права, яка була б застосовною до спірних правовідносин, як завдання даного етапу судової діяльності. Вважаємо, що так ставити питання

передчасно. Невипадково М. Л. Скуратівський у своїй праці наголошує на суто попередньому характері кваліфікації спірних правовідносин, його відмінності від розгляду справи по суті [160, с. 26].

Про попередній характер судової діяльності пише і Х. А. Джавадов. З точки зору автора, за відсутності всього фактичного матеріалу в справі неможливо дати належну правову кваліфікацію спірним правовідносинам. Учений-процесуаліст має рацію, що така кваліфікація можлива лише за підсумками дослідження всіх допустимих засобів доказування. Однак це відбувається вже на наступній стадії цивільного процесу. У зв'язку з цим і головний висновок дослідника – знання суду про можливе використання тих чи інших доказів на підтвердження своїх вимог і заперечень, але не володіння інформацією про їх допустимість, не дозволяють говорити про те, що при підготовці цивільної справи суд визначив закон, який підлягає застосуванню [50, с. 209–210].

Висловлені зауваження заслуговують на найпильнішу увагу. Попередня кваліфікація спірних правовідносин обумовлює можливість і її коригування в подальшому. У цьому плані встановлення характеру спірних правовідносин, а саме його галузевої належності (у цьому сенсі законодавство правильно акцентує увагу на остаточності такого визначення) – крок на шляху визначення тих норм матеріального права, на підставі яких буде вирішено правовий спір, а також складу учасників судового процесу і певним чином доказів, необхідних для його вирішення.

Проте суди не завжди правильно застосовують норми матеріального і процесуального права.

Так, Запорізький апеляційний суд розглянувши в порядку спрощеного письмового позовного провадження цивільну справу за позовом Акціонерного товариства Комерційний банк «Приватбанк» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості, за апеляційною скаргою Акціонерного товариства Комерційний банк «Приватбанк» на рішення Михайлівського районного суду Запорізької області від 11 березня 2020 року, встановив.

У квітні 2019 року АТКБ «Приватбанк» звернувся до суду з позовом про стягнення з ОСОБА_1 заборгованості за кредитним договором б/н від 22 лютого 2011 року, за умовами якого останній було надано кредит у розмірі 10 400 грн у вигляді встановленого кредитного ліміту на картковий рахунок. У зв'язку із порушенням позичальником зобов'язань за кредитним договором станом на 06 лютого 2019 року остання має заборгованість на суму 56 799,39 грн, із яких: 25 457,27 грн заборгованість за тілом кредиту; 12 164,62 грн заборгованість за простроченим тілом кредиту; 0,00 грн заборгованість за нарахування відсотками; 15 496,58 грн пеня за прострочене зобов'язання; 500 грн – нарахована пені за несвоєчасність сплати боргу на суму від 100 грн; а також штрафи відповідно до пункту 2.1.1.7.6 Умов та правил надання банківських послуг; 500 грн штраф (фіксована складова); 2680.92 грн штраф (процентна складова). Посилаючись на вказані обставини, просив про задоволення позову.

Рішенням Михайлівського районного суду Запорізької області від 11 березня 2020 року відмовлено у задоволенні позову.

В апеляційній скарзі про скасування судового рішення і ухвалення нового про задоволення позову Банк зазначає про порушення судом першої інстанції норм матеріального і процесуального права, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи. Вважає помилковими висновки суду про недоведеність позовних вимог, оскільки крім анкети-заяви позичальник підписала довідку про умови кредитування, в якій містяться всі суттєві умови укладеного сторонами кредитного договору. Поза увагою суду залишилася та обставина, що позичальник користувалася кредитними коштами, вносила періодичні платежі на погашення кредиту, що свідчить про досягнення сторонами згоди щодо умов кредитування і порядку погашення кредиту.

Перевіривши законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції та обставини справи в межах доводів апеляційної скарги,

апеляційний суд вважає, що апеляційна скарга підлягає частковому задоволенню з огляду на таке.

Відмовляючи у задоволенні позову АТ КБ «Приватбанк», суд першої інстанції виходив з того, що позивачем не було надано належних та допустимих доказів на підтвердження своїх позовних вимог.

Проте таких висновків суд першої інстанції дійшов із порушенням норм матеріального і процесуального права, а тому з ними погодитися не можна.

Аналіз фактичних обставин справи і зібраних у справі доказів свідчить про те, що за кредитним договором № б/н від 22 лютого 2011 року, укладеним з ПАТ КБ «Приватбанк», позичальник ОСОБА_1 станом на 06 лютого 2019 року має заборгованість на загальну суму 56 799,39 грн, із яких: 25 457,27 грн заборгованість за тілом кредиту; 12 164,62 грн заборгованість за простроченим тілом кредиту; 0,00 грн заборгованість за нарахування відсотками; 15 496,58 грн пеня за прострочене зобов'язання; 500 грн – нарахована пені за несвоєчасність сплати боргу на суму від 100 грн.; а також штрафи відповідно до пункту 2.1.1.7.6 Умов та правил надання банківських послуг; 500 грн. штраф (фіксована складова); 2680.92 грн штраф (процентна складова).

Заяву про застосування позовної давності ні відповідач, ні її представник у суді першої інстанції не заявляли, їх заперечення зводилися до незгоди із розрахунком заборгованості, проте свого розрахунку останні суду першої інстанції не надавали, у чому полягає неправильність визначення розміру боргу суду не пояснювали.

Зважаючи на те, що позичальник, отримавши кредитні кошти, з жовтня 2018 року припинила вносити щомісячні платежі на погашення кредиту, належних і допустимих доказів на спростування розміру заборгованості за тілом кредиту і пенею суду не надала, заяву про застосування позовної давності за вимогами про стягнення пені на заявляла вимоги Банку про стягнення заборгованості за тілом кредиту на суму 25 457,27 грн, простроченим тілом на суму 12 164,62 грн і пенею на суму 15 496,58 грн, а

всього на суму 53 118,47 грн є такими, що ґрунтуються на вимогах закону і зібраних у справі доказах.

Аналіз вищевикладеного дає підстави для висновку, що рішення суду першої інстанції ухвалено з порушенням норм матеріального права, у зв'язку з чим на підставі статті 376 ЦПК України воно підлягає скасуванню з ухваленням нового про часткове задоволення позову і стягнення з позичальника на користь Банку 53 118,47 грн заборгованості [141].

Луганський апеляційний суд розглянув у порядку спрощеного провадження без повідомлення учасників справи апеляційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Сєвєродонецького міського суду Луганської області від 05 березня 2020 року у справі про стягнення заборгованості за кредитним договором, встановив:

У жовтні 2018 року позивач звернувся до суду із позовом до відповідача про стягнення заборгованості за кредитним договором, в обґрунтування якого вказав, що відповідно до укладеного договору № б/н від 28 серпня 2013 року відповідач отримав кредит у розмірі 300 грн у вигляді встановленого кредитного ліміту на платіжну картку зі сплатою відсотків за користуванням кредитом у розмірі 30,00 % на рік на суму залишку заборгованості за кредитом з кінцевим терміном повернення, що відповідає строку дії картки. Відповідач підтвердив свою згоду на те, що підписана заява разом з Умовами та правилами надання банківських послуг, Правилами користування платіжною картою та Тарифами банку, які викладені на банківському сайті, складає між позивачем та відповідачем договір, що підтверджується підписом відповідача в заяві. В порушення вимог закону та умов договору відповідач зобов'язання за вказаним кредитним договором належним чином не виконав, у зв'язку з чим станом на 31 серпня 2018 року за відповідачем утворилася заборгованість у сумі 83 476,09 грн, яка складається з: 3446,95 грн – заборгованість за кредитом, 71 677,90 грн – по процентам за користування кредитом, 3900,00 грн – за пенею та комісією, 500,00 грн – штраф (фіксована частина) 43951,24 грн – штраф (процентна складова). яку позивач просив стягнути з відповідача.

Відповідач позов не визнавав, посилаючись на те, що він не оформлював кредитні відносини з позивачем, грошові кошти не отримував та, на його думку, договір є недійсним оскільки копія наданої банком анкети не відповідає Умовам та Правилам, в ній не вказана адреса клієнта, відсутні відмітки про те яку саму картку бажає отримати клієнт. Також посилався на те, що підпис, який міститься в анкеті-заяві йому не належить.

Рішенням Сєверодонецького міського суду Луганської області від 05 березня 2020 року позов задоволено частково. Стягнуто з ОСОБА_1 заборгованість за кредитним договором б/н від 28 серпня 2013 року в розмірі 3446,59 грн – заборгованість за кредитом, та суму сплаченого судового збору у розмірі 72,59 грн. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Задовольняючи позов в частині стягнення тіла кредиту, суд першої інстанції виходив з того, що фактично отримані та використані відповідачем кошти не повернуті, застосувавши до правовідносин сторін вимоги частини другої статті 530 ЦК України.

Відмовляючи у задоволенні позову про стягнення процентів за користування кредитом, пені, штрафу та комісії, суд першої інстанції виходив з того, що сторони у письмовій формі не досягли домовленості щодо вказаних умов кредитного договору.

Рішення суду оскаржується відповідачем в частині стягнення заборгованості за кредитним договором у розмірі 3446,95 грн та судового збору у розмірі 72,59 грн. Відповідач просить ухвалити нове рішення про відмову у позові. Вважає, що в частині задоволення позовних вимог рішення є необ'єктивним, необґрунтованим та винесеним з порушенням процесуального та матеріального права. Апеляційна скарга мотивована тим, що судом першої інстанції жоден із доводів відповідача не був врахований, не була надана належна правова оцінка доказам, не проведений розрахунок заборгованості, а також не була врахована правова позиція Верховного Суду у справі № 342/180/17 щодо укладеності кредитного договору.

Позивач у письмових запереченнях просив залишити апеляційну скаргу без задоволення, акцентуючи увагу на тому, що відповідач активно користувався кредитними коштами, отриманими у межах укладеного кредитного договору, жодних заперечень не висував, сплачував відсотки за користування кредитними коштами.

Перевіривши законність й обґрунтованість рішення суду першої інстанції в оскаржуваній частині, апеляційний суд вважає, що апеляційна скарга підлягає частковому задоволенню, а рішення суду зміні з наступних підстав.

Перш за все, встановивши, що відповідач отримав кредит у розмірі 300 грн суд не обґрунтував свій висновок про стягнення з відповідача кредиту у розмірі 3446,95 грн, а виходив виключно із розміру, зазначеного у розрахунку заборгованості.

Проте, сам по собі розрахунок не є доказом розміру заборгованості, оскільки у разі заперечень відповідача, належними доказами наявності заборгованості позичальника перед банком є первинні документи, оформлені відповідно до вимог статті 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» (зазначений правовий висновок висловлений Касаційним цивільним судом Верховного Суду в постанові від 30 січня 2018 року у справі № 161/1689/15).

Отже, розрахунок заборгованості (а.с.5–6) підлягав оцінці у сукупності з іншими доказами, а також підлягав перевірці його правильності.

Матеріалами справи підтверджується, що відповідач отримав кредитну картку, що підтверджується фотографією, зробленою працівником банку в момент отримання кредитної картки (а.с.82).

Після отримання кредитної картки відповідач активно нею користувався в період з 01 вересня 2013 року по 31 травня 2015 року, що відображено виписці руху коштів з рахунку по картці (а.с.96–97).

За вказаний період відповідачем використано кредитних коштів у загальному розмірі 8842,32 грн, що відображено у розділі «сума у валюті

операції». З використанням отриманої відповідачем кредитної картки здійснювалось неодноразово зняття готівки в банкоматі, а також придбання продуктів та поповнення мобільного, що відображено у розділі «деталі операції».

За вказаний період з використанням кредитної картки повернуто коштів у загальному розмірі 8785,44 грн, що відображено у розділі «деталі операції» як поповнення готівкою в терміналі, зарахування переводу з картки через Приват24, термінал – депозит. Після внесення грошових коштів, вони враховувались банком як списання процентів за прострочений кредит, що відображено у розділі «деталі операції».

Оскільки суд першої інстанції дійшов висновку про необґрунтованість позову в частині нарахування процентів за користування кредитом, сплачені відповідачем кошти на погашення процентів підлягають врахуванню при визначенні розміру заборгованості за кредитом (тіла кредиту).

Таким чином, з урахуванням сплачених коштів, відповідач зобов'язаний повернути банку отриманий кредит у розмірі 56,88 грн (8842,32 грн – 8785,44 грн).

Вказаний розмір заборгованості розрахований, виходячи із підсумку сум зазначених в розрахунку заборгованості в колонці «сплачено відсотків» та сум вказаних у виписці по рахунку, без урахування сум, які є службовими операціями по списанню банком процентів та штрафів і зазначені у виписці по рахунку.

Доводи апеляційної скарги про порушення судом першої інстанції норм матеріального права щодо укладеності договору апеляційний суд відхиляє та зауважує, що відсутність у анкеті-заяві домовленості про строк повернення кредиту, а також плати за користування кредитом (процентів), не спростовує того факту, що позивач надав, а відповідач отримав кредитні кошти з використанням отриманої кредитної картки.

У разі недосягнення сторонами у письмовій формі згоди щодо розміру процентів, застосовуються правила платності кредитного договору, визначеного законом.

Однак, враховуючи, що фактично отримані та використані позичальником кошти в добровільному порядку ПАТ КБ «ПриватБанк» не повернуті, то зазначені обставини вказують на порушення прав банку, які підлягають захисту через суд шляхом зобов'язання виконати боржником обов'язку з повернення фактично отриманої суми кредитних коштів.

Доводи апеляційної скарги про те, що сторони не підписували кредитного договору апеляційний суд відхиляє, оскільки це спростовується матеріалами справи, з яких убачається, що заява-анкета, на підставі якої відповідачу була видана кредитна картка та кредитні кошти, підписана зі сторони банку та зі сторони позичальника ОСОБА_1 (а.с.7). В анкеті-заяві зазначені особисті дані відповідача (дата народження, паспортні дані, особистий та робочий телефони, дівоче прізвище матері, номер платника податку).

Посилаючись на непідписання, відповідач робив акцент на те, що він не підписував кредитного договору, однак не надав суду доказів того, що підпис у заяві зроблена іншою особою, або про те, що вказані в анкеті-заяві особисті дані про нього як клієнта банку спотворені і не відповідають дійсності.

За результатами апеляційного розгляду справи апеляційний суд дійшов висновку про те, що судом першої інстанції порушено норми процесуального права при встановленні фактів, що мають значення для вирішення справи, у зв'язку з чим рішення суду підлягає зміні – зменшенню розміру заборгованості, що підлягає стягненню з 3446,59 грн до 56,88 грн [143].

23 січня 2018 року колегія суддів Судової палати з розгляду цивільних справ Апеляційного суду міста Києва розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Києві цивільну справу за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, Державна архітектурно-будівельна інспекція України, департамент з питань державного архітектурно-будівельного контролю міста

Києва виконавчого органу Київської міської ради, про зобов'язання вчинити певні дії, за апеляційною скаргою представника ОСОБА_4 на заочне рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 06 вересня 2017 року, встановила:

У червні 2017 року ОСОБА_3 звернувся до суду з вказаним позовом.

Позовні вимоги обґрунтовував тим, що він є власником одноповерхового будинку за адресою: АДРЕСА_1.

За адресою: АДРЕСА_2, розташований будинок відповідача ОСОБА_4, який на даний час збудував власний дерев'яний двоповерховий каркасний будинок з оновленим фундаментом та прибудинкову територію.

Позивач вважає, що будівництво вказаного будинку відповідача виконане з порушенням норм законодавства, що, у свою чергу, порушило права позивача.

Зазначає, що за результатами проведеної перевірки Департаментом Державної архітектурно-будівельної інспекції у місті Києві встановлено, що земельна ділянка за адресою: АДРЕСА_2 належить гр. ОСОБА_4, за цією адресою проводились будівельні роботи із реконструкції 1/2 житлового будинку, побудованого у 1957 році, а саме: будівництво мансардного поверху без документа, що дає право на виконання будівельних робіт, чим порушено ч. 1 ст. 34 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності».

Крім того згідно листа Департаменту Державної архітектурно-будівельної інспекції у м. Києві від 29.07.2015 року №10/26-6/2907/10 станом на 27.07.2015 року Департамент не видавав дозволу та не реєстрував інших документів дозвільного характеру, які б надавали право на виконання підготовчих або будівельних робіт та не приймав об'єкт до експлуатації за адресою: АДРЕСА_2.

Відповідно до листа Державної санітарно-епідеміологічної служби України Головного управління Держсанепідслужби у м. Києві від 17.08.2015 року №3223 фахівцями ДУ «Київський МЛЦ ДСЕСУ» ВП Голосіївським міжрайонним відділом (філія) лабораторних досліджень, за дорученням

Державної санітарно - епідеміологічної служби України, проведені дослідження у квартирі позивача та встановлено, що рівні природної освітленості (КПО) у приміщенні кухні квартири АДРЕСА_1 відповідно до ДБН В.2.5-28-2006 «Природне і штучне освітлення» нижче допустимого.

З урахуванням наведеного просив зобов'язати ОСОБА_4 здійснити заходи по приведенню забудови його будинку за адресою: АДРЕСА_2 спорудженої з порушенням норм діючого законодавства, до норм ДБН - 360- 92, а саме: здійснити перенесення стіни будинку на відстань, яка регламентується нормами ДБН - 360-92, тобто 18 метрів від зовнішньої стіни будинку АДРЕСА_1; здійснити демонтаж частки другого поверху з вікнами, які виходять у напрямок будинку АДРЕСА_1 тобто прийняти заходи відповідно до п.п.3.13, 3.14 таблиці 3.3 норм ДБН 360-92.

Рішенням Солом'янського районного суду міста Києва від 06 вересня 2017 року позов задоволено.

Зобов'язано ОСОБА_4 привести належну йому забудову, що розташована за адресою: АДРЕСА_2 у належний стан з дотриманням вимог пожежної безпеки з урахуванням норм ДБН 360-92.

Проведено розподіл судових витрат.

В апеляційній скарзі представник ОСОБА_4 просить скасувати судові рішення та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні позовних вимог, посилаючись на неправильне застосування судом норм матеріального права та порушення судом норм процесуального права.

В судовому засіданні ОСОБА_3 проти апеляційної скарги заперечив.

ОСОБА_5 заперечила проти апеляційної скарги.

Інші учасники процесу в судові засідання не з'явилися, про його час і місце повідомлені належним чином.

Розглянувши справу в межах доводів апеляційної скарги, заслухавши пояснення учасників процесу, перевіrivши матеріали справи, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню частково.

Ухвалюючи рішення про задоволення позовних вимог, суд першої інстанції виходив із обґрунтованості та доведеності заявлених позовних вимог.

Проте погодитися з такими висновками суду не можна.

Встановлено, що ОСОБА_3 є власником 1/3 частки земельної ділянки, площею 0,0324 га, та 1/6 частки житлового будинку, площею 86,9 кв. м., за адресою: АДРЕСА_1.

ОСОБА_4 є власником будинку за адресою: АДРЕСА_2.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, ОСОБА_3 зазначив, що будинок відповідача побудований з порушенням норм законодавства, що впливає на права позивача щодо сонячного освітлення та безпеки його будинку.

Відповідно до вимог ст. 376 ЦК України право на звернення до суду з позовом про знесення або перебудову самочинно збудованого об'єкта нерухомості мають органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Разом з тим, вимоги з цього приводу зазначеними органами в даній справі не заявлялись.

У випадках порушення прав інших осіб право на звернення до суду належить і таким особам за умови, що вони доведуть наявність порушеного права (ст. 391 ЦК України), а також власнику (користувачу) земельної ділянки, якщо він заперечує проти визнання за особою, яка здійснила самочинне будівництво на його земельній ділянці, права власності на самочинно збудоване нерухоме майно (ч. 4 ст. 376, ст. 391 ЦК України).

З урахуванням положень ст. ст. 16, 376, 386, 391 ЦК України вимоги про знесення самочинно збудованого нерухомого майна на земельній ділянці, власником або користувачем якої є інша особа, можуть бути заявлені власником чи користувачем земельної ділянки або іншою особою, права якої порушено, за умови доведеності факту порушення прав цих осіб.

З матеріалів справи вбачається, що єдиним доказом, на який позивач посилається в обґрунтування порушення свої прав, є лист Державної

санітарно-епідеміологічної служби України Головного управління Держсанепідслужби у м. Києві від 17.08.2015 року № 3223.

Так, згідно даного листа, фахівцями ДУ «Київський МЛЦ ДСЕСУ» ВП Голосіївським міжрайонним відділом (філія) лабораторних досліджень, за дорученням Державної санітарно - епідеміологічної служби України, проведені дослідження у квартирі позивача та встановлено, що рівні природної освітленості (КПО) у приміщенні кухні квартири, відповідно до ДБН В.2.5-28-2006 «Природне і штучне освітлення», нижче допустимого.

Колегія суддів вважає, що даний доказ складений не експертом, стосується лише певної нежитлової частини квартири позивача (кухня), а тому не приймається судом як достатній, належний та переконливий доказ, який давав би підстави для висновку про обґрунтованість позовних вимог.

Згідно з ч. 1 ст. 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків встановлених цим Кодексом.

В суді першої інстанції позивачем не заявлялись будь-які клопотання про призначення експертиз тощо.

В суді апеляційної інстанції позивачу було роз'яснено право клопотати про призначення експертизи на підтвердження підстав позову.

Утім позивач відмовився від проведення будь-яких експертиз.

Таким чином, колегія суддів вважає недоведеними та необґрунтованими позовні вимоги позивача, а тому вважає, що їх слід залишити без задоволення.

При цьому, колегія суддів не приймає посилання позивача на встановлення компетентними органами факту здійснення відповідачем будівництва без відповідного дозволу, оскільки зазначені обставини не підтверджують порушення прав безпосередньо позивача.

Протилежний висновок суду першої інстанції є помилковим.

Згідно п. 2 ч. 1 ст. 374 ЦПК України суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги має право скасувати судові

рішення повністю або частково та ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення.

Відповідно до п. 1, п. 2, п. 3, п. 4 ч. 1 ст. 376 ЦПК України підставами для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення є: неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин справи, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими; невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи; порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Рішення суду від 06 вересня 2017 року постановлено з порушенням норм матеріального права та неправильним застосуванням норм процесуального права, відтак підлягає скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову у задоволенні позовних вимог.

Керуючись ст. ст. 367, 374, 376, 382 ЦПК колегія суддів, постановила:

Апеляційну скаргу представника ОСОБА_4 задовольнити частково.

Заочне рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 06 вересня 2017 року скасувати.

Ухвалити нове рішення.

В позові ОСОБА_3 до ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, Державна архітектурно-будівельна інспекція України, департамент з питань державного архітектурно-будівельного контролю міста Києва виконавчого органу Київської міської ради, про зобов'язання вчинити певні дії відмовити.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття, та може бути оскаржена у касаційному порядку до Верховного Суду протягом тридцяти днів з дня її проголошення. Повний текст постанови виготовлено 29 січня 2018 року.

Законодавець в п. 1 ст. 189 ЦПК України згадує й про необхідність остаточного визначення складу учасників судового процесу. Є виправданим обов'язок суду визначити коло осіб, що мають матеріально-правовий або

процесуальний інтерес у результаті розглянутої цивільної справи. Це специфічне завдання, покладання якого саме на етапі підготовчого провадження дає можливість оптимізувати цивільну процесуальну діяльність і підвищити її ефективність.

За слушним зауваженням дослідників, визначення складу учасників судового процесу, залучення всіх заінтересованих осіб є тією своєрідною діяльністю, яка має бути здійснена до початку розгляду справи по суті [50, с. 212].

Визначення складу учасників судового процесу як завдання підготовчого провадження є особливо важливим в аспекті забезпечення рівних процесуальних можливостей і досягнення справедливості судового розгляду. Діяльність учасників судового процесу в цьому контексті дійсно має попередній характер, проте сприяє суду у встановленні всіх обставин спірної цивільної справи.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу публічного акціонерного товариства акціонерний банк «Укргазбанк» на рішення Оболонського районного суду міста Києва та постанову Київського апеляційного суду.

Короткий зміст позовних вимог.

У листопаді 2016 року ОСОБА_1 звернувся до суду із позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Анмейд Груп» (далі - ТОВ «Анмейд Груп»), третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, - публічне акціонерне товариство «Укргазбанк» (далі - ПАТ «Укргазбанк»), про стягнення заборгованості за векселем.

Позовна заява ОСОБА_1 мотивована тим, що 29 червня 2016 року між ним та публічним акціонерним товариством «Київ-одяг», від імені якого діяло товариство з обмеженою відповідальністю «Дельта-Сек'юритиз» (далі - ТОВ «Дельта-Сек'юритиз») на підставі договору доручення на продаж цінних паперів № БД69-16 від 29 червня 2016 року, укладено договір № БВ69-2-16

купівлі-продажу цінних паперів, відповідно до якого він придбав простий з іменним індосаментом вексель № бланку векселя АА 2788638, номінальна вартість векселя 2 000 000, 00 грн, дата складання векселя 01 квітня 2016 року, термін погашення векселя - за пред'явленням, векселедавцем якого є ТОВ «Анмейд Груп». Позивач вказав, що 29 червня 2016 року направив на адресу місця знаходження векселедавця вимогу про оплату векселя, якою пред'явив ТОВ «Анмейд Груп» простий документальний вексель № АА 2788638 для оплати.

ТОВ «Анмейд Груп» мав оплатити вексель до 12 год. 00 хв. 30 червня 2016 року. Вимога була отримана директором ТОВ «Анмейд Груп» Івановим В. В. 29 червня 2016 о 15 год. 00 хв., однак, у порушення своїх зобов'язань виплату векселем боржник не здійснив. 01 липня 2016 року приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Литвин А. С. вчинено протест про неоплату векселя, реєстровий № 2660.

Посилаючись на зазначені обставини, ОСОБА_1 просив суд стягнути із ТОВ «Анмейд Груп» на його користь заборгованість за векселем у розмірі 2 000 000, 00 грн.

Короткий зміст рішення суду першої інстанції.

Рішенням Оболонського районного суду міста Києва від 03 квітня 2018 року задоволено позовні вимоги ОСОБА_1. Стягнуто з ТОВ «Анмейд Груп» на користь ОСОБА_1 заборгованість за векселем у розмірі 2 000 000, 00 грн. Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що ТОВ «Анмейд Груп» порушило зобов'язання щодо оплати векселя, при цьому останнє визнало позовні вимоги ОСОБА_1.

Короткий зміст постанови суду апеляційної інстанції.

Постановою Київського апеляційного суду від 04 грудня 2018 року рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Апеляційний суд, залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, виходив із того, що суд першої інстанції правильно визначився з

правовідносинами, які виникли між сторонами, та нормами матеріального права, які підлягають застосуванню при вирішенні спору.

Судове рішення апеляційного суду мотивоване тим, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого та правильного висновку про наявність правових підстав для задоволення позовних вимог ОСОБА_1. Вексель у встановленому законом порядку не визнано ні фіктивним, ні таким, що не має вексельної сили, відтак дійсність векселя презюмується.

За таких обставин у суду першої інстанції не було підстав вважати, що визнання позову суперечить закону чи порушує права третіх осіб. Доводи апеляційної скарги про те, що суд не прийняв будь-якого рішення по поданій заявником позовній заяві спростовуються технічним записом судового засідання та журналом судового засідання. Відсутність ухвали суду про повернення позовної заяви як окремого процесуального документу не свідчить про те, що питання по цій заяві судом не вирішувалося.

Короткий зміст вимог касаційної скарги та її доводи.

У грудні 2018 року ПАТ «Укргазбанк» подано касаційну скаргу, в якій заявник просить скасувати рішення Оболонського районного суду міста Києва від 03 квітня 2018 року та постанову Київського апеляційного суду від 04 грудня 2018 року і ухвалити нове рішення, яким відмовити ОСОБА_1 у задоволенні заявлених позовних вимог, посиляючись на порушення судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права.

Доводи касаційної скарги обґрунтовано тим, що суди попередніх інстанцій повно і всебічно не з'ясували обставини справи. Ухвалюючи рішення у справі, місцевий суд не врахував, що вексель АА 2788638 підписано лише директором ТОВ «Анмейд Груп», що свідчить про недотримання векселедавцем усіх обов'язкових реквізитів, визначених статтею 75 Уніфікованого закону, і є підставою для визнання його таким, що не має вексельної сили. Апеляційний суд залишив поза увагою ту обставину, що питання про прийняття позовної заяви третьої особи, яка заявляє самостійні

вимоги щодо предмета спору у справі, у якій відкрито провадження, не може вирішуватись протокольною ухвалою суду.

Надходження касаційної скарги до суду касаційної інстанції.

19 лютого 2019 року ухвалою Верховного Суду відкрито касаційне провадження у справі за поданою касаційною скаргою.

15 травня 2019 року ухвалою Верховного Суду справу за позовом ОСОБА_1 до ТОВ «Анмейд Груп», третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, - ПАТ «Укргазбанк», про стягнення заборгованості за векселем, за касаційною скаргою ПАТ «Укргазбанк» на рішення Оболонського районного суду міста Києва від 03 квітня 2018 року та постанову Київського апеляційного суду від 04 грудня 2018 року призначено до судового розгляду у порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи за наявними у ній матеріалами.

Доводи відзиву на касаційну скаргу.

Представник ОСОБА_1 - ОСОБА_2 у відзиві на касаційну скаргу вказує на правильність висновків судів першої та апеляційної інстанцій, просить касаційну скаргу залишити без задоволення.

Фактичні обставини справи, встановлені судами.

29 червня 2016 року між ОСОБА_1 та ПАТ «Київ-Одяг», від імені якого діяло ТОВ «Дельта-Сек'юритиз» на підставі договору доручення на продаж цінних паперів № БД69-1-16 від 29 червня 2016 року, укладено договір № БВ69-2-16 купівлі-продажу цінних паперів, відповідно до якого позивач придбав простий з іменним індосаментом вексель № бланку векселя АА 2788638, номінальна вартість векселя 2 000 000, 00 грн, дата складання векселя 01 квітня 2016 року, термін погашення векселя - за пред'явленням, векселедавцем якого є ТОВ «Анмейд Груп».

Відповідно до пункту 3.2 договору продавець передав, а позивач прийняв вексель згідно акту прийому-передачі до договору купівлі-продажу цінних паперів № БВ69-2-16 від 29 червня 2016 року.

29 червня 2016 року ОСОБА_1 направив на адресу місцезнаходження векселедавця ТОВ «Анмейд Груп» вимогу про оплату векселя, якою пред'явив наказ ТОВ «Анмейд Груп» про оплату простого векселя № АА 2788638, згідно якого відповідач повинен оплатити вексель до 12 год. 00 хв. 30 червня 2016 року. Вказана вимога була отримана директором ТОВ «Анмейд Груп» Івановим В. В. 29 червня 2016 року о 15 год. 00 хв., проте платіж за векселем здійснено не було.

01 липня 2016 року приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Литвин А. С. вчинив протест № 2660 про неоплату простого векселя на користь ОСОБА_1, емітованого ТОВ «Анмейд Груп»: № бланку векселя АА 2788638, номінальна вартість векселя 2 000 000, 00 грн, дата складання векселя 01 квітня 2016 року, термін погашення векселя - за пред'явленням.

ТОВ «Анмейд Груп» визнало позовні вимоги ОСОБА_1 (т.1, а.с. 30-31).

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права.

Частинами першою та другою статті 400 ЦПК України визначено, що під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Згідно з положеннями частини другої статті 389 ЦПК України підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Перевіливши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла наступних висновків.

Відповідно до частин першої, другої та п'ятої статті 263 ЦПК України судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посиляються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Частиною першою статті 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування.

Із матеріалів справи вбачається, що у грудні 2016 року ПАТ «Укргазбанк» подало заяву про залучення до участі у справі в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (т.1, а.с. 41-43).

За правилами частини першої статті 35 ЦПК України, 2004 року, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін.

Відповідно до положень частини четвертої, шостої статті 36 ЦПК України, 2004 року, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може сама звернутися з заявою про свою участь у справі.

З питання залучення або допуску до участі в справі третьої особи суд постановляє ухвалу.

У жовтні 2017 року ПАТ «Укргазбанк», як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, звернулось до суду із позовом до ОСОБА_1 та ТОВ «Анмейд Груп» про визнання векселя таким, що не має

вексельної сили, посилаючись на його фіктивність, вказавши, що вексель АА № 2788638 від 01 квітня 2016 року не містить всіх обов'язкових реквізитів, визначених статтею 75 Уніфікованого закону, та підписаний лише директором ТОВ «Анмейд Груп», що є підставою для визнання його таким, що не має вексельної сили (т.1, а.с. 191-194).

Відповідно до положень статті 34 ЦПК України, 2004 року, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Ці особи мають усі процесуальні права і обов'язки позивача. Після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням цієї особи розглядається спочатку.

Участь третіх осіб у цивільній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо (для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги) або опосередковано (для третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги) стосується прав та інтересів інших осіб), тому участь у справі третіх осіб є формою захисту їх прав та інтересів, що пов'язані із спірним правовідношенням. Окрім того, їх участь у справі дозволяє суду повно та всебічно дослідити обставини справи, з'ясувати дійсні взаємовідносини учасників спору.

Самостійні вимоги третіх осіб повинні стосуватися предмета спору.

Третя особа може пред'явити позов лише щодо тих осіб, які є сторонами у справі. Така позовна заява може бути подана до закінчення судового розгляду.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, мають усі процесуальні права і обов'язки позивача, тобто це загальні права осіб, які беруть участь у справі (стаття 27 ЦПК України 2004 року), а також спеціальні права, якими наділяється позивач (стаття 31 ЦПК України 2004 року).

За правилами статті 125 ЦПК України 2004 року, положення статей 123 і 124 цього Кодексу застосовуються до позовів третіх осіб, які

заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справі, у якій відкрито провадження.

За загальним правилом позовна заява третьої особи повинна відповідати загальним вимогам, що містяться у статті 119 ЦПК України, 2004 року.

Оскільки у правовому статусі треті особи, що заявляють самостійні вимоги, прирівнюються до позивача, то і відповідно всі правові наслідки, які застосовуються до неналежно поданої позивачем позовної заяви, поширюють свою дію і на позов, поданий такими особами. Зокрема, суд може залишити позовну заяву без руху, повернути позовну заяву, відмовити у відкритті провадження або постановити ухвалу про прийняття позову третьої особи до спільного розгляду з первісним позовом та об'єднання вимог в одне провадження.

За процесуальною формою складання ухвали класифікуються на самостійні і протокольні.

Суд постановляє самостійні ухвали у нарадчій кімнаті, які втілюються в письмову форму окремого процесуального документа, підписуються всім складом суду і приєднуються до справи. Протокольні ухвали з окремих нескладних питань суд постановляє, порадившись на місці в судовому засіданні, вони заносяться до протоколу судового засідання.

Ухвала, яка постановляється судом без видалення до нарадчої кімнати, за змістом повинна містити: суть питання, яке розв'язується; мотиви, з яких суд дійшов висновків, і закон, яким він керувався, постановляючи ухвалу; висновок суду.

Всі ухвали оголошуються одразу після їх постановлення. Аналіз норм ЦПК України 2004 року, свідчить про те, що питання про вирішення питання про прийняття/неприйняття позовної заяви третьої особи неможливе шляхом постановлення протокольної ухвали.

Разом з тим, матеріали справи не містять відомостей про постановлення місцевим судом ухвали, винесеної за результатами розгляду позовної заяви ПАТ «Укргазбанк». Місцевий суд вирішив питання про прийняття

позовної заяви третьої особи із самостійними вимогами у спосіб, що не передбачений ЦПК України, 2004 року, шляхом постановлення протокольної ухвали (т.1, а.с. 199, позовну заяву залишено без руху, мотивувальна частина відсутня).

У жовтні 2017 року ПАТ «Укргазбанк» подало уточнену позовну заяву (т.2, а.с. 27-30), яку протокольною ухвалою від 03 квітня 2018 року (т.2, а.с. 37, мотивувальна частина відсутня) визнано неналежною та відмовлено у її приєднанні.

За правилами статті 52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу суд постановляє ухвалу. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Після вступу у справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку.

До позовів третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справі, у якій відкрито провадження, застосовуються положення статей 193 і 194 ЦПК України (стаття 195 ЦПК України).

Таким чином, порушивши порядок прийняття позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, та не надавши оцінки обставинам, на які заявник посилався у зустрічній позовній заяві, місцевий суд дійшов передчасного висновку про задоволення позовних вимог ОСОБА_1 до ТОВ «Анмейд Груп» про стягнення заборгованості за векселем, оскільки задоволення позовних вимог ПАТ «Укргазбанк» могло вплинути на результат розгляду позовних вимог ОСОБА_1 та виключати задоволення первісних позовних вимог.

Суд апеляційної інстанції не перевірів правильність висновків суду першої інстанції, не надав належної оцінки доводам апеляційної скарги.

Частиною першою статті 400 ЦПК України визначено, що суд касаційної інстанції під час розгляду справи в касаційному порядку не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Оскільки вказані недоліки, допущені судами, не можуть бути усунуті при касаційному розгляді справи, судові рішення підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Частиною третьою статті 411 ЦПК України передбачено, що підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

При новому розгляді справи суду необхідно надати оцінку доводам та поданим сторонами доказам в обґрунтування своїх вимог та заперечень, як в цілому, так і кожному доказу окремо.

Керуючись статтями 402, 409, 411, 415, 416, 418, 419 ЦПК України, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, постановив:

Касаційну скаргу публічного акціонерного товариства акціонерний банк «Укргазбанк» задовольнити частково.

Рішення Оболонського районного суду міста Києва від 03 квітня 2018 року та постанову Київського апеляційного суду від 04 грудня 2018 року скасувати.

Справу передати на новий розгляд до Оболонського районного суду міста Києва.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття є остаточною і оскарженню не підлягає.

У п. 1 ст. 189 ЦПК України йдеться ще про одне завдання підготовчого провадження – остаточно визначення позовних вимог. Ми вважаємо, що зайвим буде перераховувати в одному пункті різні за своїм змістом завдання підготовки. В наступних пунктах цієї норми йдеться про обов'язок суду визначити всі фактичні обставини цивільної справи. У цьому сенсі визначення позовних вимог і обставин цивільної справи є, на нашу думку, явищами одного роду.

Наступні завдання підготовчого провадження зумовлені природою здійснюваних дій і необхідністю формування доказової бази у справі. По суті це одне з ключових завдань стадії підготовки справи до судового розгляду, значення якого важко переоцінити. Невипадково законодавець у ст. 189 ЦПК України деталізує здійснення на етапі підготовчого провадження доказової діяльності суду і учасників судового процесу.

Пункт 2 ч. 1 ст. 189 ЦПК України прямо передбачає обов'язок суду щодо з'ясування заперечень проти позовних вимог, а пункт 3 – права і обов'язки щодо визначення обставин цивільної справи, які підлягають встановленню, та збір відповідних доказів.

Звернімо увагу на низку моментів. За загальним правилом учасники судового процесу повинні мати досить часу і можливостей для підготовки до участі в судовому розгляді [50, с. 211–212]. У цьому сенсі вітчизняний законодавець правомірно виокремлює як завдання підготовчого провадження з'ясування заперечень проти позовних вимог.

Водночас цивільний процесуальний закон в одному випадку, стосовно позовних вимог, говорить про остаточноість такого визначення, в іншому – вказує лише на дії, які здійснюються в підготовчому провадженні. Крім того, заперечення проти позовних вимог висуваються до заяв по суті справи і є лише

правом відповідача, нездійснення якого не покладає додаткових обтяжень на сторону. Хоча вітчизняний законодавець і тут не завжди послідовний, враховуючи редакції ч. 4 ст. 174 і ч. 2 ст. 191 ЦПК України.

Але це більшою мірою питання до використовуваної юридичної техніки, виклад основних концептів правосуддя в цивільних справах, зокрема й пов'язаних із гармонійним поєднанням права на здійснення процесуальних дій і важливістю виконання цивільних процесуальних обов'язків. Нині можна констатувати, що законодавець не знайшов необхідний ступінь кореляції цивільних процесуальних прав і обов'язків, а також ефективні механізми цивільної процесуальної відповідальності.

У п. 3 ч. 1 ст. 189 ЦПК України йдеться про таке завдання підготовчого провадження, як визначення обставин справи, які підлягають встановленню, і збирання відповідних доказів. Ця норма логічно продовжує ідею законодавця щодо необхідності концентрації доказів на етапі здійснення підготовчих дій. Встановлення всіх обставин цивільної справи є важливим аспектом судової діяльності та винесення законних і правосудних рішень. Визначення таких обставин пов'язане з мисленнєвою і практичною діяльністю зі встановлення предмета доказування [11, с. 35].

Часто підставою для скасування судових рішень слугує визначення неналежним чином фактів, що входять до предмета доказування у справі [80, с. 12, 140].

Київський апеляційний суд розглянув апеляційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 15 листопада 2019 року по цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до фізичної особи – підприємця ОСОБА_2 про розірвання договору, стягнення грошових коштів та відшкодування моральної шкоди, встановив:

У серпні 2019 року ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до ФОП ОСОБА_2 про розірвання договору, стягнення грошових коштів та відшкодування моральної шкоди.

01 березня 2019 року між позивачем та відповідачем було укладено договір № 39, відповідно до якого виконавець зобов'язався поставити, а замовник оплатити на основі виставленого рахунку товару, відповідно комерційної пропозиції замовника (батареї/10,6). На виконання умов договору позивач сплатила грошові кошти у розмір 4000,00 грн. Однак під час укладання зазначеного договору відповідач порушив вимоги Закону України «Про захист прав споживачів» та Цивільного кодексу України, а саме при укладенні спірного договору відповідач не надав інформацію про товар: назву товару, дані про основні його властивості, номінальну кількість, умови та правила придбання товару, дату виготовлення, найменування та адресу виробника, гарантійні зобов'язання виробника, тощо. Також зазначений товар не відповідає технічним параметрам (розмір, висота, ширина, розводка підключення до тепломережі по стояку, терморегулятор) та був переданий без упаковки. 04 березня 2019 року позивач звернулася з письмовою заявою про розірвання договору та повернення грошових коштів. У зв'язку з чим позивач просила розірвати договір № 39 від 01 березня 2019 року, укладений між ФОП ОСОБА_2 та ОСОБА_1, стягнути з відповідача грошові кошти у розмірі 4000,00 грн та моральну шкоду у розмірі 1000,00 грн.

Рішенням Дніпровського районного суду м. Києва від 15 листопада 2019 року у задоволенні позовних вимог відмовлено.

В апеляційній скарзі ОСОБА_1, посилаючись на порушення судом норм матеріального права, просить рішення скасувати, ухвалити у відповідній частині нове рішення, яким задовольнити позовні вимоги в повному обсязі. Вказує, що судом першої інстанції не було враховано той факт, що відповідач позбавив права позивача, одержати необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про товар.

Заслухавши доповідь судді, вивчивши та дослідивши матеріали справи, перевіrivши законність та обґрунтованість ухвали в межах доводів апеляційної скарги, колегія суддів приходить до висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню.

Колегія суддів приходить до висновку що оскільки при укладені спірного договору відповідачем було порушено норми діючого законодавства, направлена позивачем претензія про добровільне вирішення питання залишилася без відповіді, колегія суддів визнає обґрунтованими позовні вимоги в частині розірвання договору і стягнення сплачених коштів у сумі 4000,00 грн, у зв'язку з чим рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню в цій частині та ухваленню нового рішення про задоволення позовних вимог.

Таким чином, суд першої інстанції не в повній мірі дослідив матеріали справи та дійшов невірних висновків про те, що при придбанні товару позивачу достатньо тільки усного повідомлення відповідача про наданий товар, на підставі якого вона могла би зробити свій усвідомлений та правильний вибір, а тому враховуючи норми ст. 376 ЦПК України, колегія суддів приходить до висновку про задоволення апеляційної скарги, а рішення суду підлягає скасуванню з ухваленням нового про задоволення позовних вимог [142].

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув в порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_2 на рішення апеляційного суду Рівненської області від 04 липня 2016 року, встановив:

Відповідно до пункту 4 розділу XIII Перехідні положення ЦПК України у редакції Закону України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» касаційні скарги (подання) на судові рішення у цивільних справах, які подані і розгляд яких не закінчено до набрання чинності цією редакцією Кодексу, передаються до Касаційного цивільного суду та розглядаються спочатку за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу.

У вересні 2015 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 про визнання недійсним та скасування свідоцтва про право власності, визнання недійсним та скасування загальних зборів колективу співвласників майнових паїв.

Зазначав, що в лютому 2008 року між ОСОБА_2 та власниками майнових паїв колишнього колективного сільськогосподарського підприємства «Україна» укладено договори купівлі-продажу майнових паїв (майнових сертифікатів). На підставі цих договорів 22 вересня 2009 року Немовицькою сільською радою Сарненського району Рівненської області відповідачу видано свідоцтво про право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майновий сертифікат) серії НОМЕР_2 на загальну суму 145 582 грн. 22 вересня 2011 року Рівненським обласним бюро технічної інвентаризації виготовлено технічний паспорт на виробничий будинок - будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_1, де власником зазначено ОСОБА_2.

Згідно з характеристикою у технічному паспорті будівля складається з хімічного складу площею 893, 5 кв. м, прибудови площею 5, 4 кв. м, навісу для зберігання площею 989, 7 кв. м та силосної ями площею 427, 7 кв. м. За заявою відповідача ОСОБА_2 поштовою адресою на зазначену будівлю - АДРЕСА_2», присвоєно рішенням Немовицької сільської ради від 19 серпня 2009 року.

08 липня 2015 року реєстраційною службою Сарненського районного управління юстиції право власності на будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_1 зареєстровано за відповідачем ОСОБА_2, що підтверджено інформаційною довідкою з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Разом з тим, 15 червня 2014 року загальними зборами співвласників майнових паїв колективного сільськогосподарського підприємства «Україна», реформованого у сільськогосподарське приватне підприємство «Україна» прийнято рішення, яким ОСОБА_1 виділено в натурі в рахунок майнових паїв (майнових сертифікатів) майно у вигляді піднавісу (навісу для сіна № 2), що

побудований у 1986 році та розміщений по АДРЕСА_3, загальною площею 980, 7 кв. м. 28 травня 2014 року Рівненським обласним бюро технічної інвентаризації виготовлено технічний паспорт на ім'я ОСОБА_1 на зазначений піднавіс, який складається з бетонних стовпів та шиферної покрівлі з асфальтованою підлогою.

У зв'язку з цим 25 червня 2014 року Немовицькою сільською радою на ім'я позивача видано свідоцтво на майновий пай (майновий сертифікат) серії НОМЕР_1 де вартість його частки склала 58 341 грн. За заявою позивача рішенням Немовицької сільської ради від 21 травня 2014 року присвоєно поштову адресу на піднавіс - АДРЕСА_4.

26 червня 2014 року реєстраційною службою Сарненського районного управління юстиції право власності на будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_5 зареєстровано за позивачем ОСОБА_1, що підтверджено інформаційною довідкою з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Того ж дня реєстраційною службою Сарненського районного управління юстиції йому видано відповідне свідоцтво про право власності, індексний номер 23548708. Таким чином, відповідач зареєстрував право власності на спірний піднавіс у складі будівлі для зберігання хімічних речовин, хоча він є власником вказаного об'єкта нерухомості.

Крім того, відповідач посиляється на те, що власники майнових паїв КСП «Україна» реалізували свої права на отримання паю рішенням загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року про виділ в натурі групі співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) приміщення бані (банно-прального комплексу). Разом з тим, 136 осіб-співвласників майнових паїв із 211 вказаних у зазначеному рішенні були відсутні на засіданні загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» 02 грудня 2008 року, їм не видавалися свідоцтва про право власності на майновий пай та не складалися акти приймання-передачі майна. Наведені обставини

свідчать про недійсність вказаного рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна».

Виходячи з наведеного та уточнивши позовні вимоги, ОСОБА_1 просив суд задовольнити позов та визнати незаконним і скасувати свідоцтво про право власності на нерухоме майно від 08 липня 2015 року, видане на ім'я ОСОБА_2; визнати незаконним та скасувати рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) колективного сільськогосподарського підприємства «Україна» від 02 грудня 2008 року, яким виділено в натурі групі співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) реформованого колективного сільськогосподарського підприємства «Україна» приміщення бані (банно-прального комплексу).

У листопаді 2015 року ОСОБА_2 звернувся до суду із зустрічним позовом до ОСОБА_1 про визнання незаконним і скасування свідоцтва про право власності на нерухоме майно та визнання незаконним і скасування рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) реформованого КСП «Україна».

Зустрічні позовні вимоги обґрунтовано тим, що в лютому 2008 року між ним і власниками майнових паїв колишнього КСП «Україна» укладено договори купівлі-продажу майнових паїв (майнових сертифікатів). На підставі вказаних договорів 22 вересня 2009 року Немовицькою сільською радою йому видано свідоцтво про право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майновий сертифікат) серії НОМЕР_2 на загальну суму 145 582 грн. Рівненським обласним бюро технічної інвентаризації 22 вересня 2011 року виготовлено технічний паспорт на виробничий будинок - будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_1, згідно з характеристикою у технічному паспорті будівля складається з хімічного складу площею 893, 5 кв. м, прибудови площею 5, 4 кв. м, навісу для зберігання площею 989, 7 кв. м та силосної ями площею 427, 7 кв. м. Реєстраційною службою Сарненського районного управління юстиції 08

липня 2015 року зареєстровано за ним право власності на будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_1.

Зазначав, що ОСОБА_1 із порушенням встановленого порядку зареєстрував право власності на піднавіс, який не є капітальною спорудою та є приналежністю головної речі - хімічного складу. Підставою реєстрації права власності на спірний об'єкт за ОСОБА_1 є рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) реформованого КСП «Україна» від 15 червня 2014 року. Разом з тим, що власники майнових паїв КСП «Україна» реалізували свої права на отримання паю рішенням загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року про виділ в натурі групі співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) приміщення бані (банно-прального комплексу). Таким чином, співвласники майнових паїв не мали повноважень на повторне вирішення питання щодо виділу їм паю в натурі.

Виходячи з наведеного та уточнивши зустрічні позовні вимоги, ОСОБА_2 просив визнати незаконним і скасувати свідоцтво про право власності на нерухоме майно, індексний номер 23548708, видане 26 червня 2014 року реєстраційною службою Сарненського районного управління юстиції Рівненської області на ім'я ОСОБА_1, на будівлі, піднавіс, розташовані по АДРЕСА_3; визнати незаконним та скасувати рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) реформованого КСП «Україна» від 15 червня 2014 року про передачу ОСОБА_1 майна (об'єкта) піднавісу, що знаходиться по АДРЕСА_3, в натурі в рахунок майнових паїв (майнових сертифікатів) з отриманням ОСОБА_1 нового свідоцтва про право власності на майновий пай члена колишнього колективного сільськогосподарського підприємства «Україна», з відміткою у даному свідоцтві про виділення майна - піднавісу (піднавіс для сіна № 2) по АДРЕСА_3 в натурі індивідуально та оформлення акта приймання-передачі зазначеного майна через уповноважену особу для оформлення ОСОБА_1 права власності на вказаний об'єкт нерухомості.

Рішенням Сарненського районного суду Рівненської області від 20 квітня 2016 року у задоволенні первісного позову та зустрічного позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що хоча відповідач ОСОБА_2 і неправомірно зареєстрував за собою право власності на спірний піднавіс, однак при цьому суб'єктивних цивільних прав позивача ОСОБА_1 не порушив, оскільки піднавісів існує два і вони є різними об'єктами, тоді як спір помилково виник із приводу реєстрації права власності на один із них.

Згідно показів свідків 02 грудня 2008 року не приймалося рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» щодо виділу паїв в натурі, а тому вимога про визнання недійсним рішення загальних зборів, яке не приймалося, є безпідставною. Згідно висновку експерта будівля піднавісу є нерухомим майном, а тому зустрічний позов задоволенню не підлягає.

Рішенням апеляційного суду Рівненської області від 04 липня 2016 року рішення суду першої інстанції скасовано, позов ОСОБА_1 задоволено.

Визнано незаконним і скасовано свідоцтво про право власності, видане ОСОБА_2 на прибудову до будівлі для зберігання хімічних речовин у вигляді піднавісу для зберігання загальною площею 989, 7 кв. м., що розташований по АДРЕСА_3.

Визнано незаконним та скасовано рішення загальних зборів співвласників майнових паїв реформованого колективного сільськогосподарського підприємства «Україна» від 02 грудня 2008 року щодо виділення в натурі групі співвласників майнових паїв відповідно до витягу з протоколу № 6 загальних зборів співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) реформованого КСП «Україна» приміщення бані (банно-прального комплексу).

ОСОБА_2 відмовлено в задоволенні зустрічного позову.

Рішення суду апеляційної інстанції обґрунтовано тим, що у судовому засіданні сторони визнали ту обставину, що навіс для зберігання площею 989,

7 кв. м, який входить до складу будівлі для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_6, та піднавіс по АДРЕСА_7 площею 980, 7 кв. м є однією і тією ж річчю. Тобто, право на спірний піднавіс у супереч закону одночасно зареєстровано як на складову частину будівлі для зберігання хімічних речовин, власником якої є ОСОБА_2, а також як на самостійний об'єкт нерухомості, що належить на праві власності ОСОБА_1.

Доводи апеляційної скарги ОСОБА_2 про те, що свідоцтвом про право власності на майновий пай члена КСП (майновий сертифікат) серії НОМЕР_3 підтверджується його право на спірний піднавіс як складову частину будівлі для зберігання хімічних речовин, є необґрунтованими, оскільки будь-якого рішення загальних зборів власників майнових паїв КСП «Україна» щодо передачі йому піднавісу у власність відповідачем не надано. Натомість рішенням загальних зборів власників майнових паїв КСП «Україна» від 15 червня 2014 року передано відповідачу в рахунок майнових паїв приміщення будівлі для зберігання хімічних речовин з прибудовою, проте чітко обумовлено, що без зазначених у виготовленому за його заявою технічному паспорті піднавісу для зберігання та силосної ями. Цим самим рішенням передано ОСОБА_1 у власність в рахунок майнових паїв піднавіс по АДРЕСА_8.

Згідно висновку експертного дослідження від 08 квітня 2016 року піднавіс АДРЕСА_9 є нерухомим майном і є будівлею. Отже, оспорюваним свідоцтвом про право власності відповідача порушуються права ОСОБА_1, а тому з огляду на необхідність судового захисту порушеного права підлягає задоволенню позов в частині визнання незаконним і скасування свідоцтва про право власності від 27 липня 2015 року. Також слід задовольнити і його вимогу про визнання незаконним та скасування рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв реформованого КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року про виділення в натурі співвласникам майнових паїв реформованого КСП «Україна» приміщення бані (банно-прального комплексу).

На обґрунтування своєї вимоги позивачем надано копії пояснень 136 співвласників майнових паїв, що становить більше як 1/2 частини співвласників, про їхню відсутність на загальних зборах. Тобто, загальні збори були неправомочні ухвалювати оспоруване рішення. Ці обставини підтвердив і свідок ОСОБА_4, який на той час працював сільським головою. Тому через відсутність будь-якого належного спростування відповідачем у судовому засіданні вимог позивача слід вважати, що ОСОБА_1 доведено ті обставини, що загальні збори власників майнових паїв (майнових сертифікатів) 02 грудня 2008 року відбулися з порушенням порядку, оскільки більш як 1/2 частина учасників не була присутня на зборах.

У касаційній скарзі, поданій у липні 2016 року до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, ОСОБА_2 просить скасувати рішення суду апеляційної інстанції, а рішення суду першої інстанції скасувати в частині відмови в задоволенні зустрічного позову і в цій частині ухвалити нове рішення про задоволення зустрічних позовних вимог, посиляючись на неправильне застосування судами першої та апеляційної інстанції норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Касаційна скарга обґрунтована тим, що суди попередніх інстанцій не врахували, що спірний об'єкт нерухомості - піднавіс - не належить до об'єктів нерухомого майна типу «будівля», а тому і реєстрація його як будівлі є незаконною і свідоцтво про право власності на цю споруду підлягає скасуванню. Судово-будівельна експертиза спірного піднавісу проведена з порушенням вимог статті 147 ЦПК України (в редакції, чинній на час розгляду справи), тому не може бути визнана доказом у справі. КСП «Україна» припинило свою діяльність 31 січня 2013 року внаслідок ліквідації, на момент припинення діяльності цього підприємства усе майно було розподілено між співвласниками майнових паїв.

Зокрема, власники майнових паїв КСП «Україна» реалізували свої права на отримання паю рішенням загальних зборів колективу співвласників

майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року про виділ в натурі групі співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) приміщення бані (банно-прального комплексу). Таким чином, група осіб, якій вже виділено банно-пральний комплекс, не може повторно виступати пайовиком КСП «Україна» та повторно виділяти собі майно. Крім того, ОСОБА_1 оспорує рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року, проте не є співвласником майнових паїв підприємства.

Ухвалою колегії суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 липня 2017 року справу призначено до судового розгляду.

17 січня 2018 року справу передано Верховного Суду.

Згідно частини третьої статті 3 ЦПК України провадження у цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Згідно статті 388 ЦПК України судом касаційної інстанції у цивільних справах є Верховний Суд.

Відповідно до частини другої статті 389 ЦПК України підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Відповідно до статті 400 ЦПК України під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде

виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Касаційна скарга підлягає частковому задоволенню.

Відповідно до пункту 3 Порядку розподілу та використання майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 14 березня 2001 року № 62, дія Порядку поширюється на підприємства, у тому числі реорганізовані, у яких не завершено процес паювання майна і не здійснено належного оформлення цього процесу та не реалізовано права селян відповідно до законодавства. Відповідно до частини другої статті 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» пай є власністю члена підприємства.

Право розпоряджатися своїм паєм за власним розсудом член підприємства набуває після припинення членства в підприємстві.

За змістом частини третьої статті 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» у разі виходу з підприємства його члени мають право на пай натурою, грошми або цінними паперами відповідно до розміру та структури пайового фонду або в іншій, за згодою сторін, формі.

Суди установили, що рішенням загальних зборів власників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна», реформованого у СГПП «Україна» від 15 червня 2014 року вирішено: включити будівлю для зберігання хімічних речовин з прибудовою, навіс для зберігання та силосну яму до переліку об'єктів, що залишилися від КСП «Україна» в пайовому фонді та не були реалізовані в рахунок майнових паїв станом на 15 червня 2014 року; виділити в натурі об'єкт нерухомості - піднавіс, розміщений по вул. АДРЕСА_10, загальною площею 980, 7 кв. м, в рахунок майнових паїв для власників майнових паїв: ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_13, ОСОБА_14, ОСОБА_15, ОСОБА_16, ОСОБА_17, ОСОБА_18, ОСОБА_19, ОСОБА_3,

ОСОБА_20, ОСОБА_21, ОСОБА_22, ОСОБА_23, ОСОБА_37., ОСОБА_25, ОСОБА_26, ОСОБА_27, ОСОБА_24, ОСОБА_28, ОСОБА_29, ОСОБА_30, ОСОБА_31, ОСОБА_32; укласти договори купівлі-продажу майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» між співвласниками майнових паїв та ОСОБА_33 та передати йому вказаний піднавіс в натурі в рахунок майнових паїв (майнових сертифікатів) з отриманням нового свідоцтва про право власності на майновий пай члена КСП.

25 червня 2014 року між ОСОБА_1 та власниками майнових паїв укладені договори купівлі-продажу майнового паю. 25 червня 2014 року Немовицькою сільською радою на ім'я ОСОБА_1 видано свідоцтво на майновий пай (майновий сертифікат) серії РВ № 0034711.

Рішенням загальних зборів власників майнових паїв КСП «Україна» від 15 червня 2014 року також передано відповідачу ОСОБА_2 в рахунок майнових паїв приміщення будівлі для зберігання хімічних речовин з прибудовою за виключенням піднавісу та силосної ями.

ОСОБА_2 оспорує рішення загальних зборів власників майнових паїв КСП «Україна» від 15 червня 2014 року з тих підстав, що власники майнових паїв КСП «Україна», які продали ОСОБА_1 піднавіс, вже реалізували свої права на отримання паю рішенням загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року про виділ в натурі групі співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) приміщення бані (банно-прального комплексу).

ОСОБА_1 оспорив рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року з підстав відсутності кворуму при його прийнятті.

Апеляційний суд визнав незаконним і скасував вказане рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» із посиланням на те, що позивачем надано копії пояснень 136 співвласників майнових паїв (більше 1/2 частини співвласників) про їхню відсутність на загальних зборах, у зв'язку з чим суд дійшов висновку

про те, що загальні збори були неправомочними ухвалювати оспорюване рішення.

Разом з тим, згідно списку пайовиків, яким рішенням загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року виділено банно-пральний комплекс, 276 власників майнових паїв КСП «Україна» реалізували свої права шляхом виділу паю в натурі (т. 1, а. с. 99-106), у тому числі й ті члени КСП, які приймали рішення на загальних зборах 15 червня 2014 року.

Тобто, ухвалюючи рішення про визнання незаконним і скасування рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року, суд не вирішив питання про те, чи не порушуються таким рішенням суду права усіх співвласників майнових паїв, які вказано у списку пайовиків, яким рішенням загальних зборів колективу співвласників майнових паїв (майнових сертифікатів) КСП «Україна» від 02 грудня 2008 року виділено банно-пральний комплекс.

Крім того, апеляційний суд не з'ясував, чи не розпорядилися фактично власники майнових паїв КСП «Україна» паєм у 2008 році, чи не припинилося їх членство в підприємстві у зв'язку з цим та чи є правомірним їх участь у розпаюванні майна КСП «Україна» 15 червня 2014 року. При вирішенні справи апеляційний суд залишив поза увагою також зміст статті 4 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство».

Порядок реалізації власниками майнових паїв колишнього КСП «Україна» своїх прав відповідно до статуту апеляційний суд не перевіряв та зміст вказаного документа не досліджував.

Крім того, суди не досліджували обставин про те, на підставі яких документів ОСОБА_2 зареєстрував за собою право власності на будівлю для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_1 та хто із власників майнових паїв КСП «Україна» відчужив йому вказану будівлю у 2008 року, що має істотне

значення для вирішення питання правомірності повторного розподілу будівлі для зберігання хімічних речовин АДРЕСА_11 15 червня 2014 року.

Наведені порушення судами вимог закону становлять підставу скасування ухвалених у справі судових рішень із передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

З урахуванням викладеного та керуючись статтями 411, 416 ЦПК України, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, постановив:

Касаційну скаргу ОСОБА_2 задовольнити частково.

Рішення Сарненського районного суду Рівненської області від 20 квітня 2016 року та рішення апеляційного суду Рівненської області від 04 липня 2016 року скасувати, справу передати на новий розгляд до суду першої інстанції.

Постанова набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною та оскарженню не підлягає.

На суд покладено завдання щодо визначення спірних обставин справи і керівництво з наповнення справи необхідними доказами. К. С. Юдельсон свого часу наголошував на особливій зоні відповідальності суду щодо забезпечення повноти доказового матеріалу [208, с. 451]. Після сплину часу приймати висновок цього автора стало можливо лише в певній частині. Сучасні дослідники обґрунтовано зазначають, що повнота доказового матеріалу, яка складається до початку розгляду справи по суті – це поняття умовне і залежить більшою мірою від сторін як найбільш інформованих учасників судового процесу [173, с. 151].

Змагальні засади в цивільному судочинстві нині вважаються невід’ємним стандартом цивільної процесуальної діяльності, витоки яких криються в їх широкій автономії і матеріально-правовій заінтересованості, передбачають, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Повноваження суду спрямовані на загальне керівництво процесом. У законі ця ідея знайшла відображення у формулі «суд сприяє учасникам

судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом» (п. 4 ч. 5 ст. 12 ЦПК України). При цьому законодавство наділяє суд повноваженнями щодо роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази повинні бути подані тим чи іншим учасником справи (п. 5 ч. 2 ст. 197 ЦПК України). За свідченням В. Некрошюса, право суду уточнити обов'язок сторін щодо подання доказів є дуже важливим з огляду на необхідність забезпечити, щоб із самого початку сторони усвідомили, яка з них і що повинна доказувати, які обставини оскаржуються. Саме право суду уточнювати обов'язок сторін за поданням доказів сприяє тому, щоб із самого початку процесу розгляд справи йшов у правильному напрямі, а сторони зрозуміли свою роль у процесі [124, с. 315–316].

Слід зазначити, що в доктринальній юридичній літературі наявні й критичні зауваження щодо цього завдання підготовчого провадження. Окремі автори наполягають на тому, що визначення предмета доказування, кола доказів, необхідних для вирішення справи, і забезпечення їх своєчасного подання суперечить принципам змагальності і диспозитивності [50, с. 210].

Не вступаючи в дискусію з цитованим автором, зазначимо, що йдеться про реалізацію принципів змагальності та диспозитивності на етапі підготовки справи до судового розгляду. Правомочності сторін щодо формування доказової бази в справі поєднані з повноваженнями суду. Сторони залишаються господарями процесу, від їх активності залежить результативність судового розгляду. Водночас суд повинен мати повноваження із коригування неправильного напрямку судового розгляду. І підготовче провадження в цьому контексті відіграє важливу роль.

Серед завдань підготовчого провадження законодавець називає і вирішення відводів, а також визначення порядку розгляду справи. По суті йдеться про організаційну складову підготовки справи до судового розгляду. Причому ці завдання не мають якоїсь специфіки. Тобто вони не мають яскраво

вираженої підготовчої природи. Чи доцільно виокремлювати ці дії як завдання підготовчого провадження?

Вважаємо, що вони мають додатковий характер. Не виключено, що до цих питань надалі будуть повертатися суд і учасники судового процесу. Певно, не випадково, в цивілістичній процесуальній науці порушується питання про організаційно-процесуальні питання підготовки справи до судового розгляду [11, с. 77].

Ще одним завданням теоретики цивільного процесу нерідко називають примирення сторін. Н. Л. Бондаренко-Зелінська ставить питання про важливість сприяння врегулюванню спору до судового розгляду, зокрема й шляхом примирення сторін [21, с. 9–10].

Цікаві міркування про сутність примирних процедур і можливості їх реалізації власне на етапі підготовчого провадження наводить у своїй праці О. В. Горецький. Розуміючи необхідність належного розвитку в законодавстві концептів примирення сторін, автор, з одного боку, констатує окремі спроби законодавця визнати необхідність примирних процедур, з іншого – відсутність дійсно ефективної процесуальної діяльності суду з врегулювання правових конфліктів [37, с. 118–119].

Останні зміни цивільного процесуального законодавства свідчать про все більшу увагу і значення судових процедур, що дозволяють оптимізувати цивільну процесуальну діяльність. Вітчизняний законодавець пішов шляхом закріплення лише процедури врегулювання спору за участю судді. Здається, що практика правозастосування потребує розвитку й інших примирних процедур і механізмів, що сприяють досягненню цілей цивільного судочинства.

На наш погляд, примирення сторін може розглядатися як мета і завдання підготовчого провадження, хоча закон прямо не виділяв і продовжує не виділяти примирення сторін як першочергове завдання підготовки справи до судового розгляду. Згідно з ч. 1 ст. 130 ЦПК України в редакції 2004 року попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості

врегулювання спору до судового розгляду. Пункт 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК України в останній редакції лише передбачає, що в підготовчому засіданні суд встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення.

Очевидно, що примирення сторін ще не отримало адекватного законодавчого розвитку. Поряд із концентрацією доказів та іншою судовою діяльністю, пов'язаною з підготовкою цивільної справи, примирення сторін – необхідний етап у здійсненні правосуддя в цивільних справах.

Показово, що пропозиції про необхідність закріплення автономних судових засідань, мета яких зводилася б винятково до примирення сторін, висловлювалися ще радянськими вченими-процесуалістами. Незважаючи на цілком зрозумілі обмеження, дослідники тоді вважали за доцільне введення спеціальних судових засідань з вирішення питань, пов'язаних із укладенням мирових угод [192, с. 48; 24, с. 78]. Так, П. М. Філіппов у праці, присвяченій судовому захисту і правосуддю, окрему увагу приділив утриманню підготовчих засідань. На його думку, в цих засіданнях у результаті спільного обговорення правового спору можна досягти примирення сторін і укладення мирової угоди [186, с. 139, 145].

І хоча ці пропозиції мали обмежений характер, пов'язувалися винятково з можливістю затвердження мирової угоди, проте вони стали першим базисом теоретичного обґрунтування примирення сторін на стадії підготовки справи до судового розгляду. У цілому цікаво зазначити, що ідея досудових засідань була відома зарубіжній практиці цивільного судочинства дуже давно.

Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 року, що став помітною віхою в історії цивілістичної процесуальної думки, вже знав конструкцію першого засідання, яке призначалося для спроби схилити сторони до примирення і для заяви відводів про невідомість справи, про перебування того самого позову на розгляді іншого суду і про вирішення того самого позову попереднім рішенням, що набрало законної сили [4, с. 141–142]. Нині концепція досудових засідань реалізувалася в ряді європейських країн у

вигляді процедури попереднього судового розгляду [23, с. 12–13]. Досудові наради були передбачені й у цивільному процесі США [3, с. 196].

Вітчизняна правова система сприйняла ці конструкції, закріпивши в ЦПК України 2004 року положення про проведення попереднього судового засідання, що зазнали значних змін, а в редакції ЦПК України 2017 року – підготовчого засідання. Незважаючи на позитивну оцінку такого закріплення, його значення для досягнення цілей судового розгляду, у плані розвитку примирних процедур цивільне процесуальне законодавство демонструє половинчасті рішення. Їхні витoki, на нашу думку, полягають у тому, що примирення сторін не названо серед пріоритетів цивільного судочинства й навіть стадії підготовки справи до судового розгляду. Хоча діяльність із примирення сторін як завдання підготовчого провадження сприятиме впорядкуванню самої системи цивільного судочинства, чіткому розподілу і розумінню цивільної процесуальної діяльності, відповідно, її більш ефективному здійсненню. Ще раз нагадаємо, наразі, виходячи зі змісту закону, про врегулювання спору згадується тільки щодо можливості проведення врегулювання в підготовчому засіданні.

Порушені питання актуалізують подальше дослідження процесуальної діяльності суду і учасників судового процесу на етапі проведення підготовчого провадження, і, перш за все, спрямованої на концентрацію необхідних доказів і сприяння врегулюванню спору та ін.

Висновки до Розділу 2

Правильне визначення мети підготовчого провадження сприяє належному законодавчому оформленню цієї стадії, чіткішому закріпленню прав і обов'язків суду й учасників судового процесу, системній побудові ЦПК України.

Вітчизняний законодавець завданням цивільного судочинства називає досягнення справедливості судового розгляду, яке має привести до

ефективного захисту порушеного або оспорюваного права, чи інтересу в широкому його розумінні. Тобто, в буквальному сенсі йдеться про справедливі судові провадження та процедури, процесуальну діяльність, що приводить суд і учасників судового процесу не просто до захисту суб'єктивного права, а свідчить про ефективність обраних засобів і методів такого захисту.

Цивільні процесуальні системи світу показують різні варіанти регламентації мети цивільного судочинства. Це накладає певний відбиток і на процедури підготовки справи до судового розгляду. Звідси і можливі відмінності в нормативних підходах до підготовчого провадження.

В одному пункті закону йдеться про кілька відносно самостійних дій суду – визначити предмет спору і характер спірних правовідносин, а також позовні вимоги і остаточно визначити коло осіб, які беруть участь у справі. Наведена вище норма надмірно обтяжена. Насамперед, йдеться про визначення характеру спірних правовідносин. Не розкриваючи самого змісту цього поняття, законодавець, проте, пов'язує характер спірних правовідносин із предметом спору. Визначення характеру спірних правовідносин передбачає з'ясування всіх його особливостей з урахуванням як предмета спору, так і предмета позову. Але це завдання виходить за межі підготовчого провадження.

Крім того, ст. 189 ЦПК України розмежовує категорії «предмет спору» і «позовні вимоги» або предмет позову. Вважаємо, що стосовно визначення деяких (по суті галузевих) особливостей спірних правовідносин необхідно робити прив'язку не тільки до предмета спору, а й до предмета позову, тобто тих вимог, які позивач висуває до відповідача з приводу спірного об'єкта.

Попередня кваліфікація спірних правовідносин обумовлює можливість її коригування в подальшому. У цьому плані встановлення характеру спірних правовідносин, а саме його галузевої належності (у цьому сенсі законодавство правильно акцентує увагу на остаточності такого визначення) – крок на шляху визначення тих норм матеріального права, на підставі яких буде вирішено правовий спір, а також складу учасників судового процесу і певним чином

доказів, необхідних для його вирішення.

Законодавець в п. 1 ст. 189 ЦПК України згадує й про необхідність остаточного визначення складу учасників судового процесу. Є виправданим обов'язок суду визначити коло осіб, що мають матеріально-правовий або процесуальний інтерес у результаті розглянутої цивільної справи. Це специфічне завдання, покладання якого саме на етапі підготовчого провадження дає можливість оптимізувати цивільну процесуальну діяльність і підвищити її ефективність.

Визначення складу учасників судового процесу як завдання підготовчого провадження є особливо важливим в аспекті забезпечення рівних процесуальних можливостей і досягнення справедливості судового розгляду. Діяльність учасників судового процесу в цьому контексті дійсно має попередній характер, проте сприяє суду у встановленні всіх обставин спірної цивільної справи.

У п. 1 ст. 189 ЦПК України йдеться ще про одне завдання підготовчого провадження – остаточне визначення позовних вимог. Зайвим є перерахування в одному пункті різних за своїм змістом завдань підготовки. Тим паче, що в наступних пунктах цієї норми йдеться про обов'язок суду визначити всі фактичні обставини цивільної справи. У цьому сенсі визначення позовних вимог і обставин цивільної справи є явищами одного роду.

Наступні завдання підготовчого провадження зумовлені природою здійснюваних дій і необхідністю формування доказової бази у справі. Пункт 2 ч. 1 ст. 189 ЦПК України передбачає обов'язок суду щодо з'ясування заперечень проти позовних вимог, а пункт 3 – права і обов'язки щодо визначення обставин цивільної справи, які підлягають встановленню, та збір відповідних доказів.

Цивільний процесуальний закон в одному випадку, стосовно позовних вимог, говорить про остаточність такого визначення, в іншому – вказує лише на дії, які здійснюються в підготовчому провадженні. Крім того, заперечення проти позовних вимог висуваються до заяв по суті справи і є лише правом

відповідача, нездійснення якого не покладає додаткових обтяжень на сторону. Хоча вітчизняний законодавець не завжди послідовний, враховуючи редакції ч. 4 ст. 174 і ч. 2 ст. 191 ЦПК України. Таким чином, законодавець не знайшов необхідний ступінь кореляції цивільних процесуальних прав і обов'язків, а також ефективні механізми цивільної процесуальної відповідальності.

У п. 3 ч. 1 ст. 189 ЦПК України йдеться про таке завдання підготовчого провадження, як визначення обставин справи, які підлягають встановленню, і збирання відповідних доказів. Ця норма логічно продовжує ідею законодавця щодо необхідності концентрації доказів на етапі здійснення підготовчих дій. Змагальні засади в цивільному судочинстві є невід'ємним стандартом цивільної процесуальної діяльності, які передбачають, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Повноваження суду спрямовані на загальне керівництво процесом. У законі ця ідея знайшла відображення у формулі «суд сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом» (п. 4 ч. 5 ст. 12 ЦПК України). При цьому законодавство наділяє суд повноваженнями щодо роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази повинні бути подані тим чи іншим учасником справи (п. 5 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Примирення сторін варто розглядати як мету і завдання підготовчого провадження, хоча закон прямо не виділяє цю діяльність як першочергове завдання підготовки справи до судового розгляду.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1 Примирні процедури в контексті моделі підготовчого провадження

Процедури примирення є новим етапом розвитку вітчизняного цивільного судочинства. Як зазначає М. М. Ясинок, суди України постійно порушують строки розгляду справ та ухвалюють незаконні рішення. Таку ситуацію необхідно змінювати. Це можливо зробити за рахунок введення в цивільний процес інституту медіації, надавши йому самостійного місця в системі процесуальних норм права. Разом з тим необхідно зазначити, що судова медіативна процедура не є альтернативою судовому розгляду цивільних справ. Судова медіація повинна стати першою стадією в розгляді цивільних справ. Вона повинна мати свою процесуальну форму, в межах якої можуть брати участь вчителі, психологи, органи опіки та піклування, коли мова йде про захист прав, свобод та інтересів дітей, людей похилого віку. На цій стадії можуть брати участь спеціалісти, які б мали можливість роз'яснити сторонам чи заявникам певні обставини тощо. Таким чином, інститут медіації – це той унікальний інструмент, який тісно пов'язаний з інститутом мирової угоди, яка в своїй більшості може стати його наслідком. Судова ж процедура повинна стати другою стадією розгляду цивільних справ [211, с. 51].

Звичайно, це відкриває перед дослідниками нові грані наукового пізнання судової примирної діяльності, сутності і значення примирних процедур, визначення їх місця в традиційній структурі цивільного процесу, практичним аспектам здійснення. Очевидно, що така постановка наукової проблеми розширює межі вивчення підготовчого провадження, акцентує увагу не лише на усталеній цивільній процесуальній діяльності, спрямованій

на якісну підготовку цивільних справ до судового розгляду, а й на можливостях врегулювання спору і примирення сторін. Врешті-решт, може йтися про створення в сучасних умовах ефективної моделі підготовчого провадження.

Проте не слід вважати, що примирення сторін і примирні процедури – це абсолютно нове явище у сфері теорії та практики правосуддя у цивільних справах. Прообрази сучасних примирних процедур можна відшукати не лише в законодавчих пам'ятках нашої держави. Договірне ведення процесу, можливості щодо врегулювання спору в цілому були властиві багатьом європейським народам. У зв'язку з цим, короткий авторський історичний нарис розвитку примирних процедур вбачається обґрунтованим і необхідним.

Діяльність із врегулювання спорів незмінно супроводжує ранні етапи становлення держави і права. Поряд із самозахистом і самоуправством повсюдне застосування в первісному суспільстві отримують і переговори як одна з можливих тоді форм вирішення конфліктів. Встановлення добросусідських взаємин між громадами стає найважливішою передумовою їх нормального функціонування [48, с. 53]. Підвищенню ефективності переговорного процесу в аналізовані періоди сприяло стягнення з винної сторони грошових коштів, а також широке використання поруки, застави та заставництва [37, с. 18–19].

Джерела примирних форм вирішення правових спорів можна знайти і в римському праві, яке визначило основні напрями розвитку системи континентального цивільного права і процесу. Як відомо, в першій стадії римського легісакційного процесу сторони могли дійти мирової угоди. Звертає на себе увагу час можливого укладення мирової угоди – до початку власне процедури розгляду спору по суті [99, с. 10].

Мирова угода мала визначальне значення і в наступні періоди розвитку примирної діяльності. Закономірним підсумком еволюції державно-правових форм стало становлення судової влади і поява першого писаного законодавства, що регламентує, зокрема, й примирну діяльність із

врегулювання спорів. Звичайно, це законодавство на той час було не більше ніж зводом звичаєвих правил європейських народів, проте правомірно говорити про значний вплив примирення сторін на процесуальні форми вирішення спорів.

Одночасно з цими процесами в період раннього середньовіччя відбувалася і активізація діяльності церковних судів [145, с. 21].

Використання примирних процедур було характерно і для періодів середнього і пізнього середньовіччя. Дослідники відзначають в цей час не тільки бурхливий розвиток торгівлі, а й успішну діяльність посередників при вирішенні торгових спорів [48, с. 65; 37, с. 23].

Аналізуючи правові пам'ятки розглядуваних періодів не можна не згадати про Руську Правду і Статути Великого князівства Литовського, які привнесли у вітчизняну правову систему чимало нового в порівнянні зі звичаями первіснообщинного ладу. Якщо для зводу законів слов'ян ще не були властиві відмінності в порядку вирішення цивільних і кримінальних справ, то самі процедури більше тяжіли до примирної або змагальної форми врегулювання спору. Для Статутів як правових актів, що мали значення в європейському контексті розвитку права, вже було характерним прагнення замінити кровну помсту примиренням сторін [145, с. 27].

Статути Великого князівства Литовського, як відомо, діяли на території сучасної України тривалий час. Зокрема, у період Гетьманщини, який ознаменував собою визвольний рух українського народу, діяв Литовський Статут у своїй третій редакції. Цей період для нас цікавий і з точки зору підготовки такого збірника правових норм як «Права, за якими судиться малоросійській народ». Незважаючи на те що цей документ із відомих причин так і не набрав чинності, він був продовжувачем національних традицій мирного врегулювання спору і договірних форм ведення судового процесу [145, с. 29].

Наступні історичні події визначили переважну дію російських законів на значній території України. Втім, не можна однозначно стверджувати, що

імперське законодавство було позбавлене будь-яких згадок про можливості та процедури мирного врегулювання спору. Можна згадати у зв'язку з цим совісні суди часів Катерини II і мирові суди, заснування яких стало одним із надбань епохальної російської судової реформи середини XIX століття.

Ця судова реформа, що проводилася за успішними європейськими прикладами, сприяла розвитку багатьох процесуальних інститутів, зокрема й впровадженню в цивільне судочинство примирних процедур. Проте слід наголосити, що прогресивні в цілому ідеї примирення сторін, так і не були реалізовані належним чином. Йдеться про те, що примирення сторін залишалося проявом широкої суддівської дискреції. Суддя самостійно вирішував всі питання, пов'язані з врегулюванням спору. Крім того, саме на суддю було покладено функції примирителя сторін. Неефективність даного порядку була очевидна для теорії і практики тодішнього цивільного судочинства. Невипадково, що в доктринальній літературі того часу обговорювалася пропозиція про поділ функцій судді і примирителя, обов'язковості здійснення примирної діяльності за прикладом ЦПК Франції до виникнення цивільних процесуальних правовідносин [128, с. 78].

Для нової влади і нового правопорядку питання спадкоємності правової системи не були на першому місці. Окрім того, йшлося про створення власного соціалістичного правосуддя, відмінного від європейського демократичного судочинства. У цьому випадку було скасовано попереднє законодавство, зокрема і Статут цивільного судочинства. На зміну йому прийшли нові нормативно-правові акти. Нові цивільні процесуальні кодекси по суті стали базисом закріплення такої моделі цивільного судочинства, для якої були характерні принципи законності і об'єктивної істини, активна роль суду, прокуратури та інших державних органів, специфічні процедури оскарження судових рішень тощо. Всі ці зміни мали на меті вихолостити ідеї широкої автономії сторін у цивільному процесі, натомість проголосити турботу про робочий клас, що стало обґрунтуванням відходу від класичних процесуальних конструкцій і правил.

Зрозуміло, що в таких умовах було дуже проблематично говорити не те що про примирну діяльність, а про мирову угоду як підсумок здійснення примирення сторін. Стосовно лише окремих сфер правового регулювання зберігалися згадки про можливість примирення сторін. Йшлося про цивільні спори, що виникають із сімейних або трудових правовідносин.

Із прийняттям у середині XX століття нового ЦПК інститут мирової угоди став використовуватися значно частіше, але знову-таки лише за пильної уваги суду. Чи сприяв такий порядок швидкому врегулюванню спорів за допомогою укладення мирових угод? На думку дослідників, ні. Це було пов'язано, як із необхідністю перевірки відповідності його умов обставинам справи, так і досягнення об'єктивної істини у справі [48, с. 88–89].

У початковій редакції ЦПК України 2004 року стаття про мирову угоду зазнала деяких змін. І тільки в останній редакції Цивільного процесуального кодексу з'явилася глава про врегулювання спорів за участю судді. Це крок на шляху закріплення і обґрунтування, поряд із традиційною і примірною функцією цивільного судочинства. Еволюція моделей цивільного процесу, як показує наш короткий історичний нарис розвитку примирних процедур, пов'язана, зокрема, і з формами врегулювання спору. Для певних тимчасових етапів такого розвитку в цілому був характерний європейський вектор руху цивільного процесу. Втрата в силу об'єктивних причин всіх позитивних напрацювань у цій сфері накладає відбиток і на сучасне сприйняття процедур врегулювання спору. Подолати сформовані підходи і розробити систему примирних процедур, що успішно застосовується в цивільному судочинстві – одне із завдань доктрини цивільного процесу.

Звернімося тепер до поняття примирних процедур і нормативної моделі їх здійснення.

Зауважимо, що потенціал примирних процедур очевидний. Головне завдання полягає в тому, щоб імплементувати сформовані способи врегулювання конфлікту, які з успіхом спочатку застосовувалися в сфері альтернативного вирішення спору, у класичну структуру цивільного

судочинства. Вихідним інструментарієм вирішення цього завдання бачиться визначення сутності примирних процедур. Втім, не можна говорити, що в теорії цивільного процесу цим питанням не приділялося уваги. Хоча буде правомірним і зворотне твердження про те, що тільки останнім часом активізувалося вивчення проблеми судових примирних процедур. У зв'язку з цим проаналізуємо наявні доктринальні розробки.

Зокрема, Н. М. Грень здійснила теоретико-правовий аналіз процедури присудової медіації як способу реалізації права на справедливий суд та сформувала дефініцію присудової медіації як особливого виду медіації, що дає змогу на будь-якій стадії судового розгляду перервати процес і звернутися до процедури примирення, а на суд покладає обов'язок запропонувати сторонам використовувати її в разі медіабельності спору, в подальшому затвердити результати як юридично значущого акта двосторонньої поведінки, що має обов'язкову для них силу [43, с. 4].

На думку О. В. Горецького, процедури примирення як елемент структури цивільної процесуальної діяльності ускладнюють доктринальну характеристику єдиних складних цивільних процесуальних правовідносин, що зумовлено специфікою застосування методу правового регулювання цивільного процесуального права, суб'єктного складу, метою виділення і правовими наслідками. Розмірковуючи в такому контексті, автор дійшов висновку, що процедури примирення – це урегульовані нормами цивільного процесуального законодавства послідовно здійснювані під контролем суду дії посередника та осіб, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках і самого суду, спрямовані на врегулювання спору мирним шляхом і закриття провадження у справі, а також досягнення цілей цивільного судочинства [37, с. 9–10].

В. Є. Прущак формулює визначення процедури врегулювання спору за участю судді як переговорного, структурованого та конфіденційного процесу, в якому сторони спору намагаються самотійно на добровільній основі вступити у перемовини за підтримки нейтрального неупередженого

посередника – судді, який за допомогою власних професійних навичок та знань спрямовує сторони до мирного врегулювання спору [145, с. 7].

Як бачимо, доктринальна розробка проблематики примирних процедур триває. Автори акцентують свою увагу на тих чи інших ключових моментах даного поняття. Незважаючи на те що представлені позиції видаються різноманітними, вважаємо правомірним висловити свої міркування щодо сутності процедур примирення.

Примирні процедури – це, передусім, правові процедури, тобто послідовно здійснювані дії, що мають на меті досягнення певного правового результату. Таким значущим результатом у даному аспекті є врегулювання спору між сторонами. Говорячи про примирні процедури, немає підстав обмежувати їх сферою альтернативних способів вирішення спорів. Ці процедури можуть бути використані і в цивільному судочинстві. Питання полягає тільки в суб'єктному складі примирної процедури.

Ці висновки накладають певний відбиток і на аналіз і сприйняття нормативної моделі примирних процедур у вітчизняному цивільному судочинстві. Але з тією лише різницею, що законодавець в останній редакції ЦПК України передбачив врегулювання спору за участю судді.

Вбачається методологічно обґрунтованим вивчення нормативної моделі врегулювання спору за участю судді з визначення власне, місця примирних процедур у структурі цивільного судочинства.

Поява в структурі ЦПК України глави про врегулювання спору за участю судді дало підставу О. В. Горецькому говорити про формування нового інституту цивільного процесуального права [36, с. 12]. Вважаємо, що кількість правових норм, пов'язаних із примирною діяльністю, не дозволяє ставити питання про наявність інституту примирення сторін у цивільному процесуальному праві. Вбачається передчасним і висновок про комплексний і міжгалузевий характер правових норм, які передбачають процедури врегулювання спору за участю судді і примирення сторін. У цьому випадку необхідний пошук значної спільності процесуальної форми здійснення

примирення сторін. Як слушно зазначали дослідники, йдеться про загальний логічний алгоритм розгляду і вирішення правового спору, а також незмінне смислове наповнення процесуальних форм [96, с. 28].

Отже, врегулювання спору за участю судді – нове явище для вітчизняної практики цивільного судочинства. Законодавець виокремив однойменну главу в розділі «Позовне провадження». Глава про врегулювання спору за участю судді розміщена між главами про підготовче провадження та відмову від позову, мирову угоду.

Ідея проведення відокремлених судових засідань або окремих примирних проваджень, спрямованих виключно на примирення сторін, не є новою для доктрини цивільного процесу. Сьогодні ці ідеї отримали певне нормативне тлумачення. Чи пройшов законодавець до кінця в реалізації цих ідей? Вважаємо, що ні. Врегулювання спору за участю судді за логікою законодавця – це і не стадія цивільного судочинства, це і не частина підготовчого провадження.

У системі цивільного процесу примирним процедурам власне відведена роль диспозитивних розпорядчих правомочностей сторін. Розміщення глави про врегулювання спору за участю судді в розділі, присвяченому позовному провадженню є невиправданим. Варто розвивати концепти, що обґрунтовують важливість відокремлених примирних судових проваджень. У зв'язку з цим навряд чи можна погодитися з думкою тих процесуалістів, які аналізують примирні процедури з позиції стадії цивільного судочинства, що передуює класичним етапам правозастосування [63, с. 90].

Якщо ми говоримо про примирення сторін як одну з цільових установок цивільного судочинства, то включення примирних процедур і вказівка на свободу їх вибору в розділ, присвячений загальним положенням, є логічно завершеним. Право сторін на звернення до суду або інших осіб, які здійснюють або сприяють примиренню, так само як і вибір примирної процедури та порядку її проведення – це все загальні права, що характеризують нормативну конструкцію цивільного процесу.

Ще раз наголосимо, що в останній редакції ЦПК України на суд покладено обов'язок сприяння примиренню сторін і передбачені процедури врегулювання спору за участю судді. Негативний досвід у цій сфері вже було отримано. Залишається не до кінця зрозумілою логіка законодавця, який і не намагається використовувати ініціативну діяльність сторін, а також отримати безперечну користь від участі третіх осіб (посередників) у врегулюванні правових спорів. Медіатори це головні помічники в налагодженні нормальних взаємин між сторонами і прийнятті узгодженого рішення. У правовій літературі вже зверталася увага на важливість розширення інституту медіації та посилення її ролі [150].

Проте закон зобов'язує тримати в таємниці відомості, одержані медіаторами у зв'язку з наданням професійної правової допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення досудового врегулювання спору. Гарантії конфіденційності, безумовно, потрібні. Але цим положенням по суті і вичерпується роль медіаторів у цивільному процесі. Варто надати сторонам можливість звернутися до медіатора для проведення процедури врегулювання спору в порядку, передбаченому законодавством [38, с. 121].

Як бачимо, ідея про загальний характер примирної діяльності ще не знаходить належного законодавчого розвитку. Наявність однієї норми права сама собою свідчить про слабе законодавче опрацювання даної проблеми. Але навіть, якщо ми абстрагуємося від кількості правових положень, очевидно, що необхідний ефективний процесуальний інструментарій реалізації концептів примирення. Йдеться про те, яким чином суд може сприяти врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами.

Тут варто зупинитися на нормах цивільного процесуального законодавства. Показово, на наш погляд, що законодавець орієнтує суд лише на роз'яснювальну роботу. Зокрема, суд роз'яснює в разі необхідності учасникам судового процесу їх процесуальні права і обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій. Це загальна норма, яка передбачає обов'язок суду (п. 3 ч. 5 ст. 12 ЦПК України).

У главі Кодексу про врегулювання спору за участю судді містяться вказівки на такі види цивільних процесуальних обов'язків суду:

роз'яснити сторонам цілі, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права і обов'язки сторін;

з'ясувати предмет і підстави позову, підстави заперечень;

роз'яснити сторонам предмета доказування у даній категорії справ;

запропонувати сторонам визначити можливі шляхи мирного врегулювання спору (частини 3 та 4 ст. 203 ЦПК України).

Суд може запропонувати можливі шляхи мирного врегулювання спору, а також звернути увагу сторін на судову практику в аналогічних справах (частини 4 та 5 ст. 203 ЦПК України).

Практика вітчизняного правознавства свідчить лише про сам початок осмислення учасниками судового процесу всіх переваг здійснення процедури примирення сторін. Причини цього криються, на наш погляд, як у соціокультурному і правовому рівні громадян, так і в особливостях правової системи, що не сприяє функціонуванню досудових форм вирішення конфліктів, і перш за все медіації. Очевидно, що законодавець бачить вагомій відмінності й тим самим протиставляє посередницьку діяльність медіаторів і процесуальну діяльність судді з врегулювання спору. Хоча обрана модель, що передбачає певний ступінь активності суду, викликає дискусійність.

Немає особливого значення, як називати розглянуту процедуру – врегулювання спору за участю судді або судове примирення (медіація). Істотним є інше – забезпечити сторонам право вибору такої процедури, яка б найбільшою мірою задовольняла всі критерії, виходячи з суті і особливостей конфлікту. У цьому сенсі примирення сторін є однією з послуг, що надаються судом як установою із врегулювання спорів [71, с. 139–140].

Виходячи з цього, в цивільному судочинстві реалізована наступна модель врегулювання спору за участю судді.

По-перше, врегулювання спору здійснює суддя, у провадженні якого перебуває цивільна справа. Як зазначають дослідники, основна перевага такої

моделі з позиції сторін спору полягає в її доступності. Участь у процедурі врегулювання спору за участю судді не вимагає від сторін спору додаткових грошових або значних часових витрат. Воно стає для них елементом судового розгляду справи, додатковим засіданням, бесідою з суддею. З іншого боку, важливим є й психологічний фактор. Якщо конфлікт, який лежить в основі спору, не перебуває на пізніх стадіях розвитку і все ще може бути розв'язаний у рамках примирної процедури, то сторони спору сприймають можливість участі в процедурі врегулювання спору позитивно або в найгіршому випадку нейтрально. При проведенні процедури суддею сторони схильні більш серйозно сприймати саму процедуру і свою участь в ній.

Таким чином, пропонована модель примирення сторін дозволяє судді і сторонам спору зробити «м'який перехід» від судового розгляду до примирної процедури і навпаки. Не виключено, що судді-медіатори зможуть іншими очима подивитися на конфлікт і допомогти сторонам усунути саму причину звернення до суду, а не лише наслідки конфлікту, як це відбувається при вирішенні справи в судовому порядку. Крім того, дана модель врегулювання спору дає суддям можливість контролювати якість процедури [2, с. 115; 38, с. 123–124].

Недоліки такої моделі лежать на поверхні – здатність далеко не кожного судді бути примирителем, особливо в умовах підвищеного робочого навантаження і необхідності дотримуватися строків розгляду і вирішення цивільних справ. Для ефективного примирення і виходу зі спірної ситуації не завжди достатньо багатого життєвого досвіду, що зазвичай характерно для суддів. Важлива спеціальна підготовка, спрямована на оволодіння практичними навичками і знаннями щодо врегулювання спору і примирення сторін [189, с. 123].

Але повернемося до нормативного регулювання. На думку законодавця, ця процедура проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК). При цьому питання суб'єктів ініціаціювання такої процедури залишається не до кінця вирішеним. Якщо аналізувати редакцію

статті буквально, то можна дійти неоднозначних висновків про те, хто вирішує питання про початок здійснення примирної діяльності – суд або самі сторони. Однак у будь-якому випадку необхідна згода сторін. Це важливий момент. Як наголошує О. В. Горецький, якщо одна зі сторін не має бажання врегулювати спір, то провести розглянуту процедуру буде неможливо [38, с. 127].

Далі у своїх роздумах йде Н. Л. Бондаренко-Зелінська. Вона зазначає, що аналіз наявних випадків застосування зазначеної процедури свідчить, що вона застосовувалась виключно за клопотанням однієї зі сторін. А з іншої – українське суспільство більшою мірою недостатньо обізнане про примирні процедури, переважна більшість пересічних українців (потенційних сторін конфлікту) просто не знають про сутність і переваги мирного врегулювання спору за допомогою судді. Тож ініціатива судді щодо врегулювання спору за його участю могла б сприяти поширенню інформації про такий спосіб захисту прав [20, с. 66]. Отже, необхідно більш чітко вказати на початковий момент процедури щодо врегулювання спору за участю судді. Як приклад можна сприйняти досвід зарубіжних країн і передбачити право судді не лише рекомендувати сторонам взяти участь у врегулюванні спору, а й самостійно призначити судову процедуру за наявним спором [2, с. 317].

Крім того, дискусійним є положення ч. 2 ст. 201 ЦПК України щодо недопустимості проведення врегулювання спору за участю судді в разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. На боці сторони не завжди виступає один суб'єкт правовідносин. При цьому кількісний показник сторін не впливає на можливість застосування цього способу примирення. Окрім того, згідно з вимогами ст. 52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами й несуть усі обов'язки позивача, а отже, і право на сприяння судді у врегулюванні спору [20, с. 66].

У цивільному процесуальному законодавстві закріплена норма, що передбачає призупинення провадження у справі в разі проведення процедури врегулювання спору за участю судді (ч. 1 ст. 202 ЦПК України).

У доктринальній юридичній літературі у зв'язку з цим вже висловлювалися критичні зауваження [38, с. 129].

Відповідно до ч. 2 ст. 202 ЦПК України в разі недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за підсумками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається. Введення вказаного обмеження орієнтоване на запобігання зловживанням з боку сторін. Водночас питання про можливість застосування цієї примирної процедури вирішує суддя, і він здатен перешкодити зловживанням з боку сторін: відмовити в задоволенні відповідного клопотання або припинити розпочату процедуру. А от якщо сторони з першого разу не змогли домовитись, вдруге, навіть при їх спільному свідомому бажанні, вони вже не зможуть скористатись допомогою судді для врегулювання спору [20, с. 67].

Суперечливим є і зміст ст. 203 ЦПК України. Так, відповідно до частин 3 та 4 вказаної статті під час проведення спільних нарад суддя здійснює дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору, зокрема може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. А під час закритих нарад поряд із цими повноваженнями суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах. А з іншого боку, положення ч. 6 ст. 203 ЦПК України забороняє судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації. Тому варто не заборонити, а уточнити повноваження судді, зокрема, що останній може надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, але тільки під час проведення спільних нарад [20, с. 67].

Частина 7 ст. 203 ЦПК України містить правило про те, що інформація, отримана однією зі сторін, а також суддею в ході проведення врегулювання спору, є конфіденційною. По суті, правильне рішення. Отримані відомості не підлягають розголошенню. Однак це положення має корелюватися з главою ЦПК України про докази та доказування.

Також потребує розширення перелік осіб, які можуть залучатися до участі в нарадах. Наразі ч. 8 ст. 203 ЦПК України до складу таких осіб

віднесено тільки перекладача, у той час як практика застосування примирних процедур свідчить про доцільність залучення й інших фахівців (наприклад, психолога у справах щодо прав дитини). Необґрунтованим є й використання законодавцем концепції розмежування повноважень щодо врегулювання спору та щодо подальшого розгляду справи між різними суддями. Якщо припинення примирної процедури мало місце у зв'язку із закінченням строку врегулювання, за ініціативою судді в разі затягування врегулювання спору будь-якою зі сторін або в разі подання стороною заяви про припинення врегулювання не з причин недовіри сторін судді, провадження повинен продовжувати саме той суддя, що вів процедуру врегулювання [20, с. 67].

Підсумки примирної процедури законодавець бачить в наступному: врегулювання спору за участю судді припиняється у разі укладення сторонами мирової угоди і звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову або визнання позову відповідачем (п. 4 ч. 1 ст. 204 ЦПК України). По суті, йдеться про розпорядчі правомочності сторін. Мирова угода – це не єдина форма виходу з процедур примирення. Можливе досягнення угоди за обставинами справи або винесення судом рішення, заснованого на умовах, досягнутих у ході проведення примирних процедур [173, с. 158–159].

Судове правозастосування ще покаже переваги і недоліки наявної моделі примирення сторін. Врегулювання спору за участю судді, незважаючи на дискусійність процедури – перший крок на шляху законодавчого оформлення примирних процедур і розширення функцій цивільного судочинства. Очевидно, що в таких умовах зростає значення належної підготовки справи до судового розгляду та підготовчого провадження як процесуальної форми здійснення підготовчих дій судом і учасниками судового процесу.

3.2 Проблемні питання визначення складу учасників судового процесу

Виявлення всіх зацікавлених в судовому розгляді розпочатої цивільної справи осіб – один з найважливіших напрямів підготовки. Ця діяльність настільки значуща, що законодавець в першому ж пункті завдань підготовчого провадження вказує на необхідність остаточного визначення учасників судового процесу. Не можна назвати це положення випадковим. Вступ в судовий процес всіх зацікавлених осіб не тільки веде до з'ясування всіх дійсних обставин цивільної справи, але й сприяє підвищенню ефективності цивільної процесуальної діяльності, отже, досягненню цілей і завдань цивільного судочинства.

Як правило, самі сторони визначають коло тих осіб, на які може вплинути прийняте судове рішення. Проте і суд не позбавлений можливості в підготовчому провадженні визначити весь склад учасників судового процесу, особливо, коли йдеться про участь співучасників, належних відповідачів і третіх осіб.

Позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно.

Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Суд першої інстанції має право за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного

позовного провадження – до початку першого судового засідання залучити до участі у ній співвідповідача.

Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі.

Після спливу строків, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, суд може залучити до участі у справі співвідповідача або замінює первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про підставу залучення такого співвідповідача чи заміну неналежного відповідача.

Про залучення співвідповідача чи заміну неналежного відповідача постановляється ухвала. За клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розгляд справи починається спочатку.

Відповідач, замінений іншим відповідачем, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача. Питання про розподіл судових витрат вирішується в ухвалі про заміну неналежного відповідача.

Хрестоматійними вже стали слова щодо участі третіх осіб в судовому процесі як однієї з гарантій забезпечення процесуальної економії часу і коштів в цивільному судочинстві [144, с. 251–253].

Стаття 52 ЦПК України передбачає, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу суд постановляє ухвалу. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов’язки позивача.

Після вступу у справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку.

Оскільки законодавець наділив таких третіх осіб статусом позивача з деякими особливостями, то цілком логічно, що ініціація вступу в судовий процес має йти від них самих. Цікаво відзначити, що в ЦПК України міститься і згадка про умови вступу в судовий процес третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору. За аналогією із зустрічним позовом, позов третьої особи з самостійними вимогами приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин, або, коли вимоги за позовами можуть зараховуватися, або коли задоволення позову третьої особи може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

При нормативному регулюванні процесуальної діяльності третіх осіб є важливим строк вступу цих осіб в судовий процес. Цей строк повинен бути обмежений саме підготовчим провадженням. У цьому плані можна визнати позицію законодавця абсолютно правильною.

Крім того, уникнути необхідності починати розгляд справи спочатку можна за допомогою своєчасного виявлення та інформування судом осіб, які мають інтерес у справі, про наявність відповідної справи в провадженні суду і про їхнє право вступити в процес. Такі дії необхідно проводити в рамках підготовки справи до судового розгляду. Також доцільно встановити строк, протягом якого потенційна третя особа повинна пред'явити позов у разі, якщо вона бажає вступити в справу.

Щодо третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, законодавець виходить з такого.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового

засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи.

Якщо суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки осіб, що не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

У заявах про залучення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити до участі у справі.

Про залучення третіх осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду у справі.

Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку (ст. 53 ЦПК України).

Тут необхідно звернути увагу на кілька аспектів.

Перший аспект – час можливого вступу в розпочату цивільну справу обмежена моментом закінчення підготовчого провадження. Рішення законодавця в цій частині лише частково можна визнати правильним. Для сторін таке тимчасове обмеження виглядає цілком виправданим, враховуючи завдання підготовчого провадження і процедуру проведення підготовчого засідання, а також можливості подачі заяв по суті справи, де можуть бути відображені особи, на права та обов'язки яких може вплинути судові рішення.

Водночас, подібне обмеження для суб'єктів, які можуть бути залучені в судовий процес в якості третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору не зовсім виправдано, оскільки вони можуть нічого і не знати про початок провадження у цивільній справі.

Другий аспект – вступ у справу таких суб'єктів не тягне за собою розгляд справи спочатку.

У зв'язку з цим, є показовою дискусія, що проводиться на сторінках юридичної літератури та спрямована, по суті, на оптимізацію даних процесуальних правил. Йдеться про різні авторські пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства, зокрема, про наділення третіх осіб правом представляти докази на будь-якій стадії розгляду цивільної справи [16, с. 1] або клопотати про його розгляд спочатку [14, с. 10].

Оцінюючи запропоновані підходи необхідно враховувати мету участі в цивільному судочинстві третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору. Якщо ми говоримо про важливість встановлення усіх обставин у справі, що мали місце в дійсності, то залучення таких третіх осіб сприяє реалізації прав і обов'язків інших учасників судового процесу. У такому контексті, на наш погляд, правомірно ставити питання про нормативне врегулювання можливості третіх осіб клопотати про розгляд цивільної справи спочатку. У всіх інших випадках, участь третіх осіб тільки ускладнює підготовку і судовий розгляд цивільної справи.

Проте для законодавця вкрай важливо створити умови, що дозволяють виявити всіх осіб, на права та обов'язки яких може вплинути судове рішення, на стадії підготовки. Зокрема, значення має не тільки встановлення в законі обов'язку учасників справи повідомити суду про всіх відомих їм осіб, на права та обов'язки яких може вплинути судове рішення, але і реальне забезпечення його виконання [50, с. 236].

Третій аспект – питання ініціації виявлення і залучення третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору. Як відзначають дослідники, диспозитивність цивільного судочинства передбачає, що суд не проявляє активності, здійснюючи процесуальні дії лише по ініціативі сторін. Відповідно, буквальному тлумаченню принципу диспозитивності відповідає висновок про те, що залучення до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, має відбуватися за ініціативою кого-

небудь зі сторін. Однак не виключені ситуації, в яких, незважаючи на те, що суду відомі особи, на права та обов'язки яких може вплинути судове рішення, якщо сторони не заявляють про їх залучення до участі в справі. У таких випадках, за наявності підстав суд вправі залучати до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору [50, с. 237–238].

Цивільне процесуальне законодавство містить вказівку на наслідки незалучення третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору. Відповідно до ст. 54 ЦПК України, якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. До такої заяви повинні бути додані докази про направлення її копії особі, про залучення якої як третьої особи подана заява.

У разі розгляду справи без повідомлення третьої особи про розгляд справи обставини справи, встановлені судовим рішенням, не мають юридичних наслідків при розгляді позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони.

У процесуальній доктрині вже звертали увагу на неточність законодавчого формулювання, пов'язаної з тим, що сторони не можуть знати, яким буде судове рішення, і, відповідно, матиме чи ні будь-яка особа деякі права або обов'язки щодо позивача або відповідача [50, с. 236]. При цьому, законодавець всіляко намагається стимулювати сторони виконувати свої процесуальні обов'язки щодо повідомлення суду про осіб, на права та обов'язки яких може вплинути судове рішення.

Ми окреслили лише найзагальніші проблеми, які виникають у зв'язку з необхідністю остаточного визначення складу учасників судового процесу. Ці

дії становлять один з найважливіших напрямів з підготовки цивільної справи до судового розгляду.

3.3 Проблеми формування доказового матеріалу в цивільних справах

У попередньому розділі дисертаційного дослідження ми зупинилися на проблемних питаннях визначення цілей і завдань підготовчого провадження. Одним із підсумків дослідження поставлених проблем стало виокремлення декількох напрямів щодо здійснення цивільних процесуальних дій, серед яких було названо й формування доказової бази в цивільній справі. Складно переоцінити значення належно проведених дій щодо наповнення цивільної справи необхідними доказами. У цьому зв'язку йдеться навіть не стільки про те, що розглянута цивільна процесуальна діяльність має яскраво виражений підготовчий характер, що логічно її здійснення саме на етапі підготовки справи до судового розгляду.

Зараз ми б хотіли зосередитися на іншому аспекті аналізованого предмета. Неповне здійснення учасниками судового процесу діяльності з наповнення доказової бази у справі може призвести не лише до отримання несприятливого для них судового рішення. Можна поглянути на цю проблему ще ширше. Формування доказової бази в справі безпосередньо впливає на ефективність всього цивільного судочинства, і насамперед на вимоги забезпечити своєчасність, безперешкодність і швидкість судового розгляду цивільних справ. Навряд чи можна ставити під сумнів необхідність виконання цих вимог цивільного процесуального законодавства та Європейської конвенції з прав людини, покликаної відобразити вічну цінність права на справедливий судовий розгляд.

Часовий фактор не може не впливати й на позицію учасників судового розгляду, а також на витрачення ресурсів судової влади на вирішення

правових конфліктів. Тому найпильнішої уваги заслуговує проблема формування доказової бази в цивільній справі як один із основних напрямів діяльності суду і учасників судового процесу на етапі проведення підготовчого провадження.

16 лютого 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Кузьмік Юлія Євгеніївна, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Кухтенко Тетяна Анатоліївна, про визнання недійсним заповіту за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 23 червня 2021 року, додаткове рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 14 липня 2021 року та постанову Київського апеляційного суду від 20 жовтня 2021 року, встановив:

Короткий зміст позову. У серпні 2015 року ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом, у якому просила визнати недійсним заповіт, складений ОСОБА_3 на користь ОСОБА_2, посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Кухтенко Т. А. 07 травня 2014 року.

На обґрунтування заявлених вимог ОСОБА_1 посилялася на те, що ІНФОРМАЦІЯ_1 помер її батько - ОСОБА_3, після смерті якого вона звернулася до приватного нотаріуса Кузьмик Ю. Є. із заявою про прийняття спадщини, де дізналася, що 07 травня 2014 року її батько заповів усе своє майно, в тому числі належну йому на праві власності квартиру АДРЕСА_1, до цього не відомій ні їй, ні іншим її та батька родичам та знайомим ОСОБА_2.

На час складання заповіту її батько сильно хворів, впродовж декількох років перед смертю він страждав на тяжке онкологічне захворювання, яке стало причиною смерті. Батько проходив лікування у відомих онкологічних клініках, звертався за допомогою до нетрадиційної медицини, він був готовий на будь-які вчинки, які давали надію на вихід із становища, в яке він потрапив. Вочевидь це захворювання супроводжувалося змінами в психічному стані:

порушився сон, з'явилась тривога, неспокій, він часто замикався в собі, з'явилась байдужість до близьких, різко знизився настрій.

У березні 2014 року Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України батьку поставлений діагноз: тяжкий депресивний епізод з психотичними симптомами, призначено медикаментозне лікування, госпіталізацію. Спроби поліпшити психічний стан батька позитивного результату не дали, чим скористалася відповідач, яка увійшла в довіру до нього та, використовуючи його вражений психічний стан, умовила скласти заповіт на її користь. Вважає, що заповіт був складений під впливом обману, помилки, або ж у момент його вчинення батько не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними.

Ураховуючи наведене, позивач просила позов задовольнити.

Короткий зміст рішення суду першої інстанції. Дніпровський районний суд м. Києва рішенням від 23 червня 2021 року в задоволенні позову відмовив.

Рішення суду мотивоване тим, що позивач не довела належними, достовірними та допустимими доказами того, що спірний заповіт ОСОБА_3 склав усупереч своїй волі, бажанню, що він перебував в такому стані, що не розумів значення своїх дій під час складання заповіту та/або не міг керувати ними. Крім того, позивач не довела, що вона взагалі бачилася та спілкувалася з батьком у період складання спірного заповіту, чи до цього, після цього, що цікавилася його життям, здоров'ям, що телефонувала йому.

Дніпровський районний суд м. Києва додатковим рішенням від 14 липня 2021 року стягнув з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 витрати на професійну правову допомогу в розмірі 98 000,00 грн та судовий збір у розмірі 2 400,41 грн.

Додаткове рішення мотивоване необхідністю вирішити питання щодо розподілу судових витрат у справі.

Короткий зміст рішення апеляційного суду. Київський апеляційний суд постановою від 20 жовтня 2021 року апеляційну скаргу ОСОБА_1

задовольнив частково, рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 23 червня 2021 року залишив без змін. Додаткове рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 14 липня 2021 року змінив у частині стягнення витрат на правничу допомогу, зменшив суму стягнення з 98 000,00 грн до 50 000,00 грн.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що рішення суду першої інстанції є законним і обґрунтованим. Висновком комплексної судово-почеркознавчої та судово-технічної експертизи документів, складений Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз від 20 серпня 2020 року (проведені в рамках кримінального провадження від 26 квітня 2016 року № 12016100070002911), встановлено, що записи виконані лікарем-психіатром ОСОБА_4 щодо ОСОБА_3, одні складені не в указані в записах дати, а значно пізніше; щодо інших - дати встановити неможливо; виписка від 05 травня 2014 року складена пізніше липня 2014 року. Медичні документи клініки «Борис», де ОСОБА_3 лікувався з 2013 року до дня смерті, не містять доказів необхідності за станом здоров'я ОСОБА_3 огляду чи консультації з лікарем психіатром, психологом.

Короткий зміст вимог касаційної скарги, відзиву на неї, їх узагальнені аргументи. У касаційній скарзі, поданій до Верховного Суду 05 листопада 2021 року, ОСОБА_1 просить скасувати рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 23 червня 2021 року, додаткове рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 14 липня 2021 року та постанову Київського апеляційного суду від 20 жовтня 2021 року, ухвалити нове рішення, яким позов задовольнити.

Як на підставу касаційного оскарження судових рішень заявник посилається на те, що суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норми права без урахування висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених у постановах Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 638/11783/14, від 26 серпня 2021 року у справі № 650/838/19, від 05 жовтня 2021 року у справі №

646/8766/18, від 14 липня 2021 року у справі № 495/3464/15, від 16 вересня 2021 року у справі № 496/2925/17, від 11 листопада 2019 року у справі № 496/4851/14, від 15 квітня 2021 року у справі № 645/1098/18; суд не дослідив зібрані у справі докази, що унеможливило встановлення фактичних обставини, які мають значення для правильного вирішення справи; суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів.

На обґрунтування касаційної скарги заявник указує на порушення судами норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права.

Так, суди відхилили як належний доказ категоричний висновок посмертної судово-психіатричної експертизи; проігнорували пояснення експерта, який надав відповідний висновок; не забезпечили проведення повторної експертизи, хоча про це заявила клопотання сторона відповідача. Ухвалили рішення лише на підставі висновку комплексної судово-почеркознавчої та судово-технічної експертизи документів, складеного Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз 20 серпня 2020 року у рамках кримінального провадження від 26 квітня 2016 року № 12016100070002911, який має суто технічний характер, не спростовує і не встановлює психічного стану особи у момент вчинення заповіту.

Суди встановили обставини психічного стану ОСОБА_3 на підставі не допустимих для встановлення такого характеру обставин доказів.

Крім того, в оскаржуваних рішеннях не відображено правову оцінку тієї обставини, що згідно з медичною картою стаціонарного хворого № 1441, виданою клінікою «Борис», яка долучена як доказ стороною відповідача, ОСОБА_3 у період з 29 до 30 квітня 2013 року призначалися наркотичні засоби, що також могло впливати на його психічний стан. Отже, суди не дослідили зібрані у справі докази, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

Також суди не застосували статтю 109 ЦПК України у цій справі, адже відповідач відмовилася від проведення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи.

26 листопада 2021 року до Верховного Суду надійшов відзив ОСОБА_2 на касаційну скаргу, який мотивований тим, що доводи касаційної скарги висновків судів не спростовують. По суті касаційна скарга ОСОБА_1 мотивована незгодою із тим, що суди не визнали належним і допустимим доказом висновок судово-психіатричної експертизи від 10 жовтня 2016 року, однак вагомого спростування мотивування судів щодо відхилення вказаного висновку касаційна скарга не містить. Відповідач відмовилася від проведення повторної експертизи, оскільки висновки першої експертизи спростовані висновком комплексної судово-почеркознавчої та судово-технічної експертизи документів, проведеної в рамках кримінального провадження.

Рух справи в суді касаційної інстанції. Ухвалою Верховного Суду від 11 листопада 2021 року відкрито касаційне провадження у справі та витребувано її матеріали із суду першої інстанції.

01 грудня 2021 року справа надійшла до Верховного Суду.

Ухвалою Верховного Суду від 07 лютого 2022 року справу призначено до судового розгляду.

Фактичні обставини справи, встановлені судами. Згідно зі свідомством про народження ОСОБА_1 народилася ІНФОРМАЦІЯ_2, її батьком є ОСОБА_3, а матір'ю - ОСОБА_5.

ОСОБА_3 помер ІНФОРМАЦІЯ_1 у віці 49 років.

Згідно з випискою з медичної картки амбулаторного хворого ОСОБА_3, підписаною завідувачем консультативно-поліклінічним відділенням Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України ОСОБА_4, складеною 05 травня 2014 року, вказано дати в амбулаторно-поліклінічному закладі: захворювання - 14 березня 2014 року; направлення на стаціонар - 05 травня 2014 року; повний діагноз: F.32.3 Тяжкий депресивний епізод з психотичними симптомами. У виписці

зазначено, що ОСОБА_3 уперше звернувся до інституту в березні 2014 року з дружиною через різкі зміни в психічному стані: порушився сон, з'явилася тривога, неспокій, поривався кудись іти, замикався в собі, з'явилась байдужість до близьких, різко знизився настрій. Зі слів дружини до онкологічного захворювання раціонально харчувався, займався фітнесом, взагалі не вживав хімічних сполук, любувався своїм зовнішнім видом, ретельно підбирав засоби по догляду за шкірою та тілом. Після операції почав соромитися свого виду, вважав, що всі звернули увагу на те, як він змінився, безпричинно виправдовувався перед знайомими за свій зовнішній вигляд. При об'єктивному огляді пацієнта в клініці на перший план виступили тривожно-депресивна симптоматика, з психотичними включеннями, що обумовлювали поведінку. При подальших зверненнях стан хворого не змінювався через його відмову від медикаментозного лікування, безрезультатно звертався за допомогою до нетрадиційної медицини, сподівався на диво. При теперішньому огляді зберігається психотична симптоматика на фоні важкого депресивного стану. Рекомендовано стаціонарне лікування, надано направлення.

За умовами договору від 28 квітня 2013 року № 1441, укладеного між ТОВ «Борис» і ОСОБА_3, товариство взяло на себе обов'язок надавати ОСОБА_3 платні медичні послуги. До справи надано ряд замовлень у ТОВ «Борис» на надання медичної допомоги в період 2013-2014 років, консультативних заключень онколога за цей період, в яких зазначено номер телефону ОСОБА_3 НОМЕР_1.

Згідно з висновком Медичного центру «Інго» ТОВ «МЦ «Наша родина» від 19 січня 2016 року, складеним на запит ОСОБА_2, підписаним лікарем-онкологом ОСОБА_6, з наданих медичних документів встановлено, що хіміотерапія ОСОБА_3 проводилася, отже наявність у нього психічних захворювань є малоймовірною; лікарі клініки «Борис» пацієнту ОСОБА_3 жодного разу не рекомендували консультацію лікаря-психіатра та/або лікаря психолога.

Відповідно до висновку лікаря-психіатра Сніжко А. М. від 19 січня 2016 року, наданого на запит ОСОБА_2, за результатом оцінки наданих медичних документів жодних ознак розвитку та/або наявності у ОСОБА_3 психічних порушень, таких як тяжкий депресивний епізод з психотичними симптомами, у період січень-жовтень 2014 року немає.

З відповіді на запит суду від 17 лютого 2016 року Національний інститут раку повідомив, що ОСОБА_3 у період 2014-2015 років у них не обстежувався та не лікувався, медичної документації в інституті немає.

З матеріалів спадкової справи № 1/2014 щодо померлого ОСОБА_3 видно, що 16 грудня 2014 року приватному нотаріусу КМНО Кузьмік Ю. С. ОСОБА_1 подала заяву про прийняття спадщини після смерті батька ОСОБА_3, а 11 лютого 2015 року ОСОБА_2 подала заяву про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_3 за заповітом.

07 травня 2014 року ОСОБА_3 на випадок своєї смерті склав заповіт, яким усе його майно, де б воно не було та з чого б воно не складалося і взагалі все те, що буде йому належати за законом на день смерті, заповів ОСОБА_2. На заповіті міститься напис ОСОБА_3, що цей заповіт з його слів записаний вірно, відповідає його волі, ним уголос прочитаний. Заповіт посвідчений приватним нотаріусом КМНО Кухтенко Т. А., зареєстрований в реєстрі за № 1177 та внесений до спадкового реєстру.

Згідно з медичною карткою стаціонарного хворого № 1441 клініки «Борис» ОСОБА_3 у період з 28 квітня до 06 травня 2013 року перебував на лікуванні з діагнозом «захворювання товстого кишківника». У період з 29 до 30 квітня 2013 року хворому призначалися наркотичні лікарські засоби. При первинному огляді було встановлено, що ОСОБА_3 має аденокарциномою товстої кишки з метастазами в печінку, лікувався в Ізраїлі, 25 січня 2013 року почав курс хіміотерапії, який був перерваний у зв'язку з декомпенсацією хронічної кишкової непрохідності. Стан хворого важкий через водно-електролітні порушення, інтоксикацію. У свідомості, доступний контакту.

Здійснено оперативне втручання, після якого хворий у свідомості, адекватний, орієнтований.

13 вересня, 02, 05, 16 жовтня та 13 листопада 2014 року до ОСОБА_3 приїздила бригада невідкладної медичної допомоги «Борис».

У період з 13 до 16 жовтня 2014 року ОСОБА_3 перебував на стаціонарному лікуванні в клініці «Борис» (медична карта № 3458), де йому проведено лапароцентез. При огляді був у свідомості, доступним до продуктивного контакту.

У період з 13 до 16 листопада 2014 року ОСОБА_3 перебував на стаціонарному лікуванні в клініці «Борис» (медична карта № 3870), де йому було призначено наркотичні лікарські засоби у зв'язку з карциномою товстої кишки. При огляді був у свідомості, загальмований, доступний до продуктивного контакту. Виражена кахексія.

Із консультативних висновків онколога випливає, що ОСОБА_3 спостерігався та лікувався в клініці «Борис».

У період з 02 до 06 жовтня 2014 року ОСОБА_3 знаходився в клініці «Борис» на стаціонарному лікуванні, куди він поступив у важкому стані, де проведено інфузійну гемостатичну протизвову терапію, поповнено ОЦК, антибактеріальну та симптоматичну терапію, здійснено дренування плевральної порожнини.

Згідно з відповіддю Київського міського клінічного онкологічного центру від 03 березня 2016 року № 287 ОСОБА_3 перебував на диспансерному обліку з травня 2013 року до 17 листопада 2014 року. На стаціонарному лікуванні не перебував.

З Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології на вимогу суду надійшла медична карта амбулаторного хворого ОСОБА_3 № 32/2014, де лікар ОСОБА_7 зазначив, що 14, 29 березня та 09 квітня 2014 року до нього звертався ОСОБА_3. Встановлено діагноз F32.3. 14 березня 2014 року зазначено, що пацієнт на прийомі вперше, звернувся самостійно. Скаржився на зміни психічного стану:

більше двох місяців відчуває безсилля, безвихідь, страх смерті, тривожний сон з кошмарами, збільшилась слабкість, нудота. Протягом півроку після операції počував себе відносно добре за настановами цілителя, що живе під Києвом, відмовився від запропонованої терапії. Кинув плани на майбутнє. Стан став мінятися після Нового року, з появою слабкості, зниження настрою, порушення сну. Періодично з'являлися напади страху смерті. Діагноз: тяжкий депресивний епізод, F32.3 ?. 29 березня 2014 року ОСОБА_3 був на прийомі з дружиною, повідомив про зміну місця проживання. Стан без істотних змін, казав, що спить як в чорній ямі, вважає себе «источником заразы», хворобу вважає покаранням. Діагноз: F32.3. 09 квітня 2014 року ОСОБА_3 був на прийомі після запрошення. Стан погіршився, значно схуд, ходить сутулий, дивиться в підлогу, голос без емоційних фарб, страждає від свого стану. Казав, що «лікар мав вирізати хворобу, а вирізував усе; не слухав лікаря про те, що без органів жити неможливо; вважає, що всередині нього нічого немає, одна оболонка». Діагноз: F32.3. Рекомендовано госпіталізацію в психіатричне відділення стаціонару. В Журналі реєстрації амбулаторних хворих за 2013-2015 роки зазначено інформацію про первинний візит ОСОБА_3 14 березня 2014 року.

З медичної карти амбулаторного хворого ОСОБА_3 відомо, що він лікувався в КНП «Центр первинної медико-санітарної допомоги «Русанівка» Дніпровського району м. Києва» в жовтні - листопаді 2014 року, де йому призначалися наркотичні лікарські засоби у зв'язку з поставленим діагнозом - карцинома товстої кишки. Згідно з актом констатації смерті № 2032 ОСОБА_3 помер ІНФОРМАЦІЯ_1 о 16:00.

10 жовтня 2016 року Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології на виконання ухвали суду від 15 липня 2016 року складено Висновок судово-психіатричної експертизи № 19, згідно з яким ОСОБА_3 під час підписання заповіту від 07 травня 2014 року виявляв ознаки афективних розладів з маячною симптоматикою, що при співставленні з діагностичними стандартами та діючою в Україні

Міжнародною класифікацією психічних і поведінкових розладів 10-го перегляду відповідає діагнозу «Тяжкий депресивний епізод з психотичними симптомами» (F32.3.). Ступінь виразності наявного у підекспертного психічного розладу був таким, що позбавляв ОСОБА_3 здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Тобто за своїм психічним станом ОСОБА_3 під час підписання заповіту від 07 травня 2014 року не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

16 вересня 2019 року доктор медичних наук, професор, судово-психіатричний експерт Вищий кваліфікаційний клас Первомайським В. Б. склав рецензію на висновок судово-психіатричної експертизи від 10 жовтня 2016 року № 19 щодо ОСОБА_3, складений в Українському НДІ соціальної і судової експертизи психіатрії та наркології експертами ОСОБА_9 і ОСОБА_8, згідно з якою зазначений висновок містить фальсифікації, є належним чином не обґрунтований, суперечить іншим викладеним в ньому матеріалам, що викликає мотивовані сумніви в його правильності.

20 серпня 2020 року Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (проведеної в рамках кримінального провадження від 26 квітня 2016 року №12016100070002911) складено висновок за результатами проведення комплексної судово-почеркознавчої та судово-технічної експертизи документів № 24820/24821/19-34/24822/24823/19-32/21103-21127/20-34, згідно з яким записи та підписи від імені ОСОБА_4, датовані 14, 29 березня 2014 року, що містяться в медичній карті № 32/2014 хворого ОСОБА_3, виконані пишучими приладами, спорядженими чорнилом синього та чорного кольору, встановити час нанесення вказаних записів і підписів від імені ОСОБА_4 не видається можливим у зв'язку з відсутністю у експертів упроваджених у судово-експертну практику України методик встановлення абсолютного часу нанесення штрихів рукописних записів та підписів, виконаних чорнилами. Запис та підпис від імені ОСОБА_4, датований 09 квітня 2014 року, що міститься в медичній картці хворого ОСОБА_3 № 32/2014, та підпис від імені ОСОБА_4, що міститься у виписці б/н, датованій

05 травня 2014 року, виконані кульковою ручкою, спорядженою пастою синьо-фіолетового кольору, і вказані запис та підписи виконані пізніше липня 2014 року. Встановити час виконання відтиску круглої печатки «Для довідок» від імені Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ, що міститься на лицьовому боці виписки б/н, датованої 05 травня 2014 року, не виявилось можливим у зв'язку з недостатньою кількістю наданих зразків порівняння з характерними ознаками експлуатаційного характеру.

Допитаний як свідок лікар ОСОБА_4 пояснив, що в 2014 році у нього на прийомі був пацієнт ОСОБА_3. Він надав йому за усною згодою психіатричну допомогу. Все викладене в документації відповідає його підписам. Було звернення за усним проханням, чи давав ОСОБА_3 якісь документи, не може згадати. За персональну інформацію відповідальність несе він. Чому не надавав форму для заповнення, не пам'ятає: може, втрачено, може відклеїлася. Направлення на госпіталізацію не має окремого журналу. У разі відмови від госпіталізації пацієнту не дають направлення. ОСОБА_3 прийшов, бо його турбував його стан здоров'я, без направлень. З ким приходив ОСОБА_3, свідок не пам'ятає. Чому в карті вказано «був сам», а у виписці «з дружиною», - не пам'ятає. У людей, які приходять з пацієнтом, документи не перевіряють. Якщо у карті записано, що жінка, значить так сказав ОСОБА_3. Про онкологію в карті записано зі слів ОСОБА_3, все записано зі слів ОСОБА_3. До 2016 року психіатричний огляд проводився на прохання, а з 2016 року - за усвідомленою згодою. Повідомив, що він працює в Науково-дослідному інституті МОЗ, який є консультативним закладом, а не диспансерним, на облік пацієнтів не ставлять, не мають права звертатися до інших установ. Кому видав виписку, не пам'ятає, мабуть, ОСОБА_3. Виписку він підписував, видавав. Якщо запису в карті немає, значить огляду не було.

Після отримання висновку експертизи, проведеної в рамках кримінального провадження, ОСОБА_4 був повторно допитаний як свідок, надав аналогічні пояснення, вказавши, що карта заповнювалася ним, коли - не

пам'ятає. До журналу зобов'язаний записувати прийом усіх пацієнтів. Чи давав ОСОБА_3 згоду на обробку його даних, не пам'ятає. Не може стверджувати, що виписка і дата на виписці зроблені в один і той же день. Журнал реєстрації пацієнтів не надали, бо внаслідок залиття була пошкоджена медична документація. Виписку він заповнював з даних медичної карти. Кому передавав виписку, не пам'ятає. ОСОБА_8 не має до нього ніякого відношення, спільних пацієнтів у них не може бути: ОСОБА_8 експерт, а він (ОСОБА_4) - лікар.

Експерт ОСОБА_9 у судовому засіданні повідомив, що він був головою комісії при складанні висновку експертизи. Станом на 2016 рік зона обслуговування з виготовлення експертиз - вся Україна, зараз цей порядок змінено. Експертизу було проведено згідно з ухвалою суду, що є обов'язковим. Оскільки експертиза посмертна, було прийнято рішення про проведення експертизи двома експертами, відповідальним був ОСОБА_8. Висновки готували на підставі наявної у справі медичної документації, якої було достатньо. Висновок підтримав.

2. Мотивувальна частина. Позиція Верховного Суду.

Частиною другою статті 389 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у таких випадках: 1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку; 2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку; 3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; 4) якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами першою, третьою статті 411 цього Кодексу.

Згідно з частиною першою статті 400 ЦПК України, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Мотиви і доводи Верховного Суду та застосовані норми права.

За змістом статті 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

Відповідно до визначення, яке міститься в статті 1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Заповіт як остання воля особи стосується її розпоряджень на випадок смерті і тому покликаний вирішувати значущі для особи питання щодо призначення спадкоємців, позбавлення спадкоємців за законом права спадкування, визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом, встановлювати інші розпорядження, які відповідають заповіту та вимогам законодавства про спадкування.

При цьому право дієздатної фізичної особи на заповіт, як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, здійснюється нею вільно, на власний розсуд (частина перша статті 12 та стаття 1234 ЦК України).

Свобода заповіту передбачає особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача.

Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання.

Згідно з частинами першою, другою статті 1257 ЦК України заповіт, складений особою яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

Стаття 203 ЦК України містить загальні вимоги, дотримання яких є необхідним для чинності правочину, зокрема зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Отже, заповіт, як односторонній правочин підпорядковується загальним правилам ЦК України щодо недійсності правочинів. Недійсними є заповіти: 1) в яких волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі; 2) складені особою, яка не мала на це права (особа не має необхідного обсягу цивільної дієздатності для складання заповіту); 3) складені з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення (відсутність нотаріального посвідчення або посвідчення особами, яке прирівнюється до нотаріального, складання заповіту представником, відсутність у тексті заповіту дати, місця його складання тощо).

Згідно з частиною першою статті 30 ЦК України цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Стаття 225 ЦК України визначає правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, зокрема, відповідно до частини першої цієї статті правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті - за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.

Норми статті 225 ЦК України поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо). Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін.

Такий висновок щодо застосування норм права у подібних правовідносинах наведено у постанові Верховного Суду від 30 березня 2021 року у справі № 650/1252/17 (провадження № 61-18032св20).

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у постанові від 11 листопада 2019 року у справі № 496/4851/14-ц (провадження № 61-7835сво19) вказав, що підставою для визнання правочину недійсним згідно з частиною першою статті 225 ЦК України може бути лише абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Тобто для визнання правочину недійсним на підставі, передбаченій частиною першою статті 225 ЦК України, може бути лише абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними, і в основу рішення суду про недійсність правочину не може покладатися висновок експертизи, який ґрунтується на припущеннях.

Аналогічні висновки містяться у постановках Верховного Суду від 19 червня 2019 року у справі № 554/11179/13-ц (провадження № 61-30685св18), від 02 листопада 2020 року у справі № 326/81/15 (провадження № 61-837св19), від 16 вересня 2021 року у справі № 496/2925/17 (провадження № 61-4247св21).

У частині першій статті 103 ЦПК України визначено сукупність умов, за яких суд призначає експертизу у справі: зокрема, для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

Враховуючи, що для встановлення неспроможності особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними необхідні спеціальні знання у психіатрії, допустимим засобом доказування є саме висновок експерта з поставлених питань.

Ухвалою суду першої інстанції від 15 липня 2016 року за клопотанням сторони позивача було призначено посмертну судово-психіатричну експертизу, на виконання якої надано висновок судово-психіатричної експертизи від 10 жовтня 2016 року, яким встановлено, що за своїм психічним станом ОСОБА_3 під час підписання заповіту від 07 травня 2014 року не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Отже висновком експерта встановлено абсолютну неспроможність ОСОБА_3 усвідомлювати значення своїх дій на час підписання заповіту від 07 травня 2014 року.

Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Тобто психічний стан особи може бути підтверджений саме судово-психіатричною експертизою, яка і є допустимим доказом у встановленні спірних обставин.

Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам) (частина друга статті 113 ЦПК України).

10 березня 2020 року адвокат Стеценко Ю. В. як представник ОСОБА_2 заявив клопотання про призначення у справі повторної посмертної судово-психіатричної експертизи.

Дніпровський районний суд м. Києва ухвалою від 10 березня 2020 року про призначення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи задовольнив. Проведення експертизи доручив експертам Комунального некомерційного підприємства Харківської обласної ради «Обласна клінічна психіатрична лікарня № 3» (61068, Харківська область, м. Харків, вулиця Академіка Павлова, будинок № 46). Провадження у справі зупинив.

Київський апеляційний суд постановою від 28 травня 2020 року апеляційну скаргу адвоката Молявко О. М. як представника ОСОБА_1 задовольнив. Ухвалу Дніпровського районного суду м. Києва від 10 березня 2020 року про призначення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи в частині доручення проведення експертизи експертам Комунального некомерційного підприємства Харківської обласної ради «Обласна клінічна психіатрична лікарня №3» (61068, Харківська область, м. Харків, вулиця Академіка Павлова, будинок №46, код ЄДРПОУ 02003675) скасував та ухвалив в цій частині нове судове рішення. Проведення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи доручив експертам Київського міського центру судово-психіатричної експертизи (04080, м. Київ, вулиця Кирилівська, будинок 103-А, код ЄДРПОУ 25287764).

В іншій частині ухвалу суду першої інстанції залишив без змін.

22 жовтня 2020 року матеріали справи повернуто до Дніпровського районного суду м. Києва без висновку експерта у зв'язку з відмовою сторони відповідача від проведення експертизи.

Дніпровський районний суд м. Києва ухвалою від 24 жовтня 2020 року відновив провадження у справі.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилаєтьс я як на підставу своїх вимог або заперечень. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (частини перша, шоста статті 81 ЦПК України).

Призначення експертизи судом є обов'язковим, якщо у справі необхідно встановити психічний стан особи (стаття 105 ЦПК України).

Ураховуючи, що для встановлення психічного стану особи належним і допустим доказом в розумінні ЦПК України є висновок судово-психіатричної експертизи, яким у цій справі встановлено, що за своїм психічним станом ОСОБА_3 під час підписання заповіту 07 травня 2014 року не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, і цей висновок відповідач допустимими доказами не спростувала, адже відмовилася від призначеної судом повторної посмертної судово-психіатричної експертизи, висновок судів, що за своїм психічним станом ОСОБА_3 під час підписання заповіту міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними є помилковим, оскільки для встановлення такого факту необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо.

З огляду на викладене Верховний Суд приймає аргументи касаційної скарги про неправильне застосування судами норм матеріального та порушення норм процесуального права при вирішенні спірних правовідносин, а також про неврахування апеляційним судом висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених у постановах Верховного Суду.

Частинами першою, третьою статті 412 ЦПК України встановлено, що підставами для скасування судових рішень повністю або частково й ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення є неправильне

застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права.

Вирішуючи спір, суди неправильно визначилися з характером спірних правовідносин та нормами матеріального права, які підлягають застосуванню, що призвело до неправильного вирішення справи, ухвалення незаконних рішень, що відповідно до статті 412 ЦПК України є підставою для їх скасування та ухвалення нового рішення про задоволення позову.

Щодо судових витрат у справі. За правилом частини першої статті 141 ЦПК України судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Частиною тринадцятою статті 141 ЦПК України передбачено, що якщо суд касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Ураховуючи, що касаційна скарга підлягає задоволенню, судові витрати, понесені позивачем за звернення з позовом, апеляційною та касаційною скаргами підлягають стягненню з відповідача на її користь у розмірі 1 096,20 грн (243,60 + 365,40 + 487,20).

Щодо клопотань про закриття касаційного провадження у справі. 25 листопада та 01 грудня 2021 року до Верховного Суду надійшли клопотання адвоката Стеценка Ю. В. як представника ОСОБА_2 про закриття касаційного провадження у справі з підстав, визначених у пунктах 4, 5 частини першої статті 396 ЦПК України.

На обґрунтування клопотань заявник посиляється на те, що доводи про не застосування апеляційним судом висновків, викладених у постановках Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 638/11783/14, від 26 серпня 2021 року у справі № 650/838/19, від 05 жовтня 2021 року у справі № 646/8766/18, від 14 липня 2021 року у справі № 495/3464/15, від 16 вересня 2021 року у справі № 496/2925/17, від 11 листопада 2019 року у справі № 496/4851/14, від 15 квітня 2021 року у справі № 645/1098/18, не відповідають

дійсності. Правовідносини у справах не є подібними. Посилання ОСОБА_1 у касаційній скарзі на пункт 4 частини третьої статті 411 ЦПК України щодо не встановлення судами обставин, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів, є безпідставним.

Відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 396 ЦПК України суд касаційної інстанції закриває касаційне провадження, якщо: 4) після відкриття касаційного провадження виявилось, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку, коли Верховний Суд вважає за необхідне відступити від такого висновку). Якщо ухвала про відкриття касаційного провадження мотивована також іншими підставами, за якими відсутні підстави для закриття провадження, касаційне провадження закривається лише в частині підстав, передбачених цим пунктом; 5) після відкриття касаційного провадження на підставі пункту 1 частини другої статті 389 цього Кодексу судом встановлено, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаржник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 жовтня 2021 року у справі № 233/2021/19, з метою конкретизації висновків, викладених, зокрема у постанові від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16; постанові від 25 квітня 2018 року у справі № 925/3/7, постанові від 25 квітня 2018 року у справі № 910/24257/16, зазначила, що на предмет подібності слід оцінювати саме ті правовідносини, які є спірними у порівнюваних ситуаціях. Встановивши учасників спірних правовідносин, об'єкт спору (які можуть не відповідати складу сторін справи та предмету позову) і зміст цих відносин (права й обов'язки сторін спору), суд має визначити, чи є певні спільні риси між спірними правовідносинами насамперед за їхнім змістом. А якщо правове

регулювання цих відносин залежить від складу їх учасників або об'єкта, з приводу якого вони вступають у правовідносини, то у такому разі подібність слід також визначати за суб'єктним і об'єктним критеріями відповідно. Для встановлення подібності спірних правовідносин у порівнюваних ситуаціях суб'єктний склад цих відносин, предмети, підстави позовів і відповідне правове регулювання не обов'язково мають бути тотожними, тобто однаковими.

Ураховуючи наведене, а також те, що Верховний Суд не відкривав касаційне провадження у цій справі з підстав відсутності правового висновку у спірних правовідносинах, клопотання про закриття касаційного провадження у цій справі задоволенню не підлягає.

Керуючись статтями 396, 400, 412, 416 ЦПК України, Верховний Суд, постановив:

У задоволенні клопотань адвоката Стеценка Юрія Володимировича як представника ОСОБА_2 про закриття касаційного провадження у справі з підстав, визначених у пунктах 4, 5 частини першої статті 396 ЦПК України відмовити.

Касаційну скаргу ОСОБА_1 задовольнити.

Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 23 червня 2021 року, додаткове рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 14 липня 2021 року та постанову Київського апеляційного суду від 20 жовтня 2021 року скасувати, ухвалити нове рішення.

Позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Кузьмік Юлія Євгеніївна, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Кухтенко Тетяна Анатоліївна, про визнання недійсним заповіту задовольнити.

Визнати недійсним заповіт, складений ОСОБА_3 на користь ОСОБА_2, посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Кухтенко Тетяною Анатоліївною 07 травня 2014 року.

Стягнути з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 1 096,20 грн (одна тисяча дев'яносто шість гривень 20 коп.) судових витрат.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

Правомірною вбачається і постановка питання про ефективність цього виду провадження, враховуючи законодавчу модель доказової діяльності. Це питання вкрай важливе не лише в контексті винесення законного і обґрунтованого судового рішення або подальшої його перевірки в апеляційному порядку. Ефективним є тільки таке цивільне судочинство, яке передбачає формування доказів у справі на ранніх підготовчих етапах судової діяльності [115, с. 22].

Підвищена увага до початкових стадій цивільного процесу – одна з головних тенденцій розвитку цивільного правосуддя в останні десятиліття. Сучасні трансформації у сфері цивільної юрисдикції низки європейських країн були спрямовані саме на надання ще більшої ефективності підготовці справи до судового розгляду. Йшлося, зокрема, і про вдосконалення процедур концентрації доказів у справі як базису закріплення правил про розумну тривалість судового розгляду.

Вітчизняний цивільний процесуальний закон, звичайно ж, не знає поняття «концентрація доказового матеріалу», хоча й запроваджує окремі її елементи. Навпаки, для теорії цивільного процесу не є чимось новим використання цього словосполучення і правової конструкції.

Якщо проаналізувати цивільне процесуальне законодавство в його історичній ретроспективі, то можна помітити, що пошук належних форм концентрації доказів був зумовлений гострою необхідністю вирішення проблеми судової тяганини та затягування строків розгляду цивільних справ, характерної для багатьох країн того періоду. Розробники прогресивних для свого часу Статутів цивільного судочинства 1864 і 1895 років, відійшовши від ідеї регламентації самостійних стадій, в основу поклали уявлення про загальний усний судовий процес і евентуальність всього судового розгляду,

тобто одночасну подачу сторонами всіх засобів захисту. Так було покладено початок теоретичному обґрунтуванню концептів концентрованого цивільного судочинства і нормативно-правової моделі процесу, що забезпечує формування доказової бази в цивільній справі і не допускає будь-якого перешкоджання розгляду справи, у тому числі й зловживання сторонами своїми процесуальними правами [115, с. 10–11].

У зв'язку з цим цікавими є міркування одного з розробників Австрійського Статуту цивільного судочинства Ф. Кляйна. Вчений-практик закликав до створення такої форми цивільного процесу, яка б обмежувала варіанти вибору способів здійснення процесуальних прав сторонами і, зокрема, виключала можливість їх недобросовісного здійснення. Згідно з його точкою зору, у такій формі повинні були залишитись і розумна свобода вчинення процесуальних дій, і особиста відповідальність осіб, які беруть участь у справі. Вони б, однак, обмежувались активною роллю суду, правом і обов'язком якого було ведення процесу, і в разі виникнення такої необхідності безпосереднє втручання в його хід із багатьох питань, зокрема для протидії зловживанню процесуальними правами [1, с. 27].

У вітчизняному правознавстві слідом за західноєвропейськими дослідниками цивільного судочинства була зроблена спроба реалізувати ідеї про концентрований судовий процес. Процесуалісти середини ХІХ століття вирішення цього питання бачили в площині пізнання принципів цивільного процесу.

Так, Є. В. Васьковський, почавши осмислення процесуальних принципів з їхньої класифікації на абсолютні, фундаментальні й корінні, вважав, що здійснення доказової діяльності сторін охоплюється іншими способами конструкції процесу і принципами, що лежать в їх основі. Автор виокремлював відносні, конструктивні принципи, до яких, на його думку, належить концентрація процесуального матеріалу і розподіл провадження на самостійні стадії як відображення відмінностей у порядку сприйняття судом фактичного матеріалу [27, с. 356, 358, 359]. Про важливість забезпечення

концентрації процесуального матеріалу писали й інші вітчизняні вчені [154, с. 51].

Як бачимо, вимозі концентрації доказів і, відповідно, своєчасного подання всіх засобів захисту надавалося настільки велике значення, що перші вітчизняні вчені-процесуалісти обґрунтовували необхідність його включення до складу принципів цивільного судочинства. Зі зміною парадигм, звичайно, змінилася й сама система процесуальних принципів, яка виводилася вже не з природи справедливої діяльності, а з сутності соціалістичного ладу і сформованого праворозуміння.

Проблема принципів цивільного процесу на довгі роки отримала зовсім інше звучання. Не могли змінити ситуацію й дослідження окремих авторів, в яких ішлося про обґрунтування таких принципів цивільного процесуального права, як оперативність і процесуальна економія [174; 149]. О. В. Рожнов зазначав у цій частині: принцип оперативності є правовою вимогою, що забезпечує своєчасність розгляду і вирішення цивільних справ [149, с. 11].

Здається, що цитований автор хоча й не згадує про концентрацію доказів, але дуже близько підійшов до суті самого правового явища. Ми ще звернемось у своїй роботі до останньої редакції ЦПК України, зараз лише зазначимо, що ідеї зосередження необхідного доказового матеріалу на більш ранніх стадіях цивільного процесу в тому чи іншому вигляді втілювалися в більшості розвинених демократичних і правових держав. Мабуть, це закономірний підсумок розвитку теорії та практики правосуддя в цивільних справах, уявлення про загальний процес і евентуальність в умовах змагальної усної моделі процесу змінилися на вимоги забезпечити концентрацію необхідних судових доказів. Свого часу К. С. Юдельсон писав про обов'язки суду з підготовки справи до слухання, які дійсно могли б сприяти концентрації в судовому засіданні всіх необхідних і можливих доказів незалежно від діяльності самих сторін [208, с. 451].

Сьогодні доктринально слід виходити з того, що концентрація доказів є своєчасним вчиненням процесуальних дій [115, с. 7, 13].

Параграф 282 Цивільного процесуального уложення Німеччини передбачає правила про своєчасність дій сторін. В усному розгляді кожна сторона повинна використовувати свої засоби здійснення вимог і засоби захисту, зокрема стверджувати, оспорювати факти, оспорювати право, заявляти заперечення, наводити докази і заперечення проти доказів у встановлені строки, які з урахуванням стану справи відповідають сумлінному веденню процесу та спрямовані на сприяння провадженню.

Клопотання, а також засоби здійснення вимог і засоби захисту, щодо яких інша сторона, як передбачається, буде не здатна дати пояснення без попереднього вивчення, повинні повідомлятися до усного розгляду в підготовчому процесуальному документі в строк, що дозволяє іншій стороні провести необхідне вивчення.

Заперечення, що стосуються допустимості позову, відповідач повинен заявити під час розгляду справи по суті або до цього. Якщо відповідачу до усного розгляду визначено строк для подання відзиву на позов, він повинен заявити заперечення протягом цього строку [42, с. 94–95].

Наявність у німецькому цивільному судочинстві обов'язків добросовісного ведення процесу сторонами і сприяння провадженню стало для дослідників підставою говорити про існування механізму концентрації процесуального матеріалу. Зокрема, досліджуючи порядок вирішення цивільних спорів судами Німеччини, П. М. Макаров розглядає механізм концентрації процесуального матеріалу [108, с. 25].

А. Г. Давтян, розглядаючи підсумки реформування цивільного судочинства Німеччини, наголошує на підвищенні ролі суду та його активній участі в збиранні процесуального матеріалу, кращому з'ясуванні, дослідженні, встановленні обставин справи з концентруванням на основних, істотних пунктах справи, можливості контролю й корекції помилок у суді за допомогою інтенсивної роботи і обговоренні зі сторонами фактичних обставин справи [47, с. 407].

О. М. Здрок, враховуючи єдність гносеологічної природи судового доказування, звертає увагу на низку загальних моментів, характерних для країн загального та континентального права, зокрема на правило про концентрацію доказового матеріалу, яке виступає стимулом для сторін надати всі наявні докази у справі на ранніх стадіях процесу [61, с. 112–115].

Схожі тенденції можна побачити, незважаючи на відомі відмінності, і в цивільному процесуальному законодавстві Англії. За свідченням О. В. Кудрявцевої, реформа цивільного судочинства в Англії була спрямована на забезпечення доступного, справедливого і ефективного правосуддя [91, с. 17].

Своєрідність і перевага англійського цивільного процесу полягає в тому, що у ПГС немає спеціального розділу, присвяченого стадії підготовки справи до судового розгляду, у звичному й зрозумілому для наших дослідників значенні. Однак деякі дії, які вчиняються до судового засідання, після порушення справи доцільно позначити як стадію підготовки справ до судового розгляду. Значення стадії підготовки справ до розгляду не можна недооцінювати, оскільки результати, отримані в ході цієї стадії, впливають на рух справи та її результат. Переважна більшість справ взагалі не доходить до судового розгляду, для них підготовча частина стає заключною через можливість використання різних способів врегулювання спору і винесення заочних, сумарних або узгоджених рішень. Підготовка справ допомагає суб'єктам спору з'ясувати переваги і недоліки правової позиції своєї і супротивника, максимально виключити небезпеку виникнення істотних несподіванок у майбутньому засіданні, знайти, закріпити або зберегти доказові матеріали для їх використання в ході подальшого розгляду справи.

Аналізуючи вияви «обов'язкової активності» британських судів, автор виокремлює дії, пов'язані з рухом провадження. Судам слід максимально швидко після пред'явлення позову ідентифікувати спірні аспекти справи. Найбільш сприятливий момент зазвичай настає, коли відповідач зареєстрував у судовій канцелярії визнання про вручення йому позовних матеріалів і

заперечення по суті вимоги. Частина 26 ПГС передбачає направлення сторонам опитувальника. В опитувальнику сторони повинні достатньо повно відобразити позицію у справі, висловитися щодо різних доказів, зокрема назвати свідків, визначити свою позицію щодо необхідності проведення експертизи, ведення протоколу, сформулювати клопотання, якщо вони є у сторони, наприклад, про винесення сумарного рішення, про притягнення будь-кого зі співучасників, третіх осіб тощо за необхідності висловитися щодо місця проведення судового засідання, можливості залучення представника та інші питання.

На думку О. В. Кудрявцевої, не можна заперечувати корисність заповнення опитувальника, оскільки це вимагає від сторони дуже детальної оцінки змісту справи. Суд, проаналізувавши відповіді, чітко розуміє позицію сторони, може уточнити якісь моменти, що залишилися нез'ясованими після обміну початковими змагальними паперами [92, с. 31–34].

Як бачимо, в цивільному судочинстві зарубіжних країн у тому чи іншому вигляді знайшли відображення концепти концентрації доказів, що ще раз свідчить про те, що уявлення про своєчасне подання доказів є незмінним і фундаментальним стандартом здійснення правосуддя. Вітчизняний законодавець також сприймає зарубіжний досвід, про що свідчить остання редакція ЦПК України.

Звернімося до нормативної моделі цивільного судочинства України, щоб простежити законодавчу логіку в правовому регулюванні доказової діяльності, виявити підходи до вирішення питання про формування необхідної доказової бази в справі. Однак нормативне регулювання – це відображення, насамперед, етапу розвитку доктрини і практики. У цьому сенсі проблема концентрації доказів зумовлена напрямом розвитку моделі цивільного судочинства і переосмисленням специфічно галузевих принципів цивільного процесу.

Справді, модель цивільного процесу повинна визначатися системою його основоположних принципів. Втім, це не виключає й того, що принципи

процесу будуть розглядатися крізь призму типології цивільного судочинства. Здійснений нами короткий екскурс в історіографію питання показує тенденцію аналізу цього питання з позиції основоположних засад цивільної процесуальної діяльності.

Вперше в умовах законодавчих традицій України в ЦПК була запроваджена норма про основні засади (принципи) цивільного судочинства. У переліку закріплених принципів нас у силу особливостей цього дисертаційного дослідження цікавлять принципи, що визначають процесуальні права і обов'язки суду і учасників судового процесу. Це, перш за все, принципи диспозитивності та змагальності. Не зачіпаючи глибоко питання системи основних засад цивільного судочинства, зауважимо лише, що їх вирішення ще далеке від свого логічного завершення. Необхідна не довільне віднесення тих чи інших положень до принципів, а їх обґрунтування з урахуванням визначення необхідного ступеня спільності і значення для індивідуалізації цивільної процесуальної діяльності. Нині складно вважати вдалим досвід законодавця в цій сфері. Звернімося до норм цивільного процесуального законодавства.

Стаття 13 ЦПК України закріплює диспозитивність цивільного судочинства. Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих індивідуальними учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках.

Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

Стаття 12 ЦПК передбачає положення щодо змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.

Кожна сторона має довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, визначених цим Кодексом.

Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- 1) керує ходом судового процесу;
- 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Зміст цих норм свідчить про те, що законодавець чітко не розмежовує диспозитивні й змагальні правомочності сторін, не виокремлює як самостійні повноваження суду, пов'язані з керівництвом процесом. Без правильного розуміння меж кожного з цих принципів неможливо вирішення проблеми ефективної концентрації доказового матеріалу.

Чим можна пояснити, що правила про збирання доказів містяться в статті, присвяченій принципу диспозитивності, а про керівництво суду процесом знаходимо згадку в нормі, покликаній визначити змагальність сторін? Звичайно, всі ці положення належать до функціональних принципів, взаємозв'язки яких цілком очевидні. Слід нагадати, що незважаючи на такі зв'язки, законодавець не розглядає судове керівництво в ролі принципу

цивільного судочинства. Здається, що законодавець підійшов до цього питання з не зовсім оптимальних позицій.

Ідея про судове керівництво процесом як принцип цивільного судочинства виникла ще на етапі становлення доктрини цивільного процесу. Є. В. Васьковський тоді зазначав, що суду має бути надана керівна роль у визначенні порядку та ходу провадження. Саме на суд має бути покладений головний обов'язок щодо забезпечення правомірності, послідовності, зручності і швидкості судового провадження [27, с. 375–377].

Постулати Є. В. Васьковського отримали досить-таки специфічний розвиток у науці цивільного процесуального права радянського періоду. Йдеться про теоретичне обґрунтування і нормативне закріплення принципу активності суду. Одним із adeptів цього принципу слід назвати В. М. Семенова, чії наукові роботи з проблематики принципів цивільного судочинства можна вважати класичними для цього періоду.

Зокрема, автор давав таке визначення принципу процесуальної активності суду: це зумовлена організаційною та спрямовальною роллю держави в цивільних правовідносинах активна керівна діяльність суду в цивільному судочинстві, спрямована на забезпечення істини в справі, можливості учасникам справи користуватись і розпоряджатись матеріальними і процесуальними правами, всебічного захисту прав та інтересів учасників справи і встановлення причин правопорушень з метою належного захисту прав громадян, організацій і держави, зміцнення законності й комуністичного виховання.

У зміст принципу процесуальної активності суду В. М. Семенов включав такі складові:

- а) обов'язок суду почати розгляд цивільної справи за наявності заяви про її порушення в суді;
- б) визначення судом кола осіб, які беруть участь у справі, повідомлення або залучення їх до процесу з ініціативи суду;

в) забезпечення судом всієї повноти матеріалів справи з метою встановлення об'єктивної істинності обставин і взаємин сторін;

г) забезпечення судом повноти і свободи здійснення процесуальних прав учасниками справи з належним виконанням ними процесуальних обов'язків;

д) забезпечення судом повноти захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в результаті конкретизувальної діяльності суду, зокрема його право вийти за межі позовних вимог;

е) право суду здійснювати контроль за розпорядженням сторонами та іншими учасниками справи належними їм матеріальними і процесуальними правами;

є) право і обов'язок суду активно втручатися в матеріально-правові відносини сторін з метою забезпечення законності, інтересів держави і здійснення цивільних прав відповідно до їх призначення в суспільстві;

ж) обов'язок суду касаційної і наглядової інстанції здійснити перевірку всієї справи і щодо всіх осіб, які беруть участь у справі, для забезпечення законності та обґрунтованості рішення;

з) обов'язок суду встановлювати причини правопорушення та реагувати на них у процесуальній формі з метою усунення та попередження порушень законів [158, с. 195–196].

Навряд чи можна було очікувати інших підходів в умовах слідчого цивільного процесу, спрямованого на досягнення об'єктивної істини в справі та проголошення й подальшої реалізації в законодавстві на всіх етапах судової діяльності принципу процесуальної активності суду.

Нині до основних теоретичних аспектів проблем судового керівництва в цивільному процесі належать питання про його правову природу, поняття, зміст, функціональну роль в системі основоположних засад, на базі яких організовується і здійснюється діяльність судів зі здійснення правосуддя у сфері цивільної юрисдикції [133, с. 565].

Пошук можливого взаємозв'язку між принципами змагальності, диспозитивності та судовим керівництвом – завдання сучасної цивілістичної

науки. Очевидно, що цивільний процес не може обійтися без належної нормативної регламентації активних повноважень суду. Проблема в іншому, щоб активні повноваження суду були направлені на виконання завдань цивільного судочинства, доповнювали б активну цивільну процесуальну діяльність учасників судового процесу.

У зв'язку з цим дослідники правомірно порушують питання про можливості суду в будь-якій формі впливати на рух цивільної справи, співвідношення такої активної процесуальної діяльності суду з діяльністю сторін, яка визначається характером тих процесуальних прав, які їм належать, роль суду в здійсненні пізнавальної і доказової діяльності й низку інших питань [194, с. 3–4].

Якщо не брати до уваги цивільне процесуальне законодавство радянського періоду, що вирішило, нехай і з ідеологічних позицій і в специфічній формі проблему активних повноважень суду, так чи інакше питання, що розглядаються, характерні для процесуальних систем розгляду правових спорів. Вітчизняний законодавець не може залишатись осторонь і також повинен визначити ступінь активності суду і форми її вияву. Йдеться про неминучу соціалізацію цивільного процесу. У цьому плані викликає інтерес редакція ЦПК України 2017 року.

Цивільний процесуальний закон не позбавлений згадок про активні повноваження суду, особливо в підготовчому провадженні. Стаття 197 ЦПК України передбачає повноваження суду в підготовчому засіданні. Зазначимо лише деякі дії суду, що є, на нашу думку, виявом так званої концепції його активних повноважень.

Ці норми ще раз підкреслюють, що вирішити проблему формування доказової бази в справі, тільки виходячи з диспозитивних і змагальних правомочностей сторін, не видається можливим. Водночас у цьому контексті важливим є аналіз сфери здійснення доказової діяльності.

У ЦПК України є загальна норма про права та обов'язки учасників справи. Цивільне процесуальне законодавство передбачає широке коло прав

та обов'язків. При цьому особливу увагу необхідно акцентувати на цивільних процесуальних обов'язках учасників справи, зумовлених їх участю і особистою зацікавленістю в результаті справи. Це, перш за все, обов'язки ставлення до суду з повагою, сприяння у всебічному, повному і об'єктивному встановленні всіх обставин у справі, своєчасної подачі доказів та інші.

У свою чергу, питання строків і порядку подання доказів безпосередньо стосуються формування доказової бази в цивільній справі. Законодавець, конкретизуючи вимогу своєчасності подачі доказів, передбачає в ст. 83 ЦПК України, що позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви.

Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу.

У випадку визнання поважними причини неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів.

У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин.

Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними.

Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів щодо його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Підвищена увага законодавця до строків подання доказів цілком зрозуміла. Чим швидше буде сформована доказова база у справі, тим більша ймовірність всебічного дослідження фактичних обставин справи, зрештою, винесення обґрунтованого та справедливого судового рішення. У початковій редакції ЦПК України містив правило, що сторони зобов'язані подати докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Це була основна на той час форма підготовки цивільної справи. Вважаємо, що внесені зміни спрямовані на створення в цілому механізму концентрації доказів.

Звертає на себе увагу і спроба законодавця в цитованій статті закласти основи процедур розкриття судових доказів, широко відомих цивільному процесу країн загального права.

Як писала Ю. В. Архипова, тенденція зближення правового регулювання в країнах англо-саксонської правової сім'ї, яка вважається «рідною» для правил розкриття доказів, і романо-германської правової сім'ї, що сприйняла

порядок завчасного подання доказів з метою підвищення ефективності правосуддя, здійснює істотний вплив як на поведінку сторін судового розгляду, так і на характер судового керівництва в ході здійснення процедури розкриття доказів. Ця тенденція враховується при визначенні кола і обсягу здійснюваних сторонами дій із розкриття доказів.

Далі науковиця зазначає, що розкриття доказів як процедура змагального процесу не може здійснюватися без обміну змагальними документами (позовної заяви, відзиву на позовну заяву, а також додаткових змагальних паперів – спростування і додаткового відзиву), який здійснюється сторонами шляхом добровільного виконання правила про оприлюднення фактів і доказів. Поряд із цим до складу розкриття доказів входять дії з примусового розкриття доказів, які можуть мати місце, якщо сторона, виконуючи правила про обмін змагальними паперами, стикнеться з необхідністю з'ясування кола фактичних обставин, відомих протилежній стороні, переліку наявних у неї доказів та фактичного ознайомлення з ними. Обмін змагальними документами та примусове розкриття доказів спрямовані на концентрацію процесуального матеріалу, яка забезпечується до судового розгляду в справі.

Процедура розкриття доказів була вдосконалена в результаті реформування англійського цивільного процесу в кінці 90-х років XX століття. Відповідно до цих змін традиційний підхід, згідно з яким достатньою підставою для розкриття доказів вважалось обґрунтування стороною зв'язку заявлених фактів зі справою, був замінений новими правилами, які передбачають необхідність обміну заявами про факти з наступним поданням доказів. Обов'язок розкриття доказів покладається на заінтересовану особу, яка ризикує програти справу, якщо не надасть матеріалів. Обов'язок розкриття доказів переміщується в ході процесу: в міру подання доказів стороною її обов'язок анулюється і переходить на іншу сторону, яка, у свою чергу, також доводить висунуту позицію.

Головною перевагою цієї моделі розкриття доказів Ю. В. Архипова вважає те, що змагальність поширюється на початкові стадії процесу в повному обсязі. Такий підхід дає змогу не лише мінімізувати ризики затягування розгляду справи по суті, а й практично зводить «нанівець» можливість прийняття судового акта за недостатньо дослідженими обставинами справи, одночасно підвищуючи відповідальність сторін за його результат [6, с. 4, 10, 11, 19, 20, 22].

На думку Г. П. Тимченка, розкриття доказів можна визначити як дії, що виконують учасники процесу, для повідомлення суду і всім іншим особам, які беруть участь у справі, про наявні в них докази і про докази, які мають бути отримані згодом, і надання можливості ознайомитися в цілому з цими доказами, а також зі змістом кожного з них. По суті розкриття доказів складається з двох етапів: повідомлення про докази (вони можуть бути в наявності або отримані в результаті їх подальшого витребування) і надання можливості ознайомитися з їх змістом. Поділ на ці два етапи у вказаній послідовності в законотворчому аспекті уявляється дуже важливим. Використання доказів, не вказаних у позовній заяві або в письмових запереченнях проти позову (в разі подання такого заперечення) за загальним правилом не повинно допускатися. Сама можливість ознайомлення зі змістом доказів має бути надана і особам, які беруть участь у справі, а не тільки суду, оскільки подання особою доказів тільки суду ще не означає, що вона вже виконала свій обов'язок, адже інші особи можуть бути й не ознайомлені з цими доказами [171, с. 207–208].

Ю. В. Кайзер розглядає розкриття доказів як діяльність осіб, які беруть участь у справі, із завчасного (своєчасного), до початку основного судового засідання, ознайомлення інших осіб, які беруть участь у справі, з усіма змагальними документами і доказами, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень і якими вони мають намір скористатися в ході доказової діяльності з метою розгляду та вирішення справи в одному судовому засіданні.

З урахуванням самостійності етапу розкриття доказів до його ознак можуть належати такі: 1) обов'язковість процедури розкриття доказів для осіб, які беруть участь у справі, з можливим настанням для них негативних процесуальних наслідків у разі порушення правил розкриття доказів; 2) пов'язаність розкриття доказів певним часовим періодом; 3) взаємність виконання особами, які беруть участь у справі, обов'язків із розкриття доказів; 4) процесуальне закріплення (фіксація) результатів розкриття доказів [69, с. 6].

Незважаючи на окремі різнотлумачення, згаданих авторів об'єднує мета закріплення процедур розкриття доказів – своєчасна подача доказів і можливість завчасного ознайомлення з ними.

У контексті цієї проблеми слід зазначити й процедури подачі заяв по суті справи. У зарубіжних країнах ці правила відомі під загальною назвою – обмін змагальними паперами. У вітчизняному правознавстві вперше вони були введені, як відомо, Статутом кримінального судочинства 1864 року.

Сьогодні в ст. 174 ЦПК України законодавець закріплює, що при розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи, визначених цим Кодексом.

Як бачимо, законодавець спеціально обумовлює, що подача заяв по суті справи є лише правом учасників справи. Тобто ця діяльність не має характеру юридичного обов'язку. Отже, її нездійснення не повинно тягнути за собою жодних несприятливих наслідків. Але так може здатися лише на перший погляд. Ми ще звернемося до проблеми цивільної процесуальної відповідальності, однак зараз процитуємо інші норми цивільного процесуального законодавства, що передбачають види заяв по суті справи.

Зокрема, у відзиві відповідач викладає заперечення проти позову. Відзив повинен містити у разі повного або часткового визнання позовних вимог вимоги, які визнаються відповідачем; обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач

погоджується; заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права; перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання; заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті; попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку з розглядом справи.

Копія відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду.

До відзиву додаються: докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем; документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи.

Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами (ст. 178 ЦПК України).

Відповідно до ст. 179 ЦПК України, у відповіді на відзив позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення. До відповіді на відзив застосовуються правила, встановлені частинами 3–5 статті 178 цього Кодексу.

Відповідь на відзив подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

У запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення. До заперечення застосовуються правила, встановлені частинами 3–5 статті 178 цього Кодексу. Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті (ст. 180 ЦПК України).

У поясненнях третьої особи щодо позову або відзиву третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову. До пояснень третьої особи застосовуються правила, встановлені частинами 3–6 статті 178 цього Кодексу. Пояснення третьої особи подаються в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк, який дозволить третій особі підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази та надати пояснення до позову або відзиву, а іншим учасникам справи – отримати відповідь на такі пояснення завчасно до початку розгляду справи по суті (ст. 181 ЦПК України).

Запровадження процедур обміну змагальними паперами – абсолютно правильне рішення законодавця. І особливо в частині формування доказового матеріалу в цивільних справах. При цьому законодавцю аж ніяк не варто відмовлятися від можливості надання таким діям характеру юридичного обов'язку. Принаймні стосовно подачі відзиву на позов слід говорити про закріплення цивільного процесуального обов'язку.

У зв'язку з цим Х. А. Джавадов слушно зазначав, що для проведення ефективної підготовки справи до розгляду вкрай важливо зменшити кількість ситуацій, в яких відповідач не реагує на позовну заяву. Такий підхід спрямований на забезпечення реальної змагальності і стабільності майбутнього судового рішення, істинності судового пізнання, а також зменшення кількості фікцій у процесі. Тому варто встановити обов'язок відповідача довести до відома суду та учасників справи свою позицію щодо позовної заяви [50, с. 243]. Ми підтримуємо думку цього автора. Тоді будуть мати логічну завершеність і положення цивільного процесуального законодавства, які передбачають заходи відповідальності за ненадання такого відзиву.

Ще один аспект, на який слід звернути увагу – строки обміну змагальними паперами. Вважаємо, що такі дії мають бути обмежені рамками підготовчого провадження. Можливість подачі заяв по суті справи аж до початку розгляду справи фактично нівелює значення підготовки справи до судового розгляду, зрештою, негативно відбивається на формуванні доказового матеріалу в справі.

Особливий інтерес становить також проблема цивільної процесуальної відповідальності за невиконання обов'язків у сфері доказової діяльності. Як зазначає Г. П. Тимченко, питання відповідальності – вразливе місце сучасних процесуальних кодексів, у цьому плані вони недостатньо розроблені законодавцем, навіть враховуючи наявність окремої глави про процесуальний примус [171, с. 219].

Було б, звичайно, помилкою говорити про те, що законодавець зовсім не приділив проблемі встановлення несприятливих наслідків належної уваги. Згідно з ч. 8 ст. 84 ЦПК України, у разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів із причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї (ч. 8 ст. 83 ЦПК України).

У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем, – також залишити позовну заяву без розгляду (ч. 10 ст. 84 ЦПК України).

У разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом (ч. 1 ст. 146 ЦПК України).

Відповідно до ст. 148 ЦПК України суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу в сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

- 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;
- 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;
- 4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;
- 5) порушення заборон, встановлених ч. 9 статті 203 цього Кодексу.

У випадку повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд з урахуванням конкретних обставин стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

Як бачимо, законодавець всіляко намагається стимулювати сторони до належного виконання покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, розуміючи, що цивільне судочинство – це не та сфера діяльності, в якій можна очікувати добросовісного ведення процесу і формування необхідного доказового матеріалу. Надто вже протилежні інтереси сторін. У зв'язку з цим завдання законодавця – знайти баланс між заходами примусу і свободою в здійсненні доказової діяльності учасників судового процесу. По суті це баланс між інтересами правосуддя, правопорядку і приватними інтересами осіб, що беруть участь у справі.

Поки слід визнати, що законодавець віддає перевагу все-таки заходам примусу, широко використовуючи штрафи як стимулюючий засіб. Хоча природі цивільного судочинства більше відповідають ті заходи, які спрямовані на обмеження реалізації учасниками судового процесу належних їм прав. У чомусь співзвучну думку висловлюють і інші дослідники, зазначаючи, що спроба подібного регулювання не може вважатися цілком успішною [50, с. 250].

Вочевидь, що проблема цивільної процесуальної відповідальності ще потребує найпильнішої уваги доктрини і практики цивільного судочинства,

зокрема і для формування цілісної концепції здійснення підготовки справи до судового розгляду.

Висновки до Розділу 3

Під примирними процедурами варто розуміти процесуальну форму пошуку судом і сторонами варіантів вирішення правового конфлікту.

У випадку виявлення значної спільності процесуального порядку здійснення примирення сторін правомірна постановка питання щодо його комплексного та міжгалузевого характеру. В такому контексті зростає значення належної підготовки справи до судового розгляду та підготовчого провадження як цивільної процесуальної форми здійснення підготовчих дій судом і учасниками судового процесу.

Вступ в судовий процес всіх зацікавлених осіб не тільки веде до з'ясування всіх дійсних обставин цивільної справи, але й сприяє підвищенню ефективності цивільної процесуальної діяльності, отже, досягненню цілей і завдань цивільного судочинства. При нормативному регулюванні процесуальної діяльності третіх осіб є важливим строк вступу цих осіб в судовий процес. Цей строк повинен бути обмежений саме підготовчим провадженням.

Неповне здійснення учасниками судового процесу діяльності з наповнення доказової бази у справі може призвести не лише до отримання несприятливого для них судового рішення. Формування доказової бази в справі безпосередньо впливає на ефективність всього цивільного судочинства, і насамперед на вимоги забезпечити своєчасність, безперешкодність і швидкість судового розгляду цивільних справ. Часовий фактор здійснення правосуддя у цивільних справах не може не впливати й на позицію учасників судового розгляду, а також на витрачання ресурсів судової влади на вирішення правових конфліктів. Тому найпильнішої уваги заслуговує проблема

формування доказової бази в цивільній справі як один із основних напрямів діяльності суду і учасників судового процесу на етапі проведення підготовчого провадження.

Підвищена увага до початкових стадій цивільного процесу – одна з головних тенденцій розвитку цивільного правосуддя в останні десятиліття. Сучасні трансформації у сфері цивільної юрисдикції низки європейських країн були спрямовані саме на надання ще більшої ефективності підготовці справи до судового розгляду. Йшлося, зокрема, і про вдосконалення процедур концентрації доказів у справі як базису закріплення правил про розумну тривалість судового розгляду.

Вітчизняний цивільний процесуальний закон не знає поняття «концентрація доказового матеріалу», хоча й запроваджує окремі її елементи. Навпаки, для теорії цивільного процесу не є чимось новим використання цього словосполучення і правової конструкції.

В цивільному судочинстві зарубіжних країн у тому чи іншому вигляді знайшли відображення концепти концентрації доказів. Своєчасне подання доказів є незмінним і фундаментальним стандартом здійснення правосуддя. Вітчизняний законодавець сприймає зарубіжний досвід, про що свідчить остання редакція ЦПК України.

Вперше в умовах законодавчих традицій України в ЦПК була запроваджена норма про основні засади (принципи) цивільного судочинства. Проте необхідне не довільне віднесення тих чи інших положень до принципів, а їх обґрунтування з урахуванням визначення необхідного ступеня спільності і значення для індивідуалізації цивільної процесуальної діяльності. Нині складно вважати вдалим досвід законодавця в цій сфері.

Принципи диспозитивності та змагальності визначають процесуальні права і обов'язки суду та учасників судового процесу. Зміст цивільних процесуальних норм свідчить про те, що законодавець чітко не розмежовує диспозитивні й змагальні правомочності сторін, не виокремлює як самостійні повноваження суду, пов'язані з керівництвом процесом. Без правильного

розуміння меж кожного з цих принципів неможливо вирішення проблеми ефективної концентрації доказового матеріалу.

Пошук можливого взаємозв'язку між принципами змагальності, диспозитивності та судовим керівництвом – завдання сучасної цивілістичної науки. Очевидно, що цивільний процес не може обійтися без належної нормативної регламентації активних повноважень суду. Активні повноваження суду мають бути направлені на виконання завдань цивільного судочинства, доповнювати активну цивільну процесуальну діяльність учасників судового процесу. Йдеться про неминучу соціалізацію цивільного процесу.

Підвищена увага законодавця до строків подання доказів цілком зрозуміла. Чим швидше буде сформована доказова база у справі, тим більша ймовірність всебічного дослідження фактичних обставин справи, зрештою, винесення обґрунтованого та справедливого судового рішення. У початковій редакції ЦПК України містив правило, що сторони зобов'язані подати докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Це була основна на той час форма підготовки цивільної справи. Вважаємо, що внесені зміни спрямовані на створення механізму концентрації доказів. Звертає на себе увагу і спроба законодавця закласти основи процедур розкриття судових доказів, широко відомих цивільному процесу країн загального права.

Законодавець всіляко намагається стимулювати сторони до належного виконання покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, враховуючи надто вже протилежні інтереси сторін. У цьому випадку завдання законодавця – знайти баланс між заходами примусу і свободою в здійсненні доказової діяльності учасників судового процесу. Власне, це баланс між інтересами правосуддя, правопорядку і приватними інтересами осіб.

Поки слід визнати, що законодавець віддає перевагу все-таки заходам примусу, широко використовуючи штрафи як стимулюючий засіб. Хоча природі цивільного судочинства більше відповідають ті заходи, які спрямовані

на обмеження реалізації учасниками судового процесу належних їм прав.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні теоретико-прикладних засад функціонування підготовчого провадження у цивільному судочинстві України, на цій основі сформульовано низку висновків та розроблені пропозиції, що спрямовані на удосконалення цивільного процесуального законодавства України та практики його застосування.

1. Становлення вітчизняної доктрини цивільного процесу не починалося з чистого аркуша. Здійсненню перетворень судової сфери передував тривалий етап вивчення закордонного й вітчизняного досвіду ведення процесу, тенденцій розвитку інститутів цивільного процесуального права. У такому контексті справедливо говорити про творче осмислення основних концептів європейської процесуальної думки й законодавства. У правознавстві з'являються перші теоретичні праці, що надалі визначили напрями досліджень цивільного процесуального права. Проте процесуалісти, не виокремлюючи підготовку справи до судового розгляду як самостійну стадію, аналізували судову процедуру попередньої письмової підготовки справи.

Розвиток нового знання щодо предмету, який розглядається став можливим завдяки запровадженню ЦПК УРСР 1963 року. Вчені проаналізували сутність і значення підготовки справи до судового розгляду, місце в системі цивільного процесу, послідовність здійснюваних дій. Особливу увагу правознавці приділили закордонному цивільному судочинству, почавши формування самостійного напрямку досліджень – порівняльного цивільного процесу.

Сучасна бібліографія дослідження свідчить про необхідність подальших досліджень підготовки справи до судового розгляду, особливо в умовах значного оновлення цивільного процесуального законодавства й пошуку нової концепції функціонування правосуддя в цивільних справах.

2. Пізнання багатьох правових явищ неможливе без використання належного методологічного інструментарію, таких засобів і способів вивчення, які б повністю розкривали їхню природу й характерні ознаки, сприяли всебічному аналізу особливостей реалізації в тій або іншій сфері суспільних відносин.

При розробці методологічних засад вивчення підготовчого провадження варто спиратися на досягнення сучасної філософської думки, використовувати сформульовані нею нові положення як базис проведення досліджень різних предметів і явищ. Проте постійні спроби відходу від діалектичного методу вивчення світу, що тривалий час залишався єдиною світоглядною основою розвитку держави, права й суспільства ще не призвели до появи нових ефективних у будь-якій системі наукового знання засобів і прийомів вивчення.

3. Початок формування класичної форми цивільного процесу датується періодом становлення права Київської Русі. Звичаї сформували перші уявлення про примирну природу судової процедури, змагання сторін і тягар доказування своєї правоти. Тоді не йшлося про жоден поділ процесу на стадії. Статути Великого князівства Литовського як перший європейський збір законів ознаменували собою значну роботу із систематизації місцевих звичаїв і правил. Уперше у вітчизняній і європейській правовій системі знаходить інституціональне вираження ідея схиляння сторін до миру.

Надалі законодавство Російської імперії не стало, й не могло стати провісником демократичних змін держави й суспільства.

В умовах політичної боротьби, у перші роки становлення радянської влади практично було відсутнє цивільне процесуальне законодавство. Доктрина і практика досліджуваного періоду йшли шляхом, з одного боку, спрощення судових процедур, з іншого – нормативної регламентації активності суду, участі державних органів і громадських організацій у процесі розгляду цивільних справ. Метою законодавчих праць було формування такої моделі цивільного судочинства, у якій значна увага приділялася досягненню об'єктивної істини у справі.

4. Правильне визначення мети підготовчого провадження сприяє належному законодавчому оформленню цієї стадії, чіткішому закріпленню прав і обов'язків суду й учасників судового процесу, системній побудові ЦПК України.

Мета підготовчого провадження має перебувати у взаємозв'язку з загальною метою цивільного судочинства. В сучасних умовах йдеться про справедливий судовий провадження та процедури, процесуальну діяльність, що приводить суд і учасників судового процесу не тільки до захисту суб'єктивного права, а свідчить про ефективність обраних засобів і методів такого захисту.

5. Регламентація примирних процедур в цивільному процесуальному законодавстві України є відправною точкою осмислення нового етапу розвитку цивільного судочинства, в якому разом із класичними процедурами розгляду і вирішення цивільної справи мають бути надані широкі можливості щодо врегулювання спору.

Положення про загальний характер примирної діяльності ще не знаходять свого належного законодавчого розвитку. Варто розробити процесуальний механізм реалізації концептів примирення.

6. Вступ в судовий процес всіх зацікавлених осіб не тільки веде до з'ясування всіх дійсних обставин цивільної справи, але й сприяє підвищенню ефективності цивільної процесуальної діяльності, отже, досягненню цілей і завдань цивільного судочинства.

При нормативному регулюванні процесуальної діяльності третіх осіб є важливим строк вступу цих осіб в судовий процес. Цей строк повинен бути обмежений саме підготовчим провадженням.

7. Формування доказової бази в справі безпосередньо впливає на ефективність всього цивільного судочинства, і, насамперед, на вимоги забезпечити своєчасність, безперешкодність і швидкість судового розгляду цивільних справ. Вітчизняний цивільний процесуальний закон не знає поняття «концентрація доказового матеріалу», хоча й запроваджує окремі її елементи.

В цивільному судочинстві зарубіжних країн у тому чи іншому вигляді знайшли відображення ідеї концентрації доказів. Своєчасне подання доказів є незмінним і фундаментальним стандартом здійснення правосуддя.

Законодавець чітко не розмежовує диспозитивні й змагальні правомочності сторін, не виокремлює як самостійні повноваження суду, пов'язані з керівництвом процесом. Без правильного розуміння меж кожного з цих принципів неможливо вирішення проблеми ефективної концентрації доказового матеріалу.

Пошук можливого взаємозв'язку між принципами змагальності, диспозитивності та судовим керівництвом – завдання сучасної цивілістичної науки. Цивільний процес не може обійтися без належної нормативної регламентації активних повноважень суду, які були б направлені на виконання завдань цивільного судочинства, доповнювали активну та правомірну цивільну процесуальну діяльність учасників судового процесу.

8. Законодавець всіляко намагається стимулювати сторони до належного виконання покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, враховуючи надто вже протилежні інтереси сторін. У цьому випадку завдання законодавця – знайти баланс між заходами примусу і свободою в здійсненні доказової діяльності учасників судового процесу. Власне, це баланс між інтересами правосуддя, правопорядку і приватними інтересами осіб.

Поки варто визнати, що законодавець віддає перевагу заходам примусу, широко використовуючи штрафи як стимулюючий засіб. Хоча природі цивільного судочинства більше відповідають ті заходи, які спрямовані на обмеження реалізації учасниками судового процесу належних їм прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин В. О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 208 с.
2. Аболонин В. О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. Москва: Инфотропик Медиа, 2014. 408 с.
3. Аболонин Г. О. Досудебное совещание, заключение мирового соглашения, рассмотрение гражданского дела по существу в суде первой инстанции в гражданском процессе США. *Вестник гражданского процесса*. 2014. № 5. С. 42–56.
4. Avstryiskyi Ustav hrazhdanskoho sudoproyzvodstva 1895 h. *Vestnyk hrazhdanskoho protsessa*. 2015. № 4. S. 132–146.
5. Airyian K. S. Podhotovka hrazhdanskykh del k razbyratelstvu v anhlyiskom sude: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Moskva, 1989. 177 s.
6. Архипова Ю. В. Раскрытие доказательств в арбитражном процессе (исковое производство): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 29 с.
7. Барашков С. А. Достоверность и вероятность в советском гражданском процессе: дисс. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1986. 213 с.
8. Бардин Л. Н. Судопроизводство по жалобам на нотариальные действия или на отказ в их совершении: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1981. 173 с.
9. Baulyn O. V. Bremia dokazyvaniya pry razbyratelstve hrazhdanskykh del. Moskva: «Yzdatelskyi Dom «Horodets», 2004. 272 s.
10. Bevzenko R.S., Maleshyn D. Ya., Bocharova N. S., Reshetnykova Y. V. Sblyzhenye romano-hermanskoï y anhlosaksonskoï protsessualnykh system: po materyalam konf. Mezhdunarodnoi assotsyatsyy po protsessualnomu pravu v Toronto, 2009 h. *Vestnyk Vyssheho Arbytrazhnoho Suda Rossyiskoi Federatsyy*. 2009. № 8. S. 58–79.

11. Беков Я. Х. Подготовка дела к судебному разбирательству в гражданском судопроизводстве. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 176 с.
12. Беков Я. Х. Подготовка дел к судебному разбирательству в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 30 с.
13. Биркович О. І. Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648–1657 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 15 с.
14. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 38 с.
15. Блажеев В. В. Особое производство по гражданским делам, связанным с изменением правового статуса гражданина: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1991. 241 с.
16. Бобровник О. В. Треті особи в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.
17. Богатырев Н. И. Судопроизводство по делам об отобрании детей у родителей без лишения родительских прав: дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1989. 203 с.
18. Бойко І. Й Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 1999. 17 с.
19. Болтуев С. Ш. Проблема доказывания в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Душанбе, 1985. 225 с.
20. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3-4. С. 62–70.
21. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

22. Bonner A. T., Fursov D. A. Ystoryia rozvytyia otechestvennoi hrazhdanskoï protsessualnoi myslu. Arbytrazhnyi y hrazhdanskyi protsess. 2012. № 3. S. 42–47.
23. Borozdyna M. O. Predvartelnoe sudebnoe zasiedanye, kak novella hrazhdanskoho protsessualnoho zakonodatelstva: avtoref. dyss. ... kand. yuryd. nauk. Saratov, 2007. 26 s.
24. Butnev V. V. Spor o prave y poriadok rassmotreniya del yskovoho proyzvodstva. Materyalno-pravovye y protsessualnye problemy zashchyty sub'ektyvnykh prav / otv. red. V. A. Nosov. Yaroslavl: Yaroslav. hos. un-t, 1983. S. 33–45.
25. Бюлов О. Учение о процессуальных возражениях и процессуальных предпосылках. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 1. С. 178–179.
26. Васильев С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины: учеб. пособие. Харьков: Эспада, 2002. 368 с.
27. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1913. Т. 1. 691 с.
28. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.
29. Вицын А. И. Третейский суд по русскому праву. Историко-догматическое рассуждение. Москва: Тип. В. Готье, 1856. 125 с.
30. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Київ: Издание книжного магазина Н. Я. Оглоблина, Петроград-Київ, 1915. 715 с.
31. Галицкий Л. В. Производство по гражданским делам в Верховном суде США: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1984. 191 с.
32. Гамбург Л. С. Судові реформи в лівобережній Україні (Гетьманщині) XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
33. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації.

Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: «Правознавство». 2013. Вип. 644. С. 82–87.

34. Голошвили Г. А. Своевременное рассмотрение гражданских дел в суде и процессуальные средства его обеспечения: дисс. ... канд. юрид. наук. Тбилиси, 1988. 181 с.

35. Голубицкий А. Б. Формы судопроизводства и их закрепление в законодательстве России конца XV – первой четверти XVIII в.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2004. 25 с.

36. Горецький О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 19 с.

37. Горецький О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 201 с.

38. Горецький О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві. Київ: Логос, 2019. 152 с.

39. Горецький О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві. Київ: Логос, 2019. 152 с.

40. Грабовська О. А. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 34 с.

41. Гражданский процессуальный кодекс УССР. Москва: Госюриздат, 1950. 135 с.

42. Hrazhdanskoe protsessualnoe ulozhenye Hermanyy. Vvod. zakon k Hrazhd. protsessualnomu ulozheniyu: per. s nem. / V. Berhmann (vved., sost.). Moskva: Volters Kluver, 2006. 816 s.

43. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 21 с.

44. Грось Л. А. Процессуальные особенности рассмотрения и разрешения трудовых дел. Москва: ВЮЗИ, 1985. 77 с.

45. Гузь Л. Є., Лайкова М. С. Підготовка справ про спадкування до судового розгляду. Харків: Фактор, 2014. 80 с.
46. Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства в Україні. Дрогобич: Вид-во «Коло», 2020. 482 с.
47. Давтян А. Г. Основные черты реформы гражданского судопроизводства Германии, новеллы. *Гражданский процесс: наука и преподавание* / под ред. М. К. Треушникова, Е. А. Борисовой. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. С. 395–413.
48. Давыденко Д. Л. Мировое соглашение как средство внесудебного урегулирования частноправовых споров (по праву России и некоторых зарубежных стран): дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 257 с.
49. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 376 с.
50. Джавадов Х. А. Проблеми ефективності цивільного судочинства. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 334 с.
51. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях. Москва: Универ. тип., 1859. 588 с.
52. Доманська М. І. Провадження у справах про зміну правового статусу фізичної особи в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
53. Еккенг Й. Вступительное слово к книге Оскара Бюлова «Учение о процессуальных возражениях и процессуальных предпосылках. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 1. С. 175–177.
54. Elyseikyn P. F. Sudebnoe ustanovlenye faktov, ymeiushchikh yurydycheskoe znachenye. Moskva: Yuryd. lyt., 1972. 128 s.
55. Zhylyn H. A. Podhotovka hrazhdanskykh del k rassmotreniyu v sude kassatsyonnoi ynstantsyy: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Ekaterynburh, 1991. 207 с.

56. Журнал соединенных департаментов законов и гражданских дел Государственного совета. 1859. № 50. С. 68–94.
57. Zakyrova D. Y. Podhotovka hrazhdanskykh del k sudebnomu razbyratelstvu: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Moskva, 2009. 218 s.
58. Zakonodatelstvo Petra I. Moskva: Yuryd. lyt, 1997. 880 s.
59. Zakharov V. N. Hrazhdanskiye protsessualnye harantyy sub'yektivnykh prav storon y tretykh lyts pry rassmotrenyy u razreshenyy hrazhdanskykh del: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Saratov, 1980. 182 s.
60. Захарьящева И. Ю. Примириительные процедуры в арбитражном процессуальном законодательстве Российской Федерации (концептуальные основы и перспективы развития): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 26 с.
61. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие. Москва: Изд-во деловой и учебной лит., 2005. 176 с.
62. Здрок О. Н. Примириительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь). *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 1. С. 180–223.
63. Здрок О. Н. Примириительные процедуры в цивилистическом процессе: современная теоретическая концепция. Минск: Изд-во «Бизнесофсет», 2013. 108 с.
64. Зражевська Н. О. Провадження з підготовки цивільної справи до розгляду в судах апеляційної та касаційної інстанцій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2. С. 29–35.
65. Zubovich M. M. Dostizhenie istiny v proizvodstve suda pervoy instantsii po delam o vozmeshchenii ushchiba, prichinennogo rabochimi, sluzhashchimi, kolхозниками в процессе их трудовой деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 1988. 275 с.

66. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 656 с.

67. Кавелин К. Д. Основные начала русского судоустройства и гражданского судопроизводства в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях. Рассуждение, писанное для получения степени Магистра Гражданского Законодательства кандидатом прав Константином Кавелиным. Москва: Тип. Августа Семена при Императорской Медико-Хирургической академии, 1844. 189 с.

68. Кайгородов В. Д. Процессуальные особенности судебного рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1987. 68 с.

69. Кайзер Ю. В. Раскрытие доказательств в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2012. 28 с.

70. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2010. 26 с.

71. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции: дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2010. 258 с.

72. Калюжний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. Київ: МП «Леся», 2015. 188 с.

73. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав і інтересів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 212 с.

74. Керимов Д. А. Вступительная статья к книге Лукач Р. Методология права / пер. с сербохорватского. Москва: Прогресс, 1981. С. 5–24.

75. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва: Аванта+, 2000. 560 с.

76. Клейнман А. Ф. Некоторые теоретические вопросы подготовки дела и судебного разбирательства в советском гражданском процессе. *Вопросы советского государства и права. Серия: «Юрид.»* / редкол.: В. Д. Арсеньев, Г. Б. Виттенберг, О. В. Иванов, З. Г. Крылова, В. И. Нижечек, В. А. Пертцик (отв. ред.). Иркутск, 1967. Вып. 8. Ч. 3: Труды Иркутского университета. Т. 45. С. 74–94.

77. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в науке советского гражданского процессуального права. Очерки по истории. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1967. 119 с.

78. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2004. 20 с.

79. Ковин В. Ф. О задачах подготовки гражданского дела к судебному разбирательству. *Сборник аспирантских работ* / отв. ред.: В. М. Семенов; редкол.: Ф. С. Абдулла, В. П. Воложанин, Р. Р. Галиакбаров, Ф. В. Глазырин, П. М. Давыдов, В. И. Кофман, Б. Ф. Ливчак, А. К. Мелехов, А. Е. Недобоева, Г. И. Петрищева, В. Т. Прохоров, А. И. Свинкин, А. Ф. Черданцев. Свердловск, 1970. Вып. 11. С. 160–167.

80. Ковин В. Ф. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. 24 с.

81. Козюбра Н. И. Понятие и структура методологии юридической науки. *Методологические проблемы юридической науки*. Киев: Наук. думка, 1990. С. 8–19.

82. Коллер К. Австрийский национальный доклад, включающий дополнительную информацию о Германии. *Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст*: сб. докладов Всемирной конф. Международной ассоциации процессуального права (г. Москва, 18–21 сент. 2012 г.) / под ред. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. Москва: Статут, 2012. С. 169–192.

83. Колядко И. Н. Судопроизводство по жалобам на постановления по делам об административных правонарушениях: дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1986. 209 с.
84. Колясникова Ю. С. Примириительные процедуры в арбитражном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2009. 30 с.
85. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку і практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.
86. Комаров В. В., Бигун В. А., Баранкова В. В. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. С. 32–44.
87. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 20 с.
88. Коротких М. Г. Судебная реформа 1864 г. в России (сущность и социально-правовой механизм формирования): дисс. ... д-ра юрид. наук. Воронеж, 1989. 400 с.
89. Косовський Л. М. Забезпечення примирення сторін як основна мета стадії підготовки справи з іноземним елементом до судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 41–47.
90. Kretsu V. A. Okhrana sub'ektivnykh prav v poriadke osoboho proyzvodstva: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Moskva, 1982. 207 s.
91. Kudriavtseva E. V. Hrazhdanskoe sudoproyzvodstvo Anhlyu. Moskva: Yzdatelskyi Dom «Horodets», 2008. 320 s.
92. Кудрявцева Е. В. Современная реформа английского гражданского процесса: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2008. 45 с.
93. Кудряшов А. И. Правовое положение лиц, участвующих в делах, возникающих из административно-правовых отношений: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1983. 201 с.

94. Кузбагаров А. Н. Примирение сторон по конфликтам частнопроводного характера: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2006. 46 с.
95. Кулакова В. Ю. Цели гражданского судопроизводства в зарубежных странах: сравнительно-правовой аспект (на примере Англии, США, Франции и Германии). *Вестник университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2015. № 9. С. 114–121.
96. Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 35 с.
97. Курило М. П. Наука цивільного процесу на межі століть: нарис розвитку ідеї єдності процесу. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 104–112.
98. Курс советского гражданского процессуального права / отв. ред. А. А. Мельников. Москва: Наука, 1981. Т. 2: Судопроизводство по гражданским делам. 509 с.
99. Лазарев С. В. Мировое соглашение в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 203 с.
100. Лапин Б. Н. Эффективность применения норм гражданского процессуального права в стадии подготовки дел к судебному разбирательству: дисс. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1980. 186 с.
101. Лесницкая Л. Ф., Пучинский В. К. Особенности ГПК союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. 240 с.
102. Лезін Є. Є. Забезпечення доказів в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 230 с.
103. Логинов П. В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию. Москва: Госюриздат, 1960. 148 с.
104. Локов В. И. Защита чести и достоинства граждан и организаций в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1988. 167 с.

105. Лукин Ю. М. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 года и судебная система Австрии: история и концептуальные основы. *Вестник гражданского процесса*. 2014. № 6. С. 121–125.
106. Лукин Ю. М. Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 года: история создания и вехи развития. *Вестник гражданского процесса*. № 1. 2012. С. 147–157.
107. Лукич Р. Методология права / пер. с сербохорватского В. М. Кулистикова; под ред. Д. А. Керимова. Москва: Прогресс, 1981. 304 с.
108. Макаров П. Н. Концентрации процессуального материала при разрешении гражданских споров в судах Германии: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2014. 232 с.
109. Малешин Д. Я. Вместо предисловия: «прадеды» и «правнуки» Судебной реформы 1864 г. *Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.)*: сб. науч. статей / под ред. Д. Я. Малешина. Москва: Статут, 2014. С. 7–14.
110. Maleshyn D. Ya. Hrazhdanskaia protsessualnaia systema Rosssyy: dyss. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.15. Moskva, 2011. 633 s.
111. Maleshyn D. Ya. Metodolohyia hrazhdanskoho protsessualnoho prava. Moskva: Statut, 2010. 208 s.
112. Maleshyn D. Ya. Metodolohyia hrazhdanskoho protsessualnoho prava. *Pravovedenye*. 2010. № 1. S. 49–70.
113. Maleshyn D. Ya. Obshchenauchnye metody hrazhdanskoho protsessualnoho prava. *Vestnyk SHAP*. 2010. № 6. S. 122–134.
114. Maleshyn D. Ya. Osobennosty rossiyskoho tipa hrazhdanskoho protsessa. *Trudy yurydycheskoho fakulteta / otv. red. E. P. Hubyn*. Moskva: Pravovedenye, 2008. Kn. 10. S. 7–154.

115. Малюкина А. В. Принцип концентрации гражданского процесса: основные теоретические положения и их реализация: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 29 с.
116. Малярченко В. Т. Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
117. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. Москва: Наука, 1964. 128 с.
118. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе. Москва: Наука, 1969. 247 с.
119. Микеленас Валентинас. Устав гражданского судопроизводства России 1864 г. как пример «европеизации» гражданского процесса. *Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.): сб. науч. статей / под ред. Д. Я. Малешина. Москва: Статут, 2014. С. 14–25.*
120. Михайлов М. М. История образования и развития системы русского гражданского судопроизводства до Уложения 1649 года. Санкт-Петербург: Тип. Карла Крайя, 1848. 134 с.
121. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1999. 661 с.
122. Намазов Р. С. Процессуальные особенности рассмотрения в судах гражданских дел, связанных с нарушением законодательства об охране окружающей природной среды: дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1988. 188 с.
123. Неволин К. А. Программа преподавания гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург: Тип. Э. Праца, 1847. 48 с.
124. Некрошюс В. Подготовка к судебному разбирательству в суде первой инстанции в гражданском процессе Литвы, Латвии и Эстонии. *Гражданский процесс: Наука и преподавание. Москва: Городец, 2005. С. 314–331.*

125. Немеш П. Ф. Особливості законного представництва у цивільному судочинстві Гетьманщини (від середини XVII ст. до другої половини XVIII ст.). *Адвокат*. 2012. № 4 (39). С. 20–22.
126. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 189 с.
127. Нефедьев Е. А. Гражданский процесс. Лекции, читанные в Московском университете. Москва: Типолитография В. Рихтера, 1900. 463 с.
128. Нефедьев Е. А. Склонение сторон к миру в гражданском процессе. Казань: Тип. Губернского Правления, 1890. 92 с.
129. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2004. 37 с.
130. Нікітенко Р. С. Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
131. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Темп, 2006. 944 с.
132. Олійник А. С. Аналіз питань, які виникають при застосуванні норм ЦПК України, що регулюють провадження у цивільній справі до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 58–76.
133. Оришич Е. Г. Принцип судебного руководства в гражданском процессе (проблемы теоретического осмысления). *Тенденции развития гражданского процессуального права России*: сб. науч. статей. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. С. 565–574.
134. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Особенная часть. Москва: Норма, 2007. 960 с.
135. Остапенко Т. О. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440–446.
136. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. *Нариси історії. Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк-Париж-Сидней-

Торонто-Львів, 1990. Т. 209: Історично-філософічна секція. Правнича комісія. Ч. 5. 128 с.

137. Пахман С. В. О судебных доказательствах по русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. Рассуждения Семена Пахмана. Москва: Универ. тип. 1851. 212 с.

138. Пашук А. Й. Суд і судочинство Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648–1782). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 180 с.

139. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству / сост.: А. П. Андреев, Н. И. Баринов, В. М. Вдовин, В. И. Красильников, А. Г. Левичева, В. А. Николаева, В. М. Серов, М. П. Сидоров, А. В. Фролова; под ред. К. К. Червякова. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1971. 93 с.

140. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2020 р. Справа № 369/9735/15-ц. Провадження № 61-10742св18. URL: www.reyest.court.gov.ua/Review/44789056 (дата звернення: 05.09.2020).

141. Постанова Запорізького апеляційного суду від 26 червня 2020 р. Справа № 321/522/19. URL: www.reyest.court.gov.ua/Review/83256190 (дата звернення: 18.08.2020).

142. Постанова Київського апеляційного суду від 18 червня 2020 р. № 755/13791/19. Апеляційне провадження № 22-ц/824/5240/2020. URL: www.reyest.court.gov.ua/Review/87111960 (дата звернення: 02.07.2020).

143. Постанова Луганського апеляційного суду від 23 червня 2020 р. № 755/13791/19. Справа № 428/12433/18. Провадження № 22-ц/810/347/20. URL: www.reyest.court.gov.ua/Review/995465520 (дата звернення: 02.07.2020).

144. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы: дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2005. 408 с.

145. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2020. 192 с.

146. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. Москва: Госюриздат, 1962. 90 с.

147. Ракитина Л. Н. Участие специалистов в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1985. 203 с.
148. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА. 1997. 240 с.
149. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
150. Романадзе Л. Д. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf> (дата звернення: 10.01.2019).
151. Рубаник В. Е. Государство, право и суд в Киевской Руси: историко-юридический очерк. Москва: Юрлитинформ, 2013. 352 с.
152. Русское гражданское судопроизводство в его историческом развитии от Уложения 1649 года до издания Свода законов. Рассуждение на степень доктора юридических наук магистра гражданского права. Санкт-Петербург: Изд-во А. Смырдин (сын), 1856. 220 с.
153. Рындзюнский Г. Техника гражданского процесса применительно к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. Москва: Юрид. Изд-во НКЮ, 1924. 392 с.
154. Рязановский В. А. Единство процесса: учеб. пособие. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. 80 с.
155. Самсонов В. В. Состязательность в гражданском процессуальном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 146 с.
156. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: учебник / под ред. Д. В. Дождева. Москва: Изд-во БЕК, 2000. 400 с.
157. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1997. 24 с.
158. Семенов В. М. Специфически отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. *Сборник ученых трудов*. Свердловск: Средне-Уральское книжное изд-во, 1964. Вып. 3. С. 194–267.

159. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
160. Скуратовский М. Л. Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном суде первой инстанции. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 200 с.
161. Скуратовский М. Л. Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном суде первой инстанции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 20 с.
162. Сокальська О. В. Судоустрій та судочинство в Україні (XVI – початок XVII ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20с.
163. Стецюк Б. Р. Судові реформи П. Полуботка і Д. Апостола. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2015. № 825 (7). С. 281–288.
164. Стоянова Т. А. Визначення та місце стадії провадження у справі до судового розгляду в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 405–411.
165. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. Москва: Юридический дом «Юстицинформ», 2000. Т. 1: Элементный состав. 528 с.
166. Сырых В. М. Метод правовой науки: основные элементы, структура. Москва: Юрид. лит., 1980. 176 с.
167. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы современного правоведения: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 46 с.
168. Тарусина Н. Н. Защита семейных прав. Ярославль: Изд-во Ярослав. ун-та, 1985. 63 с.
169. Ташназаров С. А. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству: дисс. ... канд. юрид. наук. Ташкент, 1988. 187 с.
170. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 40 с.

171. Тимченко Г. П. Принципи цивільного і адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с.
172. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 412 с.
173. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні. Київ: «Видавничий Дім «Юридична книга», 2010. 336 с.
174. Тихонович В. В. Принцип процессуальной экономии в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1975. 27 с.
175. Тоболовская М. Подготовка адвоката к судебному разбирательству по гражданскому делу. *Советская юстиция*. 1979 2. С. 8–9.
176. Трубников П. Я. Защита гражданских прав в суде. Москва: Юрид. лит., 1990. 224 с.
177. Трубников П. Я. Судебное разбирательство гражданских дел. Москва: Госюриздат, 1962. 102 с.
178. Узелач А. Цели гражданского процесса. Основной доклад. *Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст*: сб. докладов Всемирной конф. Международной ассоциации процессуального права (г. Москва, 18–21 сентября 2012 г.) / под ред. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. Москва: Статут, 2012. С. 140–169.
179. Ustav hrazhdanskoho sudoproyzvodstva ot 20 noiabria 1864 hoda. Vestnyk hrazhdanskoho protsessa. 2012. № 1. S. 157–175.
180. Ustav hrazhdanskoho sudoproyzvodstva ot 20 noiabria 1864 hoda. Vestnyk hrazhdanskoho protsessa. 2012. № 2. S. 158–162.
181. Ustav hrazhdanskoho sudoproyzvodstva ot 20 noiabria 1864 hoda. Vestnyk hrazhdanskoho protsessa. 2012. № 3. S. 142–160.

182. Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 года. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 6. С. 149–161.
183. Ухач В. З. Наукові проблеми періодизації історії держави і права України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 2 (19). С. 28–31.
184. Фесик К. О. Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
185. Филиппов П. М. Проблемы теории судебной защиты: дисс. ... д-ра юрид. наук. Волгоград, 1988. 332 с.
186. Филиппов П. М. Судебная защита и правосудие в СССР. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1987. 182 с.
187. Халубиньска Э. Участие общественности в гражданском процессе по советскому и польскому праву: дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1991. 156 с.
188. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам: дисс. ... д-ра юрид. наук. Новосибирск, 1998. 617 с.
189. Чекмарева А. В. Реализация задачи примирения сторон при подготовке гражданских дел к судебному разбирательству. *Вестник СГАП*. 2011. № 4. С. 120–125.
190. Червякова С. Л. Определения суда первой инстанции по гражданским делам: дисс. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1981. 195 с.
191. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. 656 с.
192. Чечот Д. М. Судебная защита субъективных прав и интересов. *Советское государство и право*. 1967. № 8. С. 44–50.
193. Чиганова С. Д. Формирование убеждения суда первой инстанции в исковом производстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 1985. 239 с.
194. Чистякова О. П. Проблема активности суда в гражданском процессе РФ: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1997. 195 с.

195. Шаповал М. М. Дискурс становлення процедур підготовки справи до судового розгляду в цивільному процесі. *Тридцять восьми економіко-правові дискусії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 черв. 2019 р.). Львів. 2019. С. 48–54.
196. Шаповал М. М. До питання про методологію дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві спільнота. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 лип. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 14. С. 41–45.
197. Шаповал М. М. Загальноправові методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 13 черв. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 13. С. 59–64.
198. Шаповал М. М. Курило М. П. Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 141–146.
199. Шаповал М. М. Історико-правовий дискурс розвитку підготовчого провадження в цивільному процесі. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 67–76.
200. Шаповал М. М. Методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 86. С. 154–164.
201. Шаповал М. М. Процедури примирення в цивільному судочинстві: огляд концептуальних підходів і новел законодавства. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 251–257.
202. Шаповал М. М. Стан наукової розробленості проблеми підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 85. С. 144–158.
203. Шигаль Д. А. Мирова юстиція на Лівобережній Україні за судовою реформою 1864 року: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.
204. Шилов А. В. Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2004. 218 с.

205. Шумова К. А. Принципы медиации: дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2015. 199 с.
206. Шутенко О. В. Проблемы диспозитивности в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2003. 191 с.
207. Энгельман И. Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд., исправ. и допол. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. 630 с.
208. Юдельсон К. С. Избранное: Советский нотариат. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. Москва: Статут, 2005. 616 с.
209. Юдельсон К. С. Предварительная подготовка дела в советском гражданском процессе. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 30 с.
210. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. №1. С. 79–85.
211. Ясинок М. М. Мирова угода в цивільному судочинстві: історико-правовий аспект та перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 46-52.
212. Oksana Kvasha, Zoia Zahynei, Mykola Shapoval, Oleksii Kurylo, Viktor Nikitenko. Corruptive abuses of senior public officials in the banking sphere as a determinant of the Ukrainian economy criminalization. *Banks and Bank Systems*. 2019. Vol. 14, Issue 2. P. 89–105.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шаповал М. М. Історико-правовий дискурс розвитку підготовчого провадження в цивільному процесі. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 67–76.
2. Шаповал М. М. Стан наукової розробленості проблеми підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 85. С. 144–158.
3. Шаповал М. М. Методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Держава і право*. 2019. Вип. 86. С. 154–164.
4. Шаповал М. М. Курило М. П. Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 141–146.
5. Шаповал М. М. Процедури примирення в цивільному судочинстві: огляд концептуальних підходів і новел законодавства. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 251–257.
6. Oksana Kvasha, Zoia Zahynei, Mykola Shapoval, Oleksii Kurylo, Viktor Nikitenko. Corruptive abuses of senior public officials in the banking sphere as a determinant of the Ukrainian economy criminalization. *Banks and Bank Systems*. 2019. Vol. 14, Issue 2. P. 89–105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Шаповал М. М. Дискурс становлення процедур підготовки справи до судового розгляду в цивільному процесі. *Тридцять восьми економіко-правові дискусії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 черв. 2019 р.). Львів. 2019. С. 48–54.

8. Шаповал М. М. Загальноправові методи дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 13 черв. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 13. С. 59–64.

9. Шаповал М. М. До питання про методологію дослідження підготовчого провадження в цивільному судочинстві спільнота. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 лип. 2019 р.). Тернопіль. 2019. Вип. 14. С. 41–45.